

Botues:
Komuniteti Mysliman i Shqipërisë

Zani i Naltë

Revistë shkencore dhe kulturore

VITI VII (XXI) 2019, NR. 27 (180)

**Merret me shkenca islame, sociologji, filozofi, psikologji,
histori, gjuhësi, letërsi, moral dhe literaturë kombëtare**

www.zaninalte.al

Tiranë, 2019

Zani i Naltë

Revistë shkencore, organ i Komunitetit Mysliman të Shqipërisë

Themeluar në tetor 1923, rifilluar në tetor 2012

VITI VII (XXI), prill, maj, qershor 2019 nr. 27 (180)

Nën kujdesin e: H. Bujar Spahiu

Drejtör: Dorian Demetja

Bordi editorial: H. Skender Bruçaj, Kryetar i Bordit Drejtues, Fondacioni “H. Ali Korça”
Prof. Dr. Ferdinand Gjani, rektor, Universiteti Bedër
Prof. Asoc. Dr. Rahim Ombashi, dekan, Fakulteti i Shkencave Humane, Universiteti Bedër
Prof. Asoc. Tëdita Abdurrahmani, dekan, Fakulteti i Filologjisë dhe Edukimit
Prof. Asoc. Dr. Fahrush Rexhepi, dekan, Fakulteti i Studimeve Islame, Prishtinë
Doc. Dr. Fahredin Ebibi, Fakulteti i Shkencave Islame, Shkup
Prof. Dr. Ayhan Tekines, Austri
Prof. Dr. Hajri Shehu, Tiranë
Prof. Dr. Njazi Kazazi, Universiteti “Luigj Gurakuqi”, Shkodër
Prof. Dr. Qazim Qazimi, Kosovë
Prof. Dr. Sadije Bushati, Universiteti “Luigj Gurakuqi”, Shkodër
Doc. Dr. Naser Ramadani, Fakulteti i Shkencave Islame, Shkup
Doc. Dr. Ramadan Çipuri, Universiteti i Tiranës
Dr. Agron Tufa, Universiteti Bedër
Dr. Atakan Derelioglu, Universiteti Bedër
Dr. Brikena Smajli, Universiteti Europian i Tiranës
Dr. Erlis Çela, Universiteti Bedër
Dr. Hasan Bello, QSA, Instituti i Historisë
Dr. Ilirjana Kaceli
Dr. Matilda Likaj, Universiteti “Aleksandër Moisiu”, Durrës
Dr. Xhemal Seferti, Universiteti Bedër
PhD. Cand. Ali Zaimi, drejtör, Medreseja e Tiranës
MS/MA Fatos Kopliku, Washington, DC, SHBA
MA. Ramadan Shkodra - Bashkësia Islame e Kosovës, Prishtinë
MA. Sabri Bajgora, Kryeimam - Bashkësia Islame e Kosovës, Prishtinë
Xhemal Balla, Tiranë
PhD. Cand. Hysni Skura

Kryeredaktör: Dr. Genti Kruja

Redaktör: Andrin Rasha
Haxhi Lika

Në anglisht: Dr. Enriketa Sogutlu

Fushat: Shkencat Islame / Tefsir / Hadith / Fikh / Sociologji / Filozofi /
Gjuhësi / Letërsi / Psikologji / Histori / Kulturë / Art, etj.

Realizimi grafik: Hysen Vogli

Fotoja në kopertinë: Xhamia e Kuqe, Kala, Berat

Adresa: Komuniteti Mysliman i Shqipërisë
Rr. “George W. Bush”, Nr. 50,
Tiranë - Shqipëri

e-mail: info@zaninalte.al
www.zaninalte.al

Përmbajtja

Studime

1. Gjashtë shekuj islam institucional në Ballkan,
Akademik Feti Mehdiu, Kosovë5
2. Kur flasim për dashurinë...!,
Dr. Hysen Kobellari, Universiteti “Aleksandër Moisiu”, Durrës19
3. Kush është ‘çkatërimi’ i radhës për njerëzinë!,
Ilir Akshija, M.D., M.Sc. Spitali Universitar “Nënë Tereza”30
4. Hoxhë Hasan Tahsini në kolanën “Zani i Naltë”,
Msc. Flogerta Doja, Kolegji Universitar Bedër51

Histori

5. Shqiptarët e Çamërisë në rrjedhat e shpërnguljeve të dhunshme – I,
Prof. Dr. Selman Sheme, Universiteti i Tiranës,60
6. Kontributi i dijetarëve islamë në Lidhjen e Dytë të Prizrenit,
Dr. Alban Dobruna, Instituti i Historisë, Prishtinë78

Personalitet

7. Kontributi i Ismail Efendi Ndroqit për Pavarësinë e Shqipërisë dhe për Bashkinë e Tiranës, **Prof. Dr. Zamir Ndroqi**84

Retrospektivë

8. Duhet perkrahur feja101
9. Abstracts in English105
10. Rregullat e shkrimit110

Gjashtë shekuj islam institucional në Ballkan*

Akademik Feti Mehdiu
Kosovë

Abstrakt

Argumentet flasin qartë se fillimi, përhapja dhe gjallërimi islam në Ballkan, konkretisht në hapësirën shqiptare, janë të lidhura ngushtë dhe me një lidhje të qëndrueshme e afatgjatë me veprimin e institucionit të xhamisë, si një institucion i mbështetur në Kur'an. Institucionet shtetërore të Sulltanatit Osman, kur arritën të venë nën sundim Ballkanin, në mbështetje të Kur'anit dhe Hadithit, si dy burimet e pakontestueshme të fesë islame, ndërtuan mekanizmat e nevojshme legalë për veprim dhe zbatim të burimit islam: Kur'anit dhe Hadithit. Ndërtuan xhami si parakusht për të përgatitur njerëz me moral të shëndoshtë në formë legale. Këtë e dëshmon fakti se në të njëjtin vit kur u ndërtua xhamia e parë në këto hapësira, në vitin 1396 - në Kërçovë, kemi edhe institucionin e jurisprudencës islame - kadiun në Jeni Pazar, si një instrument përcjellës i zbatimit të bazave islame.

Këto institucione erdhën duke u shtuar dhe asnjëherë nuk ranë në ndikimin e ideologjive të ndryshme, sepse për këto Kur'ani ishte mbi të gjitha rregulluesi më i mirë i jetës, në luftë, në paqe dhe pas paqes.

Vetëm ashtu arritën që deri tash, për 620 vjetët e kaluara, të bëjnë jetë aktive, herë më shumë e herë më pak, por asnjëherë të gjunjëzuar para ideologjive si platforma të përgatitura nga njerëzit e zakonshëm nën ndikimin e qarqeve të ndryshme. E ardhmja e tyre do të jetë e ndritshme nëse vazhdojnë të ndjekin rrugën e Kur'anit dhe të Sunetit të Muhamedit a.s.

Historia dubet mbështetur në argumente morale dhe materiale, të verifikuara. Nëse mbështetet në mite nuk ka ardhmëri.

*. Balkanlarda Altı Asırlık Kurumsal İslam, referat i botuar në gjuhën turke në BALKANLARDA İSLAM, Ankara, 2016, vëllimi i tretë.

Pas shthurjes së sistemit shoqëror komunist, në rajonin e Ballkanit Perëndimor, ku bën pjesë populli shqiptar, që shtrihet në disa shtete: *Shqipëri, Kosovë, Maqedoni, Mali i Zi, Serbi*, dhe populli boshnjak, teza se fenë islame e sollën me dhunë turqit (osmanët) për të asimiluar popullatën e këtyre vendeve, po bie dita-ditës. Derisa në vitet nëntëdhjetë të shekullit njëzet ajo tezë ngulfaste frymën e studimeve e hulumtimeve objektive, tani mbretëron një frymë e re më e lirë, me çka dëshmohet se Sulltanati Osman ua mbrojti identitetin popujve të caktuar.¹

Kjo frymë e re hapi perspektivë për shprehje të mendimit të lirë, të mbështetur në hulumtime shkencore objektive, pa droje nga sistemi politik në fuqi. Tani tek-tuk, mund të gjendet ndonjë zë i shterur, i cili përpiket të akordojë melodinë e dikurshme lidhur me këtë çështje, por ai zë do të heshtë para fakteve objektive historike.

Aty ku fillojnë të flasin argumentet, marrin fund thash e thënat.

1. Kaleşi, Hasan, *Arnavutların millî bekasının esas amilleri olarak türklerin Balkanlar fet-h ve islamîyetininin yayılması*, I. Miletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 1979; shih: Koha ditore, 11 korrik, 2015, 18 korrik, 2015, 25 korrik, 2015, Prishtinë, në tre vazhdimë botohet për herë të parë në gjuhën shqipe me titull: *Ardhja e turqve në Ballkan dhe përhapja e Islamit, shkaqet themelore të vazhdimësisë etnike të shqiptarëve*.

Tezën e përhapjes së fesë islame me dhunë në Ballkan, nga “pushtuesit aziatik” e kanë hedhur poshtë studiues të huaj,² por edhe ata vendorë,³ të i cilët trajtojnë me objektivitet çështjet historike.

Studiuesit objektiv, të pavarur nga ideologji të caktuara politike, me anë të hulumtimeve të tyre shkencore, dëshmojnë se te shqiptarët gjurmë të fesë islame ka pasur edhe para se të vinin osmanlinjtë në këto anë.⁴ Ky është një realitet që nuk mund të mohohet e as të injorohet. Qëndron gjithashtu fakti se para se të vinin osmanët në këtë rajon të Ballkanit, në hapësirën shqiptare, në radhë të parë, feja islame nuk ishte e mbështetur institucionalisht, nga subjekte relevante shtetërore. Prezantohej vetëm nga individë vullnetmirë: misionarë apo tregtarë, të cilët rastësisht kalonin nëpër këto troje.⁵

Nëse shprehemi me terminologjinë e sotme, këtë formë të prezantimit të fesë islame në hapësirën ballkanike mund ta quajmë aktivitet i “shoqatave joqeveritare”.

2. Arnold, Tomas, *Historia e përhapjes së Islamit*, Prishtinë, 2010.

3. Pirraku, Muhamet, *Shkaqet e kalimit në islam te shqiptarët*, Hëna e Re, korrik-gusht-shtator, 1992; *Emri kombëtar i shqiptarëve nuk është dhunë islame*, Dituria Islame, nr. 81-82, 1996, Prishtinë

4. Ibrahim, Nexhat, *Islami në trojet iliro-shqiptare gjatë shekujve*, Prishtinë, 2000; Ilmi Velu, *Islami në Ballkan arriti para Osmanëve*, Kërçovë, 2006.

5. Morina, Qemajl, *E vërteta dhe paragjykimet për Islamit në Botë*, Feja, kultura dhe qytetërimi islam, Prishtinë, 1995;

Këtu dëshiroj të theksoj, pikërisht, këto dy faktorë dhe rolin e tyre në përhapjen dhe kultivimin e fesë islame dhe rrugëtimin e saj deri në ditët e sotme. Këto janë:

Faktori institucional, pas të cilit qëndron shteti dhe faktori i dytë është **organizimi vullnetar**, pas të cilit qëndrojnë shkolla filozofike-fetare (të veshura me petk islam, me platformë të kombinuar) të ngjyrosur me filozofi mistike, pjesërisht të krishterë.⁶

Edhe këto OJQ islame ndonjëherë kanë pasur përkrahjen e organeve shtetërore.

Sa i përket faktorit të dytë, ai qysh në fillim ngërthente në vete një dozë të madhe të misticizmit e mistifikimit të veprimtarëve e shkollave të tyre, siç është rasti me legjendat për Sari Salltëkun⁷, shehlerë e njerëz të tjerë “të mbërri”. Këto teori dita-ditës zbehen dhe mbesin të vetmuara. Si rrjedhojë e mungesës së argumenteve të paqëndrueshme, në njërën anë, dhe, në anën tjetër, ngritja e vetëdijes së besimtarëve e mbështetur në burime të shpallura dhe të shkruara, dalin në shesh dobësitë e atyre platformave të mbështetura në gojëdhëna të paqëndrueshme, që nuk mund t’i bëjnë ballë realitetit aktual.

Mbështetja kryesore e tyre, përgjithësisht, janë gojëdhëna të pa verifikuara, të gatua me brumin e misticizmit. Kjo nuk qëndron në raport të shëndoshë me bazat themelore islame: Kur’anin Kerim dhe Hadithin e Pejgamberit Muhamed a.s.

Kurse faktori institucional, i mbështetur në organet e sistemit shtetëror, në përhapjen e fesë islame te shqiptarët edhe te boshnjakët, qysh në periudhën e parë, kontaktet e para me këtë hapësirë, disponon argumente historikisht të pakontestueshme dhe logjikisht të pranueshme gjatë tërë kësaj periudhe gjashtë shekullore. Ky faktor për mbështetje kryesore në përhapjen e fesë islame e kishte platformën e mbështetur në Kur’an, si mbështetjen kryesore teorike, dhe në objektin për adhurim dhe edukim e veprime të tjera me interes për shoqërinë njerëzore-xhaminë.

Xhamia dhe teqeja dallojnë ndërmjet veti për kah themelimi, dedikimi dhe funksioni. Teqeja i pranon pasuesit e vet përmes një procedure të caktuar graduale, deri kur të arrijë të marrë lidhjen e drejtpërdrejtë (të marrë dorë) tek autoriteti i caktuar sipas hierarkisë së teqeve. Ndërsa xhamia i pranon ithtarët e fesë islame vetëm përmes Kur’anit dhe hadithit. Pejgamberi Muhamed a.s., atyre që shprehnin dëshirën për të pranuar fenë islame vetëm u rekomandonte të mësojnë ndonjë pjesë, sadopak nga Kur’ani.⁸ Për të qenë mysliman i

6. Hysi, Shyqyri, *Muslimanizmi në Shqipëri*. 1945 – 1950, Tiranë, 2006.

7. Kaleshi, Hasan, *Legjenda shqiptare për Sari salltëkun*, Përparimi, nr. 1, 1967, Prishtinë, ff. 85-103.

8. *Al- Kur’anu-l-Kerim*, përktheu Fetë Mehdiu,

xhamisë nuk i nënshtrohet rregullës “gir de gor”,⁹ por lirisht mund ta shohësh, të mendosh e pastaj mund të vendosësh të pranosh apo të mos e pranosh. Xhamia ka obligime të caktuara me premtime për shpërblime, për vepra të mira të kryera, ose vetëm të planifikuara, si edhe kërcënime me masa ndëshkimore, për vepra të pamira të kryera. Në teqe zbatohet platformë vetëm me premtime për shpërblime, duke iu shmangur disa ajeteve të Kur’ani Kerimit, në të cilat flitet edhe për masat fizike disiplinore.

Gjallërimin dhe kultivimin islam në hapësirën ballkanike shqiptare, do ta vështrojmë në prizmin e këtyre dy themeleve: *Kur’anit dhe xhamisë*. Këto dy themele nuk ka mundësi të mistifikohen. Kur’ani është i vetmi burim, i cili ka imunitet absolut ndaj qasjeve eventualisht destruktive. Prandaj, bashkë me hadithin, konsiderohen themele të pakontestueshëm.

Xhamia zë fill me kalimin e Muhamedit a.s. nga Meka në Medine, në vitin 622, kur u ndal në Kuba – sot lagje e Medines, dhe është themeluar me Kur’an-i Kerim.¹⁰ Themelimi dhe organizimi i teqeve i përket shekujve XII, XIII e këndej.

botim i tretë, Prishtinë, 2015; *Sabihu-l- Buhari në gjuhën shqipe*, Libri 10, Kreu 65, Prishtinë, 2014.

9. “Hy dhe shih”, nga turqishtja, shih Hysi, Shyqyri.

10. Kur’an-i Kerim, sureja Teube, ajeti 18, 108. **Innema je’muru... le mesxhidun ussise alat-takua...**

Duhet theksuar këtu se objekt i këtij shqyrtimi është, në plan të parë, **Feja Islame, nuk është Kultura Islame**.

Këto dy gjëra duhen dalluar dhe shqyrtuar ndaras njëra prej tjetrës.

Jo se këto janë në kundërshtim njëra me tjetrën, por për faktin se me trajtimin e tyre si një fenomen hapet rrugë e manipulimit dhe njerëzit janë të prirë për keqpërdorim. Thirren në njëerën e veprojnë sipas tjetrës. Në gojë mban fenë, por në praktikë zbaton kulturën. Shkon në xhami vetëm për bajram! Për namaz të xhumasë nuk gjen kohë, as për namaz të sabahut e të drekës, etj. Kohëve të fundit, studiues, publicistë e shkrimtarë të ndryshëm, kur flasin për këto çështje herë thonë *feja islame* herë thonë *kultura islame*. Disa herë thonë edhe *ideologjia islame*. Ngatërrimi i fesë islame me ideologji, çfarëdo qoftë epiteti tjetër, që shpesh herë e hasim “ideologjia islame”, është me pasoja dhe shpie në përfundime destruktive.

Fe-ja, në gjuhën shqipe është e barabartë me “**din - (d-j-n)**”. Është me burim nga Kur’ani që përmendet dhjetëra herë në diskurse të ndryshme, si fjala vjen në suret: Bekare, 153, 256, ... Al’Imran: 19, 83, Nur, 2, Nasr: 2, dhe më në fund te sureja Kafirun, ajeti 6: *lekum dinukum ue lije din*.¹¹ Ndërsa “kulturë islame” dhe “ideologji islame” as në Kur’an, as në hadithe të Muhamedit a.s. nuk përmendet asnjëherë.

11. Kur’an-i Kerim, sureja Kafirun, ajeti 6; El -Mu’xhemu-l-mufehres li alfadhi-l-Kur’ani-l-Kerim, “din”.

Dallimi ndërmjet emërtimeve *fe islame* dhe *kulturë islame* qëndron në faktin se feja islame mbështetet në Kur'an dhe në Hadith. Kur'ani dhe Hadithi nuk janë ekskluzivisht për një popull të caktuar, por janë për tërë popujt e botës (*rahmeten lil-alemin*). Prandaj nuk mund të ketë *fe islame arabe*, *fe islame turke*, as *fe islame shqiptare*. As nuk mund të jetë islam arab, islam turk, islam shqiptar, islam evropian, islam aziatik, etj. Kurse kultura islame, skeletin islam, mund ta veshë edhe me ndonjë element të ndonjë vendi apo populli të caktuar. Kjo mund të jetë e kushtëzuar me kulturën dhe traditën vendëse, me kushtet klimatike, rrethanat historike, etj. Rrjedhimisht mund të flitet për *kulturë islame shqiptare*, por kurrësi nuk mund të flitet për *islam shqiptar*, mund të flitet për *kulturë islame arabe*, *aziatike*, *evropiane*, *turke*, por emërtimi *islam arab*, *islam aziatik*, *islam evropian*, *islam turk*, etj., është tendencioz dhe i pasaktë.

Ky fakt do të thotë se feja islame mbështetjen e ka në dy burime: Kur'an dhe Hadith, e jo në ideologji apo traditë të ndonjë regjioni të caktuar gjeografik. Kjo është garanci që kjo fe të vazhdojë gjallërimin e vet për një periudhë kaq të gjatë dhe në një hapësirë kaq të madhe.

Në hapësirën e Ballkanit, respektivisht hapësirën shqiptare, për islam institucional mund të flitet saktësisht nga viti 1389 dhe 1396.

Dëshmia më e fortë për këtë është se ushtria osmane pas fitores të lumi Marica, në vitin 1371 dhe fitores në betejën e Kosovës, në vitin 1389, kur në Prishtinë vihet gurthemeli i xhamisë së Madhe, e cila u ndërtua në vitin 1460, vazhdoi luftërat dhe pasi arriti të vë nën sundimin e vet edhe Kërçovën në vitin 1394, në vitin 1396 në rrëzë të kalasë së Kërçovës ndërtoi xhaminë, e cila quhet Sulltan Pajazit, ose xhamia e çarshisë, e cila funksionon edhe sot. Përshkrimin e kësaj xhamie e ka përfshirë edhe Ekrem Haki Ayverdi në veprën e tij për monumentet e kulturës islame në Ballkan.¹²

Ky është objekti i parë për adhurim islam në Ballkan. Kurse po në këtë hapësirë, gjithashtu në vitin 1396, për herë të parë në Jeni Pazar, te miniera Gluhavica, përmendet kadiu si institucion i jurisprudence islame i sulltanatit osman, i cili vepron sipas ligjit të mbështetur në Kur'an dhe quhet sheriat.¹³ Në fakultetin e drejtësisë është studiuar dhe quhej "e drejta e sheriatit".

Përgatitja e terrenit për shtrirjen e fesë islame në hapësirën e Ballkanit ishte bërë në mënyrë të organizuar.

Në vitin 1385-86 ushtria osmane shtrin sundimin e vet në Shtip, Veles, Prilep, Manastir dhe arrin në

12. Ayverdi, Ekrem Haki, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri – Yugoslavya*, cilt 3, Istanbul.

13. Malkolm, Noel, *Kosova, një histori e shkurtër*, Prishtinë, 2001.

bregdetin shqiptar.¹⁴ Në vitin 1391 edhe Shkupi bie nën Osmanlinjtë.¹⁵ Në vitin 1394 bie Kërçova, një qytezë në Jugperëndim të Maqedonisë.

Sulltanati Osman platformën e vet për shtrirjen dhe mbajtjen e shtetit e mbështeste në radhë të parë në formimin dhe kultivimin e drejtë moral e shpirtëror të popullatës ndaj së cilës shtrinte pushtetin e vet.¹⁶ Prandaj, pas nënshtrimit të qyteteve të përmendura në Maqedoni, pas një stabiliteti relativ dhe fitoreve solide të sulltan Bajazidit – themelues i Sulltanatit Osman prej Danubit deri në Eufrat – xhamia e parë, që është vënë në funksion, me sa dihet deri tash, është xhamia Sulltan Bajazit, respektivisht Xhamia e Çarshisë, në Kërçovë.

Sulltan Jëlldërëm Bajaziti i jepte shumë rëndësi ndërtimit të xhamive si një faktor i rëndësishëm për ngritjen morale të shtetit të tij dhe në këtë mënyrë zbatonte me konsekuencë platformën shtetërore. Ai, kur mori Bursën, përveç ndërtimit të xhamive, kishte urdhëruar që të ndërtohet edhe kalaja si pararojë ndaj sulmeve eventuale. Gjithashtu në anën aziatike të Bosforit, në vazhdim të këtij aksioni, është ndërtuar kalaja

Anadoluhisar.¹⁷ Ndërkaq në Kërçovë kalanë e gjeti të gatshme.

Edhe kjo e dhënë është një nga faktet që e mbështesin përcaktimin e tij, që vetëm dy vjet pas rënies së qytetit në duar të osmanëve ta zgjedhë Kërçovën si pikë strategjike ku do të ndërtohet edhe xhamia rrëzë kalasë.

Ky ishte njëri nga faktet që dëshmon për ndërtimin e kësaj xhamie.

Fakti tjetër është shënimi që gjendet në administratën e bashkësisë islame të Kërçovës, në të cilin thuhet se xhamia Sulltan Pajazit është ndërtuar në vitin 1396. Me rastin e renovimit të xhamisë, në vitin 1984-86, është hequr pllaka me kronogramin që ka qenë e vendosur mbi derën e xhamisë, nga ana e jashtme, dhe nuk është kthyer më në vendin e vet. Praktikisht është shmangur dhe rezulton e humbur.

Në administratën e Këshillit të Bashkësisë Islame në Kërçovë, gjithashtu disponojnë me dokumentacionin kur është bërë sondimi nga brenda, me ç'rast janë zbuluar themelet e para në thellësi prej 1.80 m.

Vjetërsinë e xhamisë Sulltan Bajazit në Kërçovë e dëshmon edhe stili karakteristik i ndërtimit që paraqet një kombinim të arkitekturës islame-bizantine.¹⁸

14. *Istorija na Makedonskiot narod, knjiga prva*, Skopje, 1969

15. Inalcik, Halil, *Osmansko Carstvo*, Beograd, 1974; *Istorija na makedonskiot narod*, Skopje, 1969.

16. Inalcik, Halil, po aty; Sulejman Dashi, *Xhamitë më të vjetra në Shqipëri*, Perla, nr. 2, 1996, Tiranë.

17. Inalcik, Halil, po aty

18. J. V. Hammer, *Historija turskog* (osmanskog) Carstva, 1, 2, 3, Zagreb, 1978;

Myslimanët të entuziazmuar dhe të bindur se feja e tyre është fe e drejtë, ishin të frymëzuar dhe të motivuar që kudo që arrinin ta përhapin predikimin e fesë islame.¹⁹ Kjo në të njëjtën kohë është edhe platformë e luftës së pastër islame, qëllimi i së cilës nuk ka qenë të zhdukë popullin e besimit tjetër, por vetëm të sundojë.

Ndërtimi i xhamive përmes së cilave arrihet më me sukses formimi dhe kultivimi institucional, formimi i drejtë me moral të shëndoshë, ishte pjesë përbërëse e platformës së shtetit të themeluar mbi bazat islame, siç ishte Sulltanati Osman gjatë shtrirjes së mbretërimit të vet në Ballkan.

Sot në disa shtete të Ballkanit: **Shqipëri, Kosovë, Maqedoni, Mali i Zi, Bosnjë dhe Hercegovinë** dhe **Serbi** janë rreth 3200 (tre mijë e dyqind) xhami, të cilat janë në shërbim të kultivimit të Islamit institucional. Xhamitë janë transmetuese të burimit islam: *Kur'anit* dhe *Hadithit*. Krahas këtyre ka edhe teqe e zauije, të cilat janë po ashtu në shërbim të Islamit. Mirëpo, meqenëse këto mbështeten kryesisht në personalitete autoritative islame, si haxhi Bektash Velu, Abdulkader Gejlanu, Xhelaluddin Rumi, etj., marrin karakter ideologjik.

(Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi, birinci cilt, İstanbul*, (Üç dal neşriyyat); Sami Frashëri, *Kamusu-l'alam*, cilt: 1-6, İstanbul, 1889-1898, s.v. İstanbul.

19. Mehdiu, Feti, *Nga Kërçova për Kërçovën*, Kërçovë, 1995.

Islami institucional, i përhapur përmes xhamisë, një institucion i themeluar me Kur'an, në disa shtete të formuara pas shpërbërjes së Sulltanatit Osman në Ballkan, si Shqipëria, Jugosllavia²⁰, Bullgaria, etj., ka përjetuar situata shumë të rrezikshme, deri në shfarosje, por ndodh ajo që do Allahu, sepse Allahu nuk përdhë përdhunimtarët.

Në Beograd, pas kryengritjeve serbe, 1804-1815, nisi rrënimi i xhamive, si objekte që kultivonin islam institucional. Batall xhamia²¹, e ndërtuar në vitin 1532, Imaret xhamia, e ndërtuar në vitin 1549, e cila ndodhej jo larg objektit SANU²² të sotshëm, u shndërruan në kafene "Proleq", në objekte të administratës serbe, etj.²³ Aktualisht në Beograd ka mbetur vetëm xhamia Bajrakli (në rrugën Gospodar Jevremova, afër Kalemegdanit).

Vetëm në Beograd²⁴ janë rrënuar xhamitë si në vijim: Xhamia Ibrahim beg, Ibrahim Çelebi, Bajram beg,

20. Arnold, Tomas, *Povijest islama, historijski tokovi misije*, Sarajevo, 1989; (botimi në gjuhën shqipe, Prishtinë, 2006, përktheu Nexhat Ibrahim.)

21. Mufaku, Muhamed, *Tarihu Belgrad islamije*, Kuvajt, 1987.

22. Srpska Akademija Nauka i Unetnosti në Beograd.

23. Mbretëria Serbe-Kroate-Slllovene; Serbia, Kroacia, Slllovenia, Bosnja e Hercegovina, Mali i Zi, Kosova, Maqedonia.

24. Disa prej këtyre xhamive i ka përshkuar hollësisht Husejn Haxhiosmanoviq. Shih me hollësisht: *Glasnik VTS, nr. 2, 5-1982*, Sarajevo.

Çik xhamia, Xhamia e re, Xhamia Hasan Ali aga, Haxhi Hasan aga, Ganish aga, Haxhi Halil, Dibag, Defterdar, Reis efendi, Zejnudin aga, Seid Hasan Pasha, Sulltan Sulejman, (në Kalamegdan), Xhamia sagir, Haxhi Sadik, Haxhi Salih, Xhamia Abdulxhebar, Xhamia Ali Pasha, Xhamia Haxhi Ali, Këzlaraga, Xhamia Gali, Kuçuk Hysejn, Kuçuk Lazar pasha, Haxhi Kuçuk Veli, Koski beg, Haxhi Mehmed, Mehmed aga, Haxhi Mahmud, Sulltan Mahmud, Ket-huda Ferhat, Mustafa Çaus, Mahxhur xhamia, Haxhi Nezir, Mina, Habi efendi, Jahja pasha, Haxhi Veli. Disa prej këtyre xhamive i ka përshtuar edhe Evlija Çelebiu²⁵ edhe Muhamed Mufaku.²⁶

Në periudhën deri në vitin 1912, në Beograd, janë rrënuar edhe mesxhidet: Ebu Bekr efendi, Baba Mahmud, Bazar pasha, Bejazid, Haxhi Durak, Dedezade, Haxher mesxhid, Xheman Hatun, Sulejman han, Haxhi Suka, Shamli hoxha, Osman, Haxhi Ali, Kazakli, Kestenxhi, Kuçuk Pazar pasha, Kuçuk Mustafa, Musa pasha.

Sipas të dhënave që ofron udhëpërshkruesi i shekullit XVI, Evlija Çelebiu në veprën e tij

*Seyabatname*²⁷, shihet se ai, gjatë udhëtimeve të tij, kishte vizituar dhe ka përshtuar xhami e mesxhide në tërë territorin e Ballkanit.²⁸ Disa i ka prezantuar me emra, kurse në disa vende është shërbyer vetëm me shifra.²⁹

Këtu do të përmendim disa prej tyre. Në Sombor ishte xhamia Sulejman han, Xhamia e pashës, në Illok, Xhamia Sulejman han dhe Mehmet aga, afër së cilës ka qenë edhe një banjë publike (hamam), në Petar Varadin ishte Xhamia Sulejman han, në kala dhe disa të tjera në qytet. Në Pozhegë ishte xhamia Sherklot, etj.

Evlija Çelebiu edhe për Shqipërinë jep të dhëna me interes. Sipas Çelebiut, në Peshkopi ishte Xhamia Memi pasha, në Gjirokastrë Xhamia Hëzër aga, Haxhi Murat, Sulltan Pajaziti i dytë, Memi pasha, Memi beg, Xhamia e Palortos, në Skrapar Xhamia Pajazit han, në Berat Xhamia Uzkurli, Gazi Murat pasha, Xhamia e Hunqarit, Xhamia Fet-hije, Xhamia Çelebi Hysen pasha, në Vlorë Xhamia Sulltan Sulejman, e ndërtuar në vitin 949 h.³⁰, xhamia Memxhi zade, Hysen Aga, Xhamia e Tabakëve, në Kavajë kishte katër xhami me minare, në Peqin ishte e

25. Gjuriq, Divna – Zamolo, *Kontribut për njohjen e xhamive të Beogradit, Studime Orientale*, nr. 2, 2002, Prishtinë; *Prilozi za Oriejntalnu Filologiju*, XV-XVI, 1960, Sarajevo.

26. Evlija Çelebi, *Putopis*, Sarajevo, 1973, p. 85.

27. Mufaku, Muhamed, *Tarihu Belgrad islamiije*, Kuvajt, 1987.

28. Evlija Çelebi, *Seyabatname*, 1-6 cilt, Istanbul, Üçdal yayınlar) Istanbul, s.a.

29. Evlija Çelebi, *Putopis*, Sarajevo, 1973.

30. Viti 949 hixhri fillon më 16 shkurt 1541.

njohur xhamia Abdurrahman pasha dhe Hariz Zade, në Elbasan ishin xhamitë: Gazi Sinan pasha, Hasan Balli zade, Biçakçi zade, Sinan beg dhe rreth 20 (njëzet) mesxhide, në Shkup kishte vizituar xhaminë e Hunqarit, xhaminë Jahja pashë, Karlo zade, te Ura e Vardarit,³¹ Koxha Mustafa pasha, Xhaminë e kuqe – Is-hak beg dhe Isa beg. Manastiri kishte xhaminë Is-hak efendi, te ura, xhaminë Mahmut efendi, Gazi Hajdar pasha, Haxhi beg, Sungur çauish. Në Shkodër ka përmendur xhamitë: Sulltan Pajazit, Hysen beg, Karahysen.³²

Shtypja ndaj fesë islame në Ballkan gjatë shekullit XIX vinte duke u forcuar dita-ditës, duke zbatuar forma të ndryshme të dhunës. Ngjashëm vazhdoi edhe pas luftërave Ballkanike edhe pas përfundimit të Luftës së Parë Botërore. Mbretëria Serbe-Kroate-Slllovene, vazhdoi një shtypje sistematike kundër institucionit të xhamisë dhe aktiviteteve të saj. Kohë pas kohe rrënohej ndonjë xhami me pretekstin se pengonte realizimin e

planit urbanistik. Merreshin masa ndëshkuese ndaj personelit që shërbente në këto institucione, si: imam, myezin apo këshilltar xhamie. Qëllimi i këtyre veprimeve ishte të pengohet kultivimi i vlerave islame. Numri i xhamive u zvogëlua në masë të madhe. Në disa vende nuk mbeti asnjë xhami, kurse në Beograd mbeti vetëm xhamia “Bajrakli”. Gjendja në ish sanxhakun e Nishit është edhe më e errët.

Përkundra faktit se Princ Nikolla i Malit të Zi, më 20 janar 1912 e kishte emëruar me dekret mbretëror myfti për myslimanët e Malit të Zi Murtez ef. Karagjuzoviqin, rrënimi i xhamive vazhdonte. Vetëm në Mal të Zi u rrënuan me themel xhamitë: Sulltan Selim, Sulltan Murati i tretë (Orta xhami), Ahmed beg – Lonxha, Shkanjeviqa – në Tivar; Gradska xhamia, Xhamija Hareme – në Berane; Xhamia Bihor, Handar pasha, Fetahija, Xhamija Bioça, Haxhidanusha në ashik mëhallë, Haznedar Mehmed aga, Xhamia në Ivanj dhe Xhamia Zaton – në Bjello Polje, Kollashin dhe Mojkovac; Xhamia e kalasë – në Nikshiq, Sulltan Ahmet, Hysejn aga, Xhamija e mëhallës, Xhamija e Grliqit – në Shpuz (Danillovgrad); Sulltan Mehmeti i dytë-Fatih, Sulltan Pajaziti i dytë-te sahat kulla, Sinan pasha, Murteza pasha, pastaj edhe mesxhidi Sulejman agë Rama, haxhi Abdullah aga, xhamia në Risan, xhamia në Sutorini, xhamia

31. Te ura e Vardarit dihet se ka qenë xhamia «Burmali» e cila u rrënuar në vitin 1924. Në vend të asaj xhamie u ndërtua «Oficirski Dom – Shtëpi e Armatës» ... i ushtrisë SKS. Tërmeti i Shkupit, në vitin 1962 e rrënoi me themel, kurse aktualisht aty është vendosur një bust i Justinianit të Parë.

32. Evlija Çelebi, *Shqipëria para tre shekujsh*, Tiranë, 1930, 2000; *Evlija Çelebiu në Shqipëri dhe në viset fqinje: Kosovë, Mal i Zi, Ohër*, Tiranë, 2008.

e bardhë në Hercegnovi - dhe këtu nuk ka asnjë xhami sot. Xhamitë u rrënuan edhe në: Gusi: Sulltan Ahmet xhamia, Gjylbegu, Alibegu, Qosaj (ndërmjet Gusinje dhe Vuthajve); Plavë: në Nokshiq, Turi, Xhamia e nizamit, Rzhanica e epërme; Plevlje: Xhamia haxhi Hasan, Odabasha, Misirli Ahmed beg Jusuf kadi, Bubica, Hamidija; Podgoricë: Mehmed Han xhamia, Draçka, Glavatoviqi, Hadroviqi Xhamia në Medun, Golubovci, Goriqani; Stara Crna Gora: Zhabljak, Çekliqi, Balija, Virpazar, Staniseljiqi, Obod, Cetinje dhe xhamia në Dupil; Ulqin: Xhamia e marinarëve - Rana, Xhamia Meraje, Xhamia Meterizi.³³

Gjatë sundimit të mbretërisë SKS (serbe- kroate- sllovene), në Shkup, te Ura e gurit – në të djathtë të lumit Vardar është rrënuar Burmalit xhamia, objekt emblematic i arkitekturës islame.

Xhamia si institucion islam e pësoi shumë rëndë nga sistemi komunist që u instalua në Shqipëri pas përfundimit të Luftës së Dytë Botërore.³⁴

Pas përfundimit të Luftës së Dytë Botërore – me ngadhënjimin e sistemit komunist – Tirana zyrtare nisi përndjekjen sistematike kundër xhamisë dhe elementit fetar në

përgjithësi. Në vitin 1967 me dekret shtetëror, nr. 4262 të lëshuar nga Presidiumi i Kuvendit Popullor, me datë 1 prill 1967 ndaloi të gjitha aktivitetet fetare dhe “... të gjitha pasuritë, të tundshme dhe të patundshme të komuniteteve fetare kaluan në dispozicion të komiteteve të partisë... ose in dorëzuan kooperativave bujqësore. Mbylli, rrënoi apo ua ndërroi destinacionin 2169 objekteve fetare, pa përjashtim: të krishtera apo islame, kështu që qindra xhami u zhdukën fare.³⁵ Dekreti i Presidiumit për ndalimin e fesë, i vitit 1967, u inkorporua në Kushtetutën e vitit 1976, të Shqipërisë.³⁶ Kjo situatë më së shumti goditi elementin islam dhe xhaminë, sepse të krishterët edhe më tutje ditën e diel e kishin të lirë – festë zyrtare javore – kurse dita e xhuma, namazi kolektiv i definuar me Kur’an,³⁷ deri në vitin 1990 u harrua tërësisht në kufijtë e Shqipërisë politike, respektivisht Shqipërisë Londineze.³⁸

Pas këtij akti të paparë në historinë e shteteve, vetëm në Tiranë u rrënuan: Xhamia e Tabakëve, xhamia Dine Hoxha, xhamia e Met Firës, xhamia e Zajmit, e Stërmasit, xhamia e Karapicit, e Tetovës, xhamia e Balit, xhamia e Varrit të Bamit, xhamia e Bërxollit, e Islam Allës, Sheh Zelës,

33. Bajro, Agović, *Džamije u Crnoj Gori*, Podgorica, 2001.

34. Uka, Sabit, *Jeta dhe veprimtaria e shqiptarëve të Sanxhakut të Nishit*, Prishtinë 1995 (libri 4.)

35. Agović, Bajro, vep. cit.

36. Hysa, Roald, *Xhamitë e Tiranës*, Tiranë, 2008.

37. Basha, Ali, *Rrugëtimi i fesë islame në Shqipëri: 1912 -1967*, Tiranë, 2011, f. 525.

38. Po aty, f. 429.

Xhamia me teneqe, xhamia e sheh Voglit, etj. Të njëjtin fat e pësuan qindra xhami në kufijtë e Republikës së Shqipërisë.

Në Kosovë, në Maqedoni, Bosnje e Hercegovinë dhe Mal të Zi, që ishin në përbërje të shtetit të quajtur Jugosllavi, zyrtarisht ishin të lira institucionet fetare – edhe xhamia, por vazhdimisht mbahej nën lupë, si institucione që nuk e përkrahnin sistemin shtetëror komunist, sepse ishte sistem i imponuar me dhunë. Rrënimi i xhamive vazhdonte, me arsyetimin se ishte pengesë e realizimit urbanistik. U rrënuan: xhamia Junus efendi në Prishtinë, te Teatri Kombëtar i Kosovës, Tupan xhamia,³⁹ në Tetovë, në mes të qytetit, që sot është park i Shtëpisë së Kulturës, xhamia në qendër të Gostivarit, që aktualisht është park i qytetit.

Kohë pas kohe arrestohej dhe dënohej me burgim të rëndë ndonjë imam apo pari tjetër islame, si element i rrezikshëm për sistemin komunist, si Hysejn Xhozo, në Sarajevë, hfz. Sulejman Shehapi, hfz. Abdullahu, mulla Garipi, në Tetovë, Shaban efendija në Kumanovë, hfz. Jakupi, në Prizren, hfz. Nazimi në Kërçovë⁴⁰, etj.

39. Mehdiu, Feti, *Literatura islame shqiptare jashtë Shqipërisë politike*, Hëna e Re, nr. 48, 1993. Shkup, f. 22; Roli i periodikut *islam në kultivimin e vlerave të mirëfillta në botimet islame shqiptare, Shtypi islam dhe, sot dhe nesër, (konferenca shkencore 23-24 maj, 2003)* ff. 119-129, Prishtinë.

40. Hysa, R., po aty.

Këto veprime ishin sinkronizim i projektit për ndjekjen deri në farosje të elementit josllav në këto troje, të cilin e kishin përpiluar Ilija Garashanini, Vasa Çubrilloviqi, Ivo Andriqi⁴¹ e kishte bekuar dhe e zbatonte aparati shtetëror i Jugosllavisë Avnojiste. Kulminacioni i kësaj gjendje arrin me luftërat e fundit që bëri Serbia (në emër të Jugosllavisë) në vitet 1999-1991, në Kroaci, në Bosnje dhe në Kosovë.

Në Bosnje dogji dhe shkatërroi 94 xhami⁴², në Kosovë, vetëm në periudhën e luftës së fundit -1997-1999, u dogjën dhe u shkatërruan 218 xhami.⁴³ Madje kjo valë – djegia e shembja e xhamive – e përfshiu edhe Maqedoninë.⁴⁴ Gjatë luftës së fundit në Kosovë 1997-1999, përveçse u vranë disa imamë, u përdor edhe djegia e trupit të tyre.⁴⁵

Sistemi komunist, që u vendos pas Luftës së Dytë Botërore në këtë pjesë të Ballkanit, ushtroi presion shumë më të madh, sidomos në Shqipëri, me burgosje dhe dënime deri në 20 vjet, me pushkatime, me internime. Me burg u dënuan: hfz Ibrahim Dalliu, hfz. Ismet Dibra, hfz. Sabri Koçi, Haki

41. Glasnik VIS-a, 1982- 1988, Sarajevo.

42. Mehdiu, Feti, *Hafizët tanë*, Prishtinë, 2010, f. 206.

43. Spastrimi etnik, Tiranë, 2010; *Serbian barbarities against islamic monuments in Kosova: February '98 june '99*, Prishtina, 2000.

44. Shehapi, Behixhudin, *Plagët e pavdekshmërisë*, Shkup, 2002.

45. Shkodra, Ramadan –Mehmeti, Sadik – Gashi, Agim, *Imamët shëbidë në luftën e fundit në Kosovë, 1989-1999*, Prishtinë, 2010.

Sharofi, Jonuz Bulej, Vexhi Buharaja, Ibrahim Hasnaj, Ismail H. Muçej, Faik Q. Hoxha, Hasan Tahsin – Haveriku, hfz. Sherif Langu, hfz. Musa Dërguti, hfz. Ali Tarja, hfz. Mustafa Varoshi, Sheh Ali Pazari, etj.

U pushkatuan: Shyqyri Myftiu, Baba Hajro Progonati, Sheh Ibrahim Karbunara, Sheh Qerim Delvina, etj.

U internuan: Hfz Ali Korça, Baba Reshat Bardhi, dr. Behxhet Shapati, Sheh Qazim Hoxha, etj. Disa vdiqën nëpër burgje: Halil Hoxha, Hoxhë Dusha i Tropojës, Imam Shabani, Baba Myrteza Kruja, Nebih Novosella, Zenel Hoxha, Baba Muço, etj.⁴⁶

Megjithatë, mbijetesa dhe gjallërimi i xhamive, si institucion i themeluar sipas platformës Kur'anore, sepse: “*ussise alat-takua.....*” pas këtyre peripecive vazhdoi të eci. Aktualisht në Kosovë janë 713 xhami, në Maqedoni, 657, në Shqipëri ka 694 xhami, në Mal të zi janë 123, kurse 71 janë rrënuar pas vitit 1912 - dhe nuk ekzistojnë më,⁴⁷ në Bosnje dhe Hercegovinë ka rreth 800 xhami, në Sanxhak e Luginë të Preshevës - Serbi, janë 220 xhami.

Qëndresën – rezistencën e Islamit institucional në Ballkan e ka ndihmuar në masë të madhe institucioni i vakëfit dhe vakifët e devotshëm të cilët në vakufnamet e tyre kishin caktuar shumë qartë që në xhaminë, së cilës i referohet vakufnameja të këndohet Kur'an pas namazit të jacisë, pas

namazit të sabahut, pas namazit të drekës, etj. Disa herë e kishin caktuar edhe cila sure të këndohet: Jasin, Kehf, Fet-h, etj., dhe si të këndohet. Kishin theksuar se ai që këndon duhet të ketë zë të bukur, të këndojë me texhvid. Kishin precizuar edhe sa duhet të paguhet.⁴⁸

Mënyra tjetër e përhapjes së fesë islame në këto troje ka të bëjë me misionarët e ndryshëm, të cilët, më vonë, i gjejmë nën platformën e shkollave filozofike islame. Me fjalë të tjera i gjejmë të organizuar si drejtime sufiste, të cilat historia shqiptare i njeh si sekte fetare islame. Shkolla më e njohur filozofike islame, apo tarikati më i njohur në trojet shqiptare, madje në përgjithësi në Ballkan, është tarikati Bektashi, themeluar në Anadoll nga Haxhi Bektash Veliu, në shekullin 13 dhe 14.

Sot në hapësirën Ballkanike: Kosovë, Shqipëri, Maqedoni, Bosnjë e Hercegovinë, gjallërojnë edhe shkolla të tjera filozofike islame, (sekte fetare) si Sadi, Kaderi, Melami, Halveti, Rifai, etj.⁴⁹

Të gjitha këto nëse i shikojmë në prizmin e zhvillimeve bashkëkohore të aktiviteteve politike e shoqërore, sipas funksionit dhe rolit që kanë luajtur gjatë historisë, madje që kanë

48. Kaleshi, Hasan, *Vakufnamet më të vjetra në gjuhën arabe në Jugosllavi*, Prishtinë, 2012.

49. Čehajić, Džemal, *Derviški redovi u Jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo, 1986; Jashar Rexhepagiq, *Dervishët, rendet dhe teqetë*, Prishtinë, 1999; Dr. Mehmet Eroz, *Turkiye\ de alevilik –bektaşilik*, Istanbul, 1977.

46. Basha, A., *Rrugëtimi...* Tiranë, 2011, f. 427.

47. Agović, Bajro, vep. cit.

dhe sot, mund të quhen Organizata Joqeveritare Islame (OJQI). Nuk ka dyshim se edhe këto, me angazhimin e tyre, kanë kontribuar në përgatitjen e këtij opinioni për të pranuar normat e reja fetare, normat islame, të cilat ngarkonin ithtarët që sapo i bashkoheshin kësaj feje, me disa obligime, të cilat më parë nuk i kanë njohur banorët e këtyre trojeve, si agjërimin një muaj, namazin pesë herë në ditë-individualisht, një herë në javë dhe dy herë në vjet me namaz kolektiv, ashtu edhe me zekat, që nuk ishin të njohura deri atëherë. Këto norma, në atë kohë, i zbatonin personalisht ithtarët e këtyre shkollave dhe pasuesit e tyre.

Institucionet shtetërore të kohës sigurisht i kanë përcjellë aktivitetet e këtyre shkollave (OJQI) dhe pas plotësimit të detyrave të precizuara me Kur'an dhe me Hadith (shariat), atyre u është lejuar edhe një aktivitet tjetër si superstrukturë shoqërore, nën petkun e së cilës, më vonë disa prej atyre shkollave përqaftuan vetëm zbatimin e akteve të superstrukturës dhe i injoruan, ose i deformuan disa nga detyrat themelore islame të definuara me Kur'an, si namazi, agjërimi, etj.

Këto rryma të Organizatave Joqeveritare Islame, në mungesë të burimeve të shkruara e të sakta nga themeluesit e atyre shkollave, platformën e veprimeve të tyre e mbështesnin në traditën gojore në një rreth hermetik. Në këtë mënyrë, dalëngadalë, në disa sosh u ngulitën

lloje ibadeti dhe doktrina nga filozofitë e Lindjes që kishin depërtuar tek ata përmes krishterimit. Të përmendim si ilustrim, këtu, formën e agjërit, i cili është si agjërimi i krishterëve. Ky lloj agjërimi është për një kohë të caktuar kur nuk përdorin yndyrë. Ushqimet e tjera dhe pijet, përveç ujit, nuk i ndalin.

Disa sish kanë prekur edhe në bazat e besimit islam. Ata, në kundërshtim me Kur'anin, sipas të cilit... *inne ekremekum indellahi etkakkum...* mendojnë se familja e Muhamedit a.s. ka privilegje vetëm me faktin se rrjedh nga pejgamberi dhe këtyre u takon të vazhdojnë qeverisjen e popullit arab, pas vdekjes së Muhamedit a.s. Kjo qasje ka shkaktuar luftëra e gjakderdhje ndërvëllazërore në mesin e shoqërisë islame të sapoformuar, për qëllime të primatit politik. Atyre qëllimeve politike u kanë veshur ngjyra fetare-islame, duke u përpjekur të fusin në lojë edhe Kur'anin dhe Hadithin, si burime të pakontestueshme për bazat e mirëfillta islame.

Kjo çështje del në sipërfaqe menjëherë pas vdekjes së kalifit të katërt, Aliut, r.a., dhe e përcjell zhvillimin e jetës islame, deri sot, ku më shumë e ku më pak.

Prandaj këtu duhet ndarë feja islame nga kultura islame. Kjo forma e dytë është shprehje e kulturës islame, e ngjizur në periudha dhe rrethana të caktuara arabe.

Në këto interpretime ata strehohen nën hije të autoriteteve reale, ose të imagjinuar edhe në mendimin e

lirë të individëve të politizuar, për të futur grindje ndërmjet ithtarëve të fesë islame. Ata u japin interpretime kuturu disa ajeteve të Kur'anit, vetëm për të gjetur hapësirë ideja e tyre për ndonjë ndalesë, siç është alkooli, apo për të siguruar marrjen e pushtetit - me anë të linjës trashëgimore.⁵⁰

Këtu nuk jemi thelluar në historikun e lindjes dhe zhvillimit të atyre dallimeve, por mendoj se këto dallime, që janë të pranishme sot, nuk kanë ekzistuar në kohën kur kanë jetuar Haxhi Bektashi, Gejlani, Muhjuddin Arabiu e sufi tjerë. I përmendëm këtu me qëllim të sqarimit të këtyre dy formave të gjallërimit islam, përhapjes, mbijetesës dhe aktualitetit të fesë islame deri në kohën tonë.

Këto dy forma të depërtimit dhe të kultivimit islam në Ballkan janë edhe sot. Mendimet e studiuesve e të pseudo studiuesve, mendime se feja islame në Ballkan, te shqiptarët dhe boshnjakët ka arritur, ka gjallëruar dhe do të gjallërojë falë aktivitetit të rrymave apo shkollave filozofike islame, të cilat ata i quajnë sekte mistike, përparimtare dhe të përshtatshme për nevojat kombëtare, nuk qëndrojnë.

Ndërkaq, argumentet flasin se fillimi, përhapja dhe gjallërimi islam në Ballkan, konkretisht në hapësirën shqiptare, janë të lidhura ngushtë dhe me një lidhje të qëndrueshme e afatgjatë me veprimin e institucionit të xhamisë, si një institucion i mbështetur në Kur'an. Institucionet shtetërore të

Sulltanatit Osman, kur arritën të vënë nën sundim Ballkanin, në mbështetje të Kur'anit dhe Hadithit, si dy burimet e pakontestueshme të fesë islame, ndërtuan mekanizmat e nevojshme legalë për veprim dhe zbatim të burimit islam: Kur'anit dhe Hadithit. Ndërtuan xhami si parakusht për të përgatitur njerëz me moral të shëndoshë në formë legale. Këtë e dëshmon fakti se në të njëjtin vit kur u ndërtua xhamia e parë në këto hapësira, në vitin 1396 - në Kërçovë, kemi edhe institucionin e jurisprudencës islame - kadiun në Jeni Pazar, si një instrument përcjellës i zbatimit të bazave islame.

Këto institucione erdhën duke u shtuar dhe asnjëherë nuk ranë në ndikimin e ideologjive të ndryshme, sepse për këto Kur'ani ishte mbi të gjitha rregulluesi më i mirë i jetës, në luftë, në paqe dhe pas paqes.

Vetëm ashtu arritën që deri tash, për 620 vjetët e kaluara, të bëjnë jetë aktive, herë më shumë e herë më pak, por asnjëherë të gjunjzuar para ideologjive si platforma të përgatitura nga njerëzit e zakonshëm nën ndikimin e qarqeve të ndryshme. E ardhmja e tyre do të jetë e ndritshme nëse vazhdojnë të ndjekin rrugën e Kur'anit dhe të Sunetit të Muhamedit (a.s.).

Historia duhet mbështetur në argumente morale dhe materiale të verifikuara. Nëse mbështetet në mite nuk ka ardhmëri.

Popujve të Ballkanit u mjaftojnë argumentet për një histori të mirëfilltë.

50. Po aty.

Kur flasim për dashurinë

Dr. Hysen Kobellari
Universiteti “Aleksandër Moisiu”, Durrës

Abstrakt

Trajtimi i dashurisë në gjithë shumëpërmaset e saj të menduara dhe ndikimi i fuqishëm në jetën e njeriut është një temë sa delikate dhe e vështirë, po aq e bukur dhe tërheqëse për t'u trajtuar nga studiues dhe krijues të fushave të ndryshme. Por kjo temë është shumë e parapëlqyer për t'u trajtuar, sidomos nga ana e shkrimtarëve dhe poetëve. Janë të pafundme krijimet e tyre për dashurinë dhe njeriun që dashuron; për dashurinë si pasion, për kënaqësinë e madhe dhe ndjenjat pozitive që sjell te njeriu dashuria, por edhe për tragjeditë e mëdha që rrjedhin nga teprimet deri në dalldi nga njerëzit, të cilët e kuptojnë cektësisht atë, duke e kufizuar këtë ndjenjë të mrekullueshme vetëm në raportet e ngushta ndërgjinore. Raportet e gjërave që duam, që dëshirojmë, apo kemi nevojë me dashurinë në veçanti paraqesin ndryshime sasiore dhe cilësore. Këto raporte secili përpiqet t'i qartësojë apo shpjegojë sipas mënyrës së vet; këtë përpiqet të bëjë edhe autori në esenë e mëposhtme.

Dhe kur arsyetimet, shpjegimet gjuhësore dhe përsiatjet poetike e filozofike gërshtohen edhe me njohuri të thella fetare e filozofike, trajtimi i temës bëhet më i qartë, më i plotë, më bindës dhe shkrimi del më i këndshëm dhe edukativ njëkohësisht për brezat e rinj. Frymëzimi, inspirimi që vjen te njeriu që merr penën të shkruajë, është një dukuri sa hyjnore, si dhuratë dhe bekim nga Krijuesi, aq edhe tokësore, në kuptimin e njohjes së jetës dhe natyrës sonë njerëzore në gjithanshmërinë dhe thellësinë e tyre.

Dëshirat e shumta njerëzore dhe dashuria e tyre shumëdimensionale, janë ndjenja dhe dukuri shoqërore, të cilat është e vështirë, gati e pamundur, të kthehen në numra, në instrumente apo të ndryben në formula matematikore. Allahu e di më së miri.

Hyrje

Tani tregimin e kam shndërruar në monodramë, por vite më parë kam shkruar një të tillë me titull “Erosmetri”, i cili çelte librin tim të radhës. Tregimin e kam konceptuar në formën e një satire kuptimplotë. Historia që sjell tregimi është interesante, kjo histori dhe vetë përmbajtja e tregimit është një provë se sa i pafuqishëm dhe i pamundur është njeriu për të matur ndjenjat e thella të brendshme të vetes e të të tjerëve...

Bëhet fjalë për shpikjen e një instrumenti specifik të aftë në matjen e nivelit të ndjenjave të njeriut. Instrumenti ka trajtën e një termometri, që vendoset pranë zemrës së njeriut dhe është i aftë të përcaktojë nivelin e ndjenjave të tij, duke ndarë me një vizë të kuqe nivelin e ndjenjave pozitive (dashuria), nga ato negative (urrejtja). Kur te njeriu dominojnë ndjenjat negative (urrejtja) funksionet e Erosmetrit vihen në veprim, qelqi i tij çahet, del prej aty metanoli, një lëndë helmuese, i cili e vret njeriun, kur thithet prej tij bashkë me ajrin. Bëhet kështu një gjyqësi e padrejtë, e cila është e ndaluar dhe e dënueshme si nga ligjet njerëzore, po ashtu edhe nga ato hyjnore. Kështu që kjo shpikje, e menduar si e tillë në tregim, rezulton e dështuar. Por ideja e tregimit në vetvete për të matur ndjenjat njerëzore instrumentalisht nuk dështon në monodramën time,

por kthehet në aspektin pozitiv, në kuptimin e mundësisë së individit dhe shoqërisë njerëzore për të ndikuar, për të përmirësuar raportet dashuri-urrejtje në favor të dashurisë brenda njeriut, në të mirë të të parës te njeriu i diagnostikuar negativisht. Teknikisht, në vend të metanolit mendoj të përdor përzierje esencë borziloku, esencë petalesh nga lulëkuqet dhe esencën e mrekullive të ajeteve kuranore, si mjet transformimi pozitiv. Këtu duhet parë dobishmëria e erosmetrit si ide instrumentalizuese dhe përmirësuese në jetën e njeriut.

A do të ketë mundësi njeriu të ndërtojë një EROSMETËR, Dashurimatës, një aparat të vërtetë për matjen e saktë të ndjenjave të veta dhe të mendimeve të tij nxitëse, cytëse për veprim pozitiv?! Vetë veprimtaria jetësore e çdo individ, si njeri, e analizuar në rrjedhën e saj, përbën një lloj ndjenjamatësi, si shtysë, nxitje për të vepruar më vonë. Por analiza e kësaj veprimtarie njerëzore është e vonuar dhe pa mundësi prapavepruese për të ndrequr shumëçka te njeriu. Puna është që të ndikohet në krye të herës.

Njeriu që beson dhe bën vepra të mira gjithmonë ka shprehur dhe shpreson në mundësinë e përmirësimit rrënjësor të cilësive njerëzore ndër kohëra, beson se dashuria e Krijuesit do ta mbushë plot jetë zemrën tonë, për të pasur mundësinë e kalimit në këtë botë të një jete për së mbari.

Krijuesi do ta frymëzojë, inspirojë pareshtur krijesën e vet për të zbuluar dhe shpikur gjithçka që bën të mundur realizimin e planeve të Tij, akoma të pakonceptueshme nga mendja njerëzore, për përmirësimin rrënjësor të jetës së njerëzve. A do të jetë Erosmetri, Dashurimatësi i tregimit tim dhe i monodramës sime, një aparat i tillë i dobishëm dhe i realizueshëm për jetën e njeriut për sot e për të ardhmen?!

Mbase.

1. Shumëkuptimësia e dëshirave të njeriut

Njeriu në jetën e vet ka shumë dëshira. Madje që kur lind, njeriu lind së bashku me universin e dëshirave të veta. Vërinë re, dëgjojnë me kujdes fëmijët e sapolindur kur qajnë. Ata lëshojnë tinguj të kthjelltë e të qartë “Uaaa!... Uaaa!”, të cilat ne shpesh na vijnë në vesh, me një modifikim fare të vogël si: “Dua!... Dua!”. Ndryshe qajnë të rriturit, përfshirë edhe vajtoret profesioniste; ato qajnë me: “Oji!... Oji!”, që me një modifikim të vogël mund ta shkruajmë “Ohji!... Ohji!...”, e në të shkruar “Oxi!”, e cila në gjuhën e fqinjëve të lashtë grekë përkthehet si “Jo!”, si një tendencë mohuese për mosdhënie, mohim të të kënaqurit dhe thirrje për mosikje nga kjo botë. Këtë, ju lutem, mos e merrni si një metaforë, si një figurë letrare e fantazi! Është një mrekulli e gjuhës shqipe, për të cilën poeti ynë

i dashur Naim Frashëri ka thënë se është “gjuhë perëndie”, por edhe e gjuhës së fqinjëve tanë, në të cilën është shkruar edhe njëri prej Librave të Shenjtë.

Fjala shqipe Dua, kam dëshirë, është ndër fjalët më të shkoqitura, më të zbërthyer, më të komentuara në shembuj, në Fjalorin e Shqipes së sotme. **Së pari:** Duá, ka kuptimin e lutjes drejtuar Zotit. **Së dyti:** Dua, ka një numër të madh kuptimesh e përqasjesh: kam një ndjenjë dashurie, miqësie e dhembshurie për dikë a për diçka, më tërheq; e dëshiroj me gjithë zemër; kam dashuri për një njeri të seksit tjetër, e dashuroj, mallohem; më pëlqen shumë diçka, ma ka ënda, e kam qejf, më tërheq shumë diçka, kam dëshirë të merrem me të; dëshiroj të kem diçka që më mungon, për të cilën kam edhe nevojë, dëshiroj të plotësoj një kërkesë timen, kërkoj të kem ose të bëj diçka, kam dëshirë, më pëlqen, synoj; i kërkoj diçka dikujt, i uroj diçka, i dua të mirën; pranoj me qejf e me dëshirë, dëshiroj; kam nevojë të madhe për dikë e diçka, më lipset, është e domosdoshme a e nevojshme për mua, e kërkoj patjetër dikë a diçka; thërres dikë, e ftoj; e kërkon patjetër, e lyp medoemos; më pëlqen; e ka hak diçka, e meriton, e kërkon vetë; kërkoj një shumë a një çmim të caktuar për një mall; duhet, është e domosdoshme, e nevojshme; etj.

Të shumta janë nevojat dhe dëshirat e njeriut në jetë, saqë mund të themi se vetë njeriu është dëshirë; fillimisht dëshirë e Krijuesit që të njihet, vlerësohet, adhurohet dhe të ketë nevojë e domosdoshmëri për Të, pastaj që vetë njeriu të ketë dëshira nga më të ndryshmet, një sistem dëshirash materiale e shpirtërore të nevojshme e të domosdoshme për këtë botë dhe për jetën e amshuar. Dëshirat materiale janë dëshira për pasuri, para dhe prona, duke filluar që nga buka e përditshme deri tek avioni që fluturon lart në qiell. Dëshirat shpirtërore janë ato për pushtet, lavdi e famë, kur njeriu dëshiron të sundojë mbi njerëzit e tjerë dhe mbi natyrën dhe fama e tij të shkojë sa më larg e sa më lart.

Në jetën e përditshme dëshirat kryqëzohen e ndërthuren, duke u përzier me njëra-tjetrën dhe duke e zhytur njeriun në vorbullën e teprimeve, drejt gabimeve dhe veseve.

Dëshirat e paplotësuara, të papërmbyshura të njeriut formojnë brengat e tij, dëshpërimet, vuajtjet, ankesat, mallkimet, deri në urrejtje.

Duke i parë me kujdes e në thellësi dëshirat e njeriut, menjëherë zbulojmë problemin e përjetshëm të njeriut me to: E sundon njeriu sistemin e dëshirave të veta, apo njeriu sundohet prej dëshirave?! Mos vallë dëshirat e njeriut dikur shndërrohen në pranga për vetë njeriun?! Kjo është çështja: “Të dëshirosh, apo të mos dëshirosh?!”

Të gjithë dimë të duam, për të plotësuar nevojat tona materiale e shpirtërore, të cilat, hap pas hapi, me masë dhe me durimin e njeriut, përmbyshen, duke na sjellë kënaqësi trupore e shpirtërore, në atë shkallë sa na lejon mëshira e Krijuesit. Pjesë e dëshirave tona është edhe dashuria, si shkalla më e lartë e ngjitjes, zhvillimit dhe ngritjes së dëshirave, prandaj është e ligjshme të shtrojmë pyetjen: Dimë të duam, po a dimë të dashurojmë?!

2. Kuptimi i Dashurisë

Dashuria është shkalla më e lartë e nivelit të dëshirave të njeriut, dëshirë e fortë njerëzore. Dashuria është ndjenjë e lindur te njeriu, varet nga ky nëse e ushqen, e rrit dhe e zhvillon gjatë gjithë jetës këtë ndjenjë, nëse e zgjedh këtë për ta kultivuar, apo të kundërtën, që fillon nga mosdëshira, deri në urrejtje. Përveç Krijuesit, pikërisht, si qenie e gjallë njeriu është pajisur me ndjenjën e lartë të dashurisë.

Dhe tani le të shfletojmë Fjalorin, për të mësuar se si shpjegohet aty fjala Dashuri:

DASHURI f. 1. Ndjenjë e fuqishme, e thellë që të lidh ngushtë me dikë a me diçka dhe që të bën ta duash me gjithë zemër e të mos kursesh asgjë për të; miqësi e thellë dhe e çiltër; ndjenjë pëlqimi, dashamirësie të përzemërt

e adhurimi për dikë a për diçka. Dashuri prindërore (vëllazërore). Dashuri e madhe (e thellë, e çiltër, e vërtetë, e zjarrtë, e flaktë). Dashuria e nënës. Dashuria për Atdheun (për nënën). Dashuria për popullin. Dashuria për fëmijët (për prindërit). Dashuria për shokun. Pres (përcjell) me dashuri. Përqafoj me dashuri. I fliste (e dëgjonte, e vështronte) me dashuri.

2. *Ndjenjë e zjarrtë dhe e pastër*, që lind në zemrat e dy njerëzve të gjinive të kundërta dhe që i bën ta duan me gjithë shpirt e ta “adhurojnë” njëri-tjetrin; ndjenjë e madhe dhe e fuqishme që ushqen dikush për një njeri të seksit tjetër. Dashuri e pastër (e dëlirë, e çiltër, e zjarrtë, e fshehtë, e heshtur). Dashuri e pafat. Dashuria e parë. Dashuri bashkëshortore. Ndjenjë dashurie. Këngë dashurie. Letër dashurie. Zjarri (vrulli) i dashurisë. Ndjen dashuri për dikë. Hodhi (shtiu) dashuri. Ra në dashuri. I shfaq dashurinë. I këndon dashurisë. Digjet (vuan) nga dashuria. U martuan me dashuri.

3. *Prirje e brendshme drejt diçkaje* që na tërheq, që na pëlqen shumë e pas së cilës jepemi me dëshirë e kënaqësi të veçantë. Dashuria për jetën. Dashuria për punën. Dashuria për artin (për muzikën, për shkencën). Dashuria për liri. Punon me dashuri.

4. zakon. keq. Lakmi. Dashuria për lavdi (për para).

5. bised. Njeriu që dashurojmë.

DASHURIÇKË f. kryes. sh. **përçm.** Dashuri e lehtë dhe e çastit, dashuri jo e thellë e sa për të shkuar kohën. Dashuriçkat e njerëzve të vegjël. Merrej me dashuriçka.

Nuk është e thjeshtë të shpjegohet me fjalë njerëzore dashuria. Dashuria është një nyje, njëthurje e ndërlikuar e botës sociale, materiale, që nis e përfundon si reaksion kimik marrës-dhënës dhe që përmbledh strategjitë jetësore me kuptim ekonomik, riprodhues, social, simbolik deri tek iluzioni (loja). Ja si e përshkruan poeti këtë ndjenjë të lartë midis dy njerëzish: “Se s’dashuronja-as un’ as ti,/ Po dashuronte dashurija:/ Një dashuri - një fshehtësi/ M’e fshehur sesa fshehtësia. “ (Lasgush Poradeci, “Kur shtrohet vala... -Romancë”). Dashuria si një dukuri e përbashkët midis hyjnore dhe njerëzore nuk është e thjeshtë dhe e lehtë në të kuptuar dhe shpjeguar; është vërtet më e fshehur se vetë fshehtësia. Tjetër është dashuria si kuptim tërësor dhe tjetër është trupëzimi i saj, materializimi i saj. Tjetër është të duash çdo individ si instinkt, tjetër të dashurosh, të zgjedhësh, si fillim flakë për flakë, pastaj më shtruar, duke e shndërruar ndjenjën në mendim, arsyetim.

Shkaqet dhe fillesat e lindjes së dashurisë janë nga më të ndryshmet e më të çuditshmet, po të shohim shkallët nga kalon ajo, që nga bukuria dhe cilësitë e veçanta të

individit, ndjenjat reciproke, si përgjigje; përshtatshmëria dhe përputhja ndjenja-mendime, deri në realizimin e lidhjes së qëndrueshme e të përhershme.

Raportet e njerëzve të gjinive të ndryshme në dashuri janë gjithashtu të vështira e të fshehta, zor të kuptueshme; ja si është përshkruar poetikisht kjo marrëdhënie:

“S’rri dot me ty,
S’bëj dot pa ty,
Nata ka veshë,
Dita ka sy.

Fshehur do dal,
Vjedhur do hy...

Nën qiell veç,
Nën dhë të dy...
(Koçi Petriti, *Lirika*, botimi
2010, f. 46.)

Burrë e grua, mish e thua

Zoti e krijoi njeriun, burrin, pastaj gruan, nga balta dhe më vonë e përsosi atë. Gruaja është plotësim i burrit, po aq sa edhe ky është plotësim i saj; të dy përbëjnë “Njeriun”, krijesën më të mrekullueshme që bëri Zoti Mëshirëmadh dhe i Tërëfuqishëm, me qëllim që të njihet dhe të adhurohet prej tyre; të falënderojnë, të luten, të pendohen, të kërkojnë falje dhe gjithçka tjetër kanë nevojë. Burrë plus grua janë shkak bekimi e mirësie. Gruaja nuk

është engjell, po ashtu edhe burri nuk është i tillë. Gruaja është një krijesë e dashur e Allahut, si edhe burri. Fiziologjikisht prirjet e fuqishme seksuale reciproke midis burrit dhe gruas, pra ndaj njëri-tjetrit janë thelbësore, natyrore për ekzistencën dhe vazhdimësinë e racës njerëzore. Burri ka nevojë të shkarkohet në mënyrë të vetvetishme (instiktive) te gruaja, duke gjetur prehje, paqe e qetësi tek ajo; gruaja ka nevojë të ngarkohet po ashtu në mënyrë të vetvetishme, duke u plotësuar nga burri dhe duke formuar kështu kuptimin e krijimit, ekzistencës së tyre dhe vazhdimësisë. “Dashuria nuk është gjë tjetër veçse një kurth sublim i dëshirës, që i shërben individit për përjetësimin e qenies njerëzore” (Shopenhauer).

Me burrin dhe gruan adhurimi ndaj Allahut bëhet i plotë. Sa e bukur dhe e thellë është fjala e urtë dhe e vjetër sa bota: Burrë e grua, mish e thua! Të dy janë i njëjti mish, por shikoni si e ka bërë Zoti thoin e dorës, si një pasqyrë të vogël, ku burri mund të shohë fytyrën e vet; gruaja është njëkohësisht edhe pasqyrë e burrit. Burri dhe gruaja duhet ta meritojnë njëri-tjetrin. Gruaja që një burrë dashuron është ajo, e cila sa herë ai e sheh, i fal gëzim e lumturi, qetësi e siguri dhe që njëkohësisht pranon të mbartë barrën e pasardhësve, përgjegjësinë për vazhdimësinë e jetës në këtë botë.

Po ashtu edhe burri që një grua dashuron.

Po kështu, kur burri dhe gruaja përputhen në karakter dhe shkojnë mirë së bashku, thuhet fjala e urtë “Ka gjetur tenxherja, kapakun”, por akoma edhe sot nuk është përcaktuar se kush është tenxherja dhe cili është kapaku?! Mbase gjatë jetës, rolet e tyre këmbëhen në mënyrë të harmonishme.

Universi Grua

Pas krijimit të mrekullisë Burrë, Krijuesi e plotësoi atë me një krijesë tjetër po aq të mrekullueshme dhe të dashur për Të, Gruan. Bota e gruas është shumë interesante, një det i pashtershëm e i mrekullueshëm cilësish e vlerash, të cilat njeriu, me ndihmën e Zotit, i zbulon duar-duar, me durim, vullnet e këmbëngulje në këtë botë të mbidheshme e përtej saj; koha është plotësisht e mjaftueshme dhe asnjëherë e tepërt për këtë punë sa tokësore, aq edhe hyjnore “*Bota është një shesh përfitimesh dhe nga të mirat e kësaj bote, më e bukura është gruaja e mirë.*” (Hadith)

E vështirë është ta kuptosh ashtu siç duhet një grua, shpeshherë gati e pamundur; madje mund të thuhet se njeriu nuk e njeh dhe e kupton mirë edhe veten e vet, prandaj porosia e profetëve për njeriun është: Njih veten tënd! Njih vetveten! Kështu që komunikimi mes vetes dhe komunikimi ndërshoqëror,

posaçërisht komunikimi burrë-grua është i domosdoshëm, i vazhdueshëm, këmbëngulës, i nevojshëm dhe shumë i dobishëm. Arti i komunikimit me gratë është ndër më të vështirët në realizimin praktik në jetën e një burri. Në një hadith tjetër thuhet: “*Binduni porosisë sime, se veprimi me taket ndaj grave është dobiprurës, sepse ato janë krijuar nga eshtra e krabharorit. Pjesa më e lakuar e kësaj eshtrë është ana e sipërme e mesit të saj. Nëse përpiqesh për ta drejtuar atë, e thyen; në e lënc siç është, mbetet përherë e barkuar. Prandaj binduni këshillës sime për gratë.*”

Nuk është e nevojshme të vdesësh për një grua, as t’i shpallësh luftë shoqërisë dhe botës për të. Mjafton që asaj t’i japësh respektin dhe dashurinë që i takon, ose që meriton.

Burra. Ruajini gratë si zemrat tuaja.

Gra. Ruajini burrat si sytë tuaj.

Gruaja në këtë botë shfaqet në disa trajta, në disa gjendje natyrore e sociale: vajzë, bijë, motër, bashkëshorte, nuse, e dashur, nënë, gjyshe, mësuese. Zemra e të gjitha këtyre gjendjeve natyrore e sociale është të qenët “Nënë”. Sa madhështore është kjo fjalë, kjo mënyrë ekzistence thelbësore e gruas. Një nga gjërat më të mrekullueshme, një nga dhuratat më të dashura, më të bekuara, më të lumturat që Zoti i ka dhënë gruas. Të gjitha trajtat natyrore e shoqërore të

shfaqjes së gruas përbëjnë botë më vete, por më e bukura, më e thella, më madhështorja, më thelbësorja është ajo e të qenët grua-Nënë.

EROSMETRI – Dashurimatësi, që vë në provë njeriun

Libri i Shenjtë është në vetvete një mrekulli Hyjnore, mesazh dhe udhëheqje për veprim për njerëzit. Midis të tjerave ai i shërben njeriut edhe si një “Erosmetër”; jo si instrument i thjeshtë, por si frymë, si brendi, si thelb, si përmbajtje. Për të kaluar një jetë për së mbari.

Pasi mësuam nga glosarët (fjalorët) më sipër se ç’është Dashuria, tani le të japim disa mendime se kë duhet të duam, kë duhet të Dashurojmë në të vërtetë, si dhe pse?

Është një ajet kuranor i mrekullueshëm që na fut në mendime të thella dhe na ngjall ndjenja të fuqishme shprese: **“Me të vërtetë, atyre që besojnë dhe bëjnë vepra të mira, i Gjithëdijsmi do t’u dhurojë DASHURI.”** (Kurani, 19:96)

Këtu na shfaqet Dashuria si shpërblim.

Si ta kuptojmë këtë varg madhështor?

Pjesa e parë e ajetit është përsëritje e dy kushteve të paralajmëruara në suren Koha (“El-Asr”), nga katër syresh të domosdoshme për ta bërë njeriun të shpëtueshëm nga humbja e sigurt e kësaj jete dhe që janë: besimi, veprat e mira, drejtësia si e vërtetë dhe durimi.

Së pari, që këta njerëz, të cilët besojnë dhe bëjnë vepra të mira, do t’i dojë, do t’i dashurojë Zoti Mëshirëmadh. Do t’i marrë nën mbrojtjen, mëshirën dhe dhembshurinë e Tij të pakufishme. Kjo është një fitore e madhe, ndoshta më e madhja dhe më e dëshirueshmja, të cilën e synon gjithë jetën dhe përpiqet ta arrijë çdo njeri mbi këtë dhë. Njeriu jeton për shkak të dashurisë së Zotit për të dhe për domosdoshmërinë e dashurisë së njeriut për Krijuesin. Kur njeriu jeton kështu, të jetë i sigurt se jeton në dritë, ecën në rrugë drite. Dashuria është mëshirë dhe shpërblim.

“Bota e epërme dhe bota tokësore u krijuan me dashuri dhe për hir të dashurisë.” (Ibn Kajjim, “Kopshti i të dashuruarve...”, V. 1, f. 57). Dashuria është një mesazh, grimcë hyjnore, fara e shenjtë, e cila është urdhëruar nga Krijuesi që të mbijë, të rritet e zhvillohet duke krijuar botët, përfshirë në të edhe njeriun. Si e tillë ajo mund të mendohet si një qenie e gjallë, e cila gjendet gjithmonë mes nesh, siç gjendet ajri; thithni me zgjuarsia e urtësi prej saj, që të përjetoni çaste të vërteta lumturie. Zgjidh dashurinë, “Zgjidh rrugën që të çon në jetë” (Mateu 7:13,14)

Nga të gjitha qeniet e njohura në gjithësi, dashuria është atribut, cilësi, veti e brendshme vetëm e Krijuesit (Zotit) dhe njeriut, me arsye e ndjenja të tilla.

Së dyti, që këta njerëz do të kenë plot dashuri në zemrat e tyre. Një

pajisje e tillë, një dhuratë shumë e çmueshme është një përzgjedhje nga Krijuesi dhe një zgjedhje prej njerëzve. Dëshirë dhe Meritë. Krijuesi do t'i mbushë zemrat e tyre me plot dashuri, mirësia më e madhe që njeriu ka në brendësinë e vet.

Për kë do të kenë dashuri ata, pra, njerëzit, si dhënës dhe marrës?!

a- Ata që besojnë dhe bëjnë vepra të mira Krijuesi do t'i mbushë plot me dashuri për Të, që ata të duan në radhë të parë **Zotin Fuqiplotë** me të gjitha fuqitë e zemrës dhe mendjes së tyre, duke përmbushur, realizuar kështu më së miri qëllimin e krijimit të tyre. Kjo është detyra e parë, dëshira e parë; detyrë mbi të gjitha detyrat. Detyrë, e cila kur realizohet sjell mirësi e begati të pafund në jetën e njeriut, në çdo hap që ai hedh në jetë. Krijuesi, duke ditur gjithçka edhe shpërblimin e jep sipas meritave, realitetit dhe sinqeritetit.

Kjo dashuri e njerëzve arrin deri në **ADHURIM**, shkalla më e lartë e dashurisë, dashuri e qëndrueshme dhe e përhershme, që e meriton me të drejtë vetëm Krijuesi i Gjithësisë, Zoti Mëshirëmadh.

a. 1- Ata që besojnë dhe bëjnë vepra të mira Krijuesi do t'i mbushë plot me dashuri për **Profetin**, për emrin, ardhjen si bekim për njerëzimin, për fjalët, jetën dhe veprën e tij madhore në dobi të njerëzimit. Kjo dashuri arrin deri në shkallën e lartë të dashurisë që quhet **ADMIRIM**, që vjen menjëherë pas Adhurimit për Allahun një dhe të pasqoq.

b- Ata që besojnë dhe bëjnë vepra të mira Krijuesi do t'i mbushë plot me dashuri për **veten** e tyre me masë dhe për **njerëzit e tjerë**, sipas shkallës së meritave përkatëse dhe afërsisë me Zotin dhe mësimet profetike. Këtu përfshihet edhe ndjenja e nderimit, vlerësimit, dashurisë, respektit për veten, për gruan, fëmijët, të afërmit, miqtë, shokët, njerëzit e njohur e të panjohur; rrethi i respektit dhe dashurisë zgjerohet nga qendra në largësi, duke përfshirë edhe elemente të botës së gjallë, jo të gjallë, si dhe fenomene në dukje abstrakte. Duke dashur dhe synuar t'u vijë në ndihmë njerëzve të tjerë, njeriu përpigjet që t'i ngajë sa më shumë Krijuesit, për të fituar kënaqësinë dhe dashurinë e Tij, sepse vetëm Supremi ka fuqinë absolute të ndihmojë dhe mëshirojë njerëzit përgjithësisht.

Në këtë kuptim njeriu këtu shfaqet si një dhënës dashurie.

c- Besimtarët dhe vepërmirët Krijuesi do t'i bëjë të tillë që ata të duhen dhe të respektohen nga njerëzit e tjerë sipas meritave dhe shkallës së devotshmërisë që ata kanë arritur dhe dinjitetit që ata kanë realizuar në jetën e tyre. Në këtë kuptim njeriu këtu shfaqet si një marrës dashurie prej njerëzish të tjerë që janë të mbushur edhe ata nga Krijuesi me shumë dashuri.

Dashuria e vërtetë kërkon kohë të mbijë, rritet dhe piget, për të dhënë fruta të plota e të mira, kërkon durim dhe vetëpërmbytje. Vetëm kështu merret kënaqësi e plotë prej dashurisë së vërtetë; dashuria e çastit, e përnjëhershme nuk është rrugë e Zotit.

Njeri, shijoje jetën duke dashuruar dhe duke qenë i denjë për t'u dashuruar.

Kur dashuron dhe dashurohet, pra është i dashuruar gjithanshmërisht, njeriu ndjen kënaqësi të veçantë të paparë, si një lloj lumturie, shpesh të pashpjegueshme nga mendja dhe ndjenjat e tij. “E sigurt është vetëm që në çdo lloj dashurie, ne i jemi borxhli kënaqësisë dhe kjo, nëse na bën të mburrimi, është e pafuqishme dhe kujtimi i saj është joshës.” (Stendal “Dashuria”, f. 13)

Në këtë botë, në këtë jetë, njeriu është në provë të vazhdueshme; në këtë kuptim Erosmetri, i cili mat nivelin e dashurisë në zemrën e njeriut është një Dashurimatës, që vë në provë çdo orë, çdo ditë qëndrimin e tij ndaj **Krijuesit dhe krijesave të Tij.**

Dashuria është pjesë e devotshmërisë.

Dashuria është e pëlqyer nga Perëndia, është e bekuar nga Zoti. Me anë të dashurisë shpirtat njerëzorë kërkojnë dhe gjejnë rrugën dhe mënyrën për të shkuar drejt Krijuesit të tyre, Zotit Mëshirëmadh.

Me anë të dashurisë njeriu ndjen dhe përjeton kënaqësinë dhe shijen e besimit në Zot.

Dashuria e vërtetë është dorëzim tek Allahu, pranim dhe marrje e mëshirës së Krijuesit. Dashuria e bën zemrën të vlojë, si uji që zien, valon; prandaj duhet kujdes nga njeriu, i cili

duhet ta kuptojë se po luan me një zjarr të veçantë e të rrezikshëm, me një zjarr që të ngjall gëzim dhe frikë njëkohësisht. Në Kur'anin Lavdiplotë disa herë theksohet radha se si e ku godet dashuria: “të dëgjuarit, të parit (shikimi), zemra”.

Dashuria krijon te njeriu: gjendje të lartë, të ngritur shpirtërore; ndjesi pozitive, optimiste të vërteta; te dashuria strehohet mëshira e Allahut ndaj njeriut.

Në çdo gjë të kësaj bote ka dashuri, sepse kudo ka lëndë nga lënda e përbashkët e Krijuesit; dashuria është thelbi, natyrshmëria me të cilën u krijuan krijesat. Dashuria është pikënisja dhe pikëmbërritja e gjithçkaje.

Por kujdes, mos harroni përmbajtje, qortimin e Pasioneve.

“Doni të dini ç’është dashuria?!

Një helm që mbyt,

Një mjaltë që shëron!...”

(*Shakespeare “Romeo e Zhulieta”*)

Si helm paraqitet Dashuria si pasion pa fre, pa arsyetim, jashtë durimit dhe vetëpërmbajtjes.

Si mjaltë paraqitet Dashuria si Pasion dhe Arsyë, në harmoni dhe unitet midis tyre!

Sa më shumë Dashuri të ketë në zemrën e njeriut, aq më afër Zotit, Krijuesit është Njeriu.

Literatura kryesore e konsultuar:

- 1- Kur'ani i Shenjtë, botim i AIITC.
- 2- Bibla, botim i Watch Tower.
- 3- Fjalori i gjuhës së sotme shqipe, viti 1980.
- 4- Kopshti i të dashuruarve dhe shëtitja e të përmalluarve”, Ibn Kajjim el Xheuzije, v. I.
- 5- Bota si vullnet dhe paraqitje, Shopenhauer.
- 6- Dashuria, Stendal.
- 7- Vepra letrare, Lasgush Poradeci, 1990.
- 8- Lirika, Koçi Petriti, viti 2010, f. 46.
- 9- Romeo dhe Zhulieta, U.Shekspir.
- 10-Bjeri gajdes gajdexhi, tregime, H. Kobellari, viti 2006, f. 5-9.

Kush është ‘çkatërimi’ i radhës për njerëzinë!

Ilir Akshija, M.D., M.Sc.
Spitali Universitar “Nënë Tereza”
Departamenti i Statistikave

Abstrakt

Ngjarjet tronditëse të brezave të mëparshëm, që u kanë kushtuar jetën miliona njerëzve, siç është rasti i komunizmit, të sjellin ndërmend veprën e paralajmëruesve të tyre. Si e tillë është punimi i Hafiz Ali Korçës, “Bolshevizma a çkatërimi i Njerëzimit”, botuar për herë të parë në vitin 1925, një zë i qartë i artikuluar nga një intelektual dhe rilindës i veshur me petkun e imamet dhe i pajisur me të kuptuarit e teksteve fetare islame. Ky zë paralajmërues, si i shokëve të tij, fare pak i kuptuar, edhe pse ndoshta i dëgjuar gjithandej, ia vlen të vlerësohet i ballafaquar me përfaqësues të mendimit bashkëkohës të tij, por edhe me kritikën e sotme. Një botë që shkon tashmë përtej globalizimit të tregtisë është e pritshme të udhëtojë edhe drejt globalizimit të vlerave dhe e ka thujtë të pamundur të mos përballet me zhvillime të mëdha, që sa të mira mund të sjellin, po aq të rrezikshme mund të jenë për njeriun dhe njerëzimin. Rikthimi të vizionarët e së shkuarës dhe sidomos ata që i referohen në punën e tyre teksteve të shenjta janë më e pakta një ngushëllim që do të ketë prapë të tillë, por përtej ngushëllimit me vlerë të padiskutueshme është të kuptuarit e metodologjisë së punës së tyre dhe gjetja e mesazheve që mbeten aktuale.

Fjalë kyçe: Hafiz Ali Korça, komunizëm, bolshevizëm, rilindje, pronë, besim, luftë e klasave.

“Zot i dy lindjeve dhe Zot i dy perëndimeve”. (Kur’an; 55:17)¹ “Me të vërtetë të prenuem it e të lemit përkryhen në të njajtën kohë dhe Dielli përpara prendon për një pjesë të botës dhe lind për pjesën tjetër.”² Një interpretim si ky nuk është e pazakontë ta gjeësh sot kudo në internet apo në libra tefsiresh modernë, por nuk është e zakonshme ta hasësh në vazet e hoxhallarëve të sotëm. Jo se problemi qëndron te hoxhallarët dhe as te rreziku i komentimit të Kur’anit përtej komentimeve të hershme, kjo e fundit mund të zgjidhej kollaj me një dy fjalë shtesë, por vështirësia qëndron me audiencën. Duhet njohur pak gjeografia, pak astronomia, diçka më tepër Islami që të mos mbetet në nivel çudie, të një fenomeni natyror apo mrekullie gjuhësore. Xhemati nuk duhet të thotë: “Çfarë na tha hoxha? Këtë nuk e kuptuam.” Hoxha para se të bëjë komentimin duhet të tregojë pak nga të gjitha për ta bërë të kuptueshëm për masën dhe në fund duhet të pranojë që për këtë ajet nuk ka më shumë komente se në vitin 1928. E kam për qëllim ta vlerësoj këtë shqiptar që arrin të mendojë në këtë mënyrë që para 90 vitesh dhe pse jo edhe të mësojmë shumë prej tij dhe shokëve të tij. Ky fragment

është shkëputur nga një trajtesë ku një nga nënçështjet është “Islami dhe problemi i racave”, dhe qëndrimi i autorit është shumë civil kur flet ndërmjet të tjerash për gjykimin që vjen nga ngjyra e lëkurës dhe etnia, kur pozicionohet për të nderuar këto ndryshime duke e parë këtë qëndrim jo nga pozita të inferioritetit, por si një e vërtetë e përhershme e edukatës së myslimanit. Këtë e konfirmon Malkolm X rreth 40 vite më vonë në letrat e tij kur zbulon, jo në Amerikë, por në Tokën e Shenjtë e të Lashtë të Mekës vëllazërinë e vërtetë ndërmjet njerëzve të të gjitha ngjyrave dhe racave këtu në Tokë.³ Ndërkohë që me gjithë përparimin e madh në këtë aspekt manualët mjekësorë në Amerikë rekomandojnë mbajtjen parasysh të efektit të racizmit ndaj pacientëve me ngjyrë pavarësisht nëse është apo jo një faktor kontribuues.⁴ Rastësisht kam gjetur një libër të vitit 1949, botuar nga “United States House of Representatives”, që fliste për 100 gjërat e domosdoshme që duhen ditur për komunizmin. Mendimi i parë ishte - pse kaq vonë?! Më shko i mendja te Hafiz Ali Korça si një lajmëtar i hershëm i pasojave dhe tek Aleksandr Solzhenici si i mbijetuar nga ajo botë jo e panjohur për ne.

1. Të gjitha ajetet e Kur’anit janë marrë nga “Përkthimi me komentim i H. Sherif Ahmetit”. OPGBG-“Rilindja”-Prishtinë. 1990.

2. J. Buliqi. *Njeriu Islam*. Zani i Naltë. Nr. 10-11. Tiranë, Gusht-Shtator 1928. f. 673-674.

3. Haley, Alex. *Autobiografia e Malkolm X*. Logos A 2013. ISBN 978-9989-58-499-2. f. 611.

4. Lim, Russell F., ed. *Clinical manual of cultural psychiatry*. American Psychiatric Pub, 2015. f. 108.

Librat

Sigurisht që SHBA-të ishin pozicionuar me kohë në raport me komunizmin, por fakti që botohet një libër me titull “100 Things You Should Know about Communism” (100 gjëra që duhet të dini rreth komunizmit) ku çdo gjë shpjegohet sipas mënyrës amerikane, skematike deri në detaj, tregon se e konsideronin domosdoshmëri informimin e qytetarit të thjeshtë dhe nga ana tjetër na çon të mendojmë se kishte boshllëqe në këtë fushë informacioni. Po ta konsiderojmë kampin komunist si një sferë pothuajse hermetike ky libër është nga këshilluesit jashtë sferës. Pastaj vjen Solzhenici, me Arkipelagun e tij Gulag, i ikuri nga sfera dhe tregon historinë pështjelluese të viteve 1918-1956. Vepra “Arkipelagu Gulag” u shkrua në periudhën 1958-1967. Po me popullin shqiptar, çfarë ndodhi? Amerikanët nuk erdhën ta shpëtojnë dhe disidentët rusë kishin hallin e tyre. Një nga zërat e paktë ndër shqiptarë, të artikuluar në mënyrë tematike dhe në formë punimi shkencor mbetet libri “**Bolshevizma a çkatërimi i Njerëzimit**” i Hafiz Ali Korçës. Hafizi largpamës u bënte thirrje shqiptarëve që po shkonin me vrap drejt sferës që të ruheshin, të mos hynin aty.

Libri “100 gjëra që duhet të dini rreth komunizmit” ndahet në

pesë kapituj tematikë me nga 100 pyetje secila dhe merr përsipër që, me gjuhën e dialogut, t’u shpjegojë qytetarëve amerikanë rrezikun nga komunizmi. Temat trajtojnë komunizmin në SH.B.A, në lidhje me fenë, edukimin, punën dhe qeverisjen. Një ndarje e tillë sot mund të duket teknikisht e papranueshme, por jemi 70 vite më parë dhe njerëzit mendonin ndryshe. Feja konsiderohej si një nga pesë kolonat madhore që mbajnë shoqërinë amerikane. Në vazhdim kam zgjedhur 5 nga 500 pyetje/përgjigjet e këtij libri të vogël për të krijuar një ide të thjeshtë se si projektohej implementimi në popullatë nga qeveria amerikane e kujdesit që duhej treguar ndaj komunizmit.

1. Shqipëria është njëri nga vendet që kontrollohet nga komunizmi.

2. Komunistët do ta shkatërronin Biblën dhe do të burgosnin këdo që do të përpiquej të shtypte kopje të reja.

3. Po, komunistët janë kundër edukimit, por mos u bazoni në fjalën tonë. Ja një thënie e Leninit, themeluesit të shtetit sovjetik: “Na jepni një fëmijë për 8 vite dhe ai do të jetë një bolshevik përgjithmonë”.

4. Nuk bëhet fjalë që punëtorët të lejohen të organizojnë greva për kushte më të mira ose paga më të larta.

5. Se si mund të ishte qeveria, përgjigja është: Nga një njeri i vetëm, kryekomunisti i SH.B.A.-ve. Do të ishte President, Parlament, Gjykatë Supreme, dhe çdo gjë tjetër, të gjitha në një. Por edhe ai do të ishte një çun zyre në shërbim të një njeriu të vetëm në Moskë – Stalinit.⁵

Para se të shohim veprën e Hafizit në vazhdim janë disa ekstrakte nga vepra e Solzhenicinit “Arkipelagu Gulag”, për rikujtesë ose për ata që nuk e kanë përjetuar. Si referencë çdo ekstrakt ka numrin e vëllimit dhe faqen e veprës.

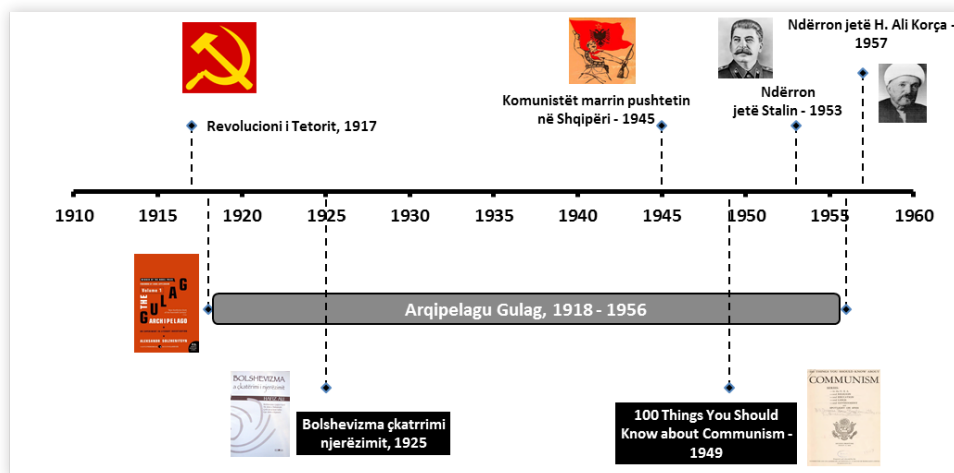

Fig. 1 Ngjarje, personazhe dhe libra, 1915-1960.

A iu kujtojnë ndonjë gjë këto shqiptarëve? Sigurisht që po. Ne jemi vendi në krye të listës, librat e shenjtë të të cilëve ishin “zhdukur” dhe fëmijët edukoheshin me moralin komunist. Ne ishim një vend pa greva dhe “çuni i zyrës” i shërbente Stalinit.

Figura më poshtë është një paraqitje që e vendos veprën e Hafiz Ali Korçës në raport me veprat e tjera.

Vendimet mund të shkruheshin paraprakisht dhe emri i të burgosurit shtohet më vonë me shkrim dore. (I-289) Shefi i rojeve shoqëruese ishte kurioz të dinte pse ishte dënuar 25 vjet: “Çfarë ke bërë që të kanë dënuar?” “Asgjë.” “Gënjen kur s’ke bërë asgjë të dënojnë dhjetë vjet.” (I-293)

Kryetari i trupit gjykues: Ne nuk udhëhiqemi nga ligjet, por nga ndërgjegjja jonë revolucionare. (I-304) Sverdlovi gjithashtu tha: Shumë mirë që legjislativi dhe ekzekutivi nuk janë të ndarë si në Perëndim.

5. United States House of Representatives. “100 Things You Should Know about Communism Series.” (1949). Faqe 10, 36, 54, 75, 97.

Problemet zgjidhen shpejt. (I-307) Mund të duket e habitshme, por në ato vite të stuhishme ryshfetet jepeshin dhe merreshin aq me lehtësi si në kohën e Ruisë së Vjetër dhe siç do jetë gjithmonë në Bashkimin Sovjetik. (I-311) Ai që i njeh parimet tona s'ka pse të ketë frikë që ka një të shkuar kriminale dhe kjo mund ta pengojë të jetë nga radhët e revolucionarëve. (I-319) E bija e Tolstoit dënohet me tre vite se kishte shërbyer çaj, dhe asgjë më tepër në një mbledhje të padëshiruar. (I-333) Zia e bukës, në fund të Luftës Civile, edhe pse nuk zë më shumë se dy gishta në historinë zyrtare ishte kaq e tmerrshme sa kanibalizmi mbërriti që prindërit të hanë fëmijët e tyre. (I-342) Mosdenoncimi është kategori krimi dhe konsiderohet sikur të jetë provuar. (I-363) Jo vetëm që punëtori mund ta refuzojë urdhrin e inxhinierit, por edhe mund ta godasë atë, klasa punëtore ka gjithmonë të drejtë. (I-391) Në vitet njëzet sigurimi dhe ministria e brendshme morën në shërbim hipnotizues profesionistë. Më vonë kishte edhe një shkollë hipnotizimi. (I-409) Krylenko shpjegoi: Pse mërzhiteni, ekzekutimet janë ndaluar me ligj, por ai është qëlluar nuk është ekzekutuar. (I-435) Ata ende guxojnë të na ulërasin (nga Pekini, nga Tërana, nga Tbilisi, por dhe shumë barkmëdhenj në rrethinat e Moskës e bëjnë këtë): “Si mund ta guxonit ta kritikoni?” “Si

mund të guxonit të shqetësoni hijen e tij të madhe?” “Stalini i përket lëvizjes komuniste botërore!” Por sipas mendimit tim ai i përket vetëm Kodit Penal. (I-438) Të dënuarit me vdekje liheshin pa ngrënë saqë vuajtja më e madhe e tyre nuk ishte mendimi i vdekjes, por tortura e urisë. (I-445) Në ditën e dasmës një nuse arrestohet dhe gjatë transportit nga gjykata në burg përdhuhet në grup në prani të trupës shoqëruese në fugon, ndërkohë që ishte dënuar nëpërmjet një shpifje se qe larguar nga vendi i punës. Data, 8 Mars, Dita Ndërkombëtare e Gruas! (I-535) Kufoma fshihej poshtë shtratit për t'i marrë racionin. (I-535)

Vrasësi kryesor ishte puna e kampit, dy të tretat e një përqindëshit në ditë. (I-539)

Transporti i tyre bëhej në natyrë dhe kush nuk mund të ecte më braktisej në tundër, paushqim. (I-578) Sa kishte në kampet e Arkipelagut Gulag, rreth dymbëdhjetë milionë në çdo kohë. Kërkimet e socialdemokratëve Nikolaevski dhe Dalin thonë se kishte nga dymbëdhjetë deri në njëzet milionë në kampe. (I-595) Sipas vlerësimit të profesorit të emigruar të statistikës Kurganov ‘kjo dhunë e brendshme na ka kushtuar 66 milionë jetë prej Revolucionit të Tetorit deri në vitin 1959’. (II-10) I biri i një prifti pasi vret të atin deklaroi se e ka bërë nga urrejtja klasore, përfiton një dënim të lehtë dhe pasi lirohet bëhet Shef

Seksioni i Kulturës dhe Edukimit për Solovskin. (II-64-65) Gorki thirri nga tribuna se ‘çdo kapitalist vjedh më shumë se të gjithë ju bashkë’, çka i mbushi me lot sytë e hajdutëve të xhepave. (II-93) Frenkel, një hebre turk, pronar i një firme në Mariupol, ishte kthyer në milioner dhe quhej ‘mbreti i lëndës së drurit të Detit të Zi’, i thirrur nga Moska në vitin 1929 krijoi klasifikimin e të burgosurve në Grupe (A, B, C, D), ku secili që nuk sillte shërbime esenciale për kampin (B), nuk ishte i sëmure (C) dhe nuk ishte nën dënim korrektimi (D) duhet të kishte një normë pune gjatë gjithë kohës së dënimit (A). (II-76) Në Zaroshi kishin ngrënë një kalë të ngordhur prej një jave, mbuluar me miza, në Utini një fuçi me graso dhe në Milga kishin ngrënë myshk, si drerët. (II-126) Në Serpantinka pushkatonin 30-50 burra në ditë. (II-129) Në BRSS, viti 1919, dënimi nuk shihej si hakmarrje dhe as si shpagim për fajin, por si masë për mbrojtjen e strukturës shoqërore. (II-144)

Amnistia e Stalinit ‘që bota nuk e kishte parë kurrë më parë’ përfshinte çdo lloj dhunuesi, hajduti dhe kriminel. (II-188-) Askush nuk mbante mend një ditë pushimi në Karlag prej 1937 deri në 1945. (II-207) Prej vitit 1932 Seksioni Mjekësor i kampit kaloi në administrimin e Gulagut, duke u kthyer në shërbim të shtypësit dhe ishte një varr-rremihës. (II-215) Autopsia ishte një çarje nga fyti në fund të barkut

dhe shpesh bëhej edhe nga ushtarët, më tepër me qëllim të shihej a ka vdekur vërtet apo bën sikur. (II-221) Pleqëria dhe shëmtia ishin mbrojtja më e mirë për një grua. (233) Pothuajse çdo i mbijetuar për kohë të gjatë ishte një i besuar i tyre, ose kishte qenë për kohë të gjatë, sepse kampi ishte shkatërrues. (II-255) Prokhorov nuk i bindej urdhrave për shpërndarjen e kuponëve nga dhembshuria, e dënuan 10 vjet, jo për shpërdorimin, por mëshira nuk tolerohej. (II-285) Dy fëmijë ndërsa ziheshin dëmtuan një poster që gjendej në shpinën e tyre, u dënuan. Që prej vitit 1935 edhe fëmijët mbi 12 vjeç dënoheshin. (II-294-295) Irina Tuchinskaya u arrestua duke dalë nga kisha, sepse ishte lutur atje për vdekjen e Stalinit, si akt terrorist. Kush do ta ketë dëgjuar teksa lutej? (II-295) Së pari jam Çekist e pastaj jam mjek. (II-350) Dënuar 15 vjet sepse kishte kundërshtuar poetin proletar Majakovski. (II-382) Kishte edhe tortura si thyerja e dorës me derë. (II-385) I varrosnin të gjallë, sepse po t’i pushkatonin do të duhej t’i transportonin deri te varri, dhe dihet që kufoma peshon rëndë, kështu ishte më e lehtë. (II-390) Një mënyrë të rrahuri ishte futja e tullës në çizme shajaku dhe me të goditej i burgosuri, dhembte shumë, por nuk linte gjurmë. (II-417) Vitet 1946-1947, kishte kanibalizëm! (II-423) Aktivitetet kriminale ishin si puna e malaries, një ditë dolën dhe thanë se

ishte zhdukur në gjithë vendin, dhe në vazhdim u bë e pamundur që ta trajtosh apo diagnostikosh. (II-433) Geli Pavlov e pësoi që dymbëdhjetë vjeç, artikulli 58 nuk kishte kufizim moshe, rekordi ishte një 6 vjeçar. (II-463) Majori Volkov kur pa që në festën e 1 Majit të burgosurit nuk po shfaqnin gëzim dha urdhër për entuziazëm dhe kush nuk e zbatonte do përfundonte në bllokun e dënimit. (II-541) Kujt ia lejonte pozicioni të vidhte nga ushqimi i të burgosurve vidhte pa përjashtim. (II-544) Prodhonin divane që u shkante kostoja 800 rubla, por nuk shiteshin më shumë se 600. (II-587) Pse duhet të pendoheshin të burgosurit kur 85% e tyre nuk kishin bërë asnjë krim, asnjëherë. (II-598)

Një e sëmurë mendore doli nga rreshti 'për të takuar nënën', e lidhën te dera e kampit dhe i gjithë kampi u dënua me punë ditën e diel për shkak të saj. (II-622) Murgeshat mbaheshin në të njëjtin vend me prostitutat dhe hajdutet. (II-624) Unë nga sot refuzoj nënën dhe babanë tim si armiq të popullit, shkruhej në një deklaratë. (II-640) Duart i kishte të lidhura pas shpine dhe ndërsa përpiquej të kapte me dhëmbë një copë bukë, që i kishin hedhur, roja e goditi me shqelm në gojë dhe buka fluturoi tutje. E përsëriti prapë dhe roja e përsëriti prapë. (III-197) Roja hodhi ca plumba poshtë kullës së rojës dhe urdhëroi një të burgosur t'ia sillte, por pastaj e qëllloi. (III-286)

Dëbimi në mërgim ishte diku nga vendi i katërt i taktikave për zhdukjen e përhershme të këtij revolucioni, por në fillim kur mezi qëndronte në këmbë ishte i domosdoshëm. (III-340-341)

Murtaja që ngordhi urie 15 milion fshatarë nuk ka emër tjetër veç kolektivizim. (III-350-366)

Mësuesit ishin të detyruar të plotësonin testet me shkrim të drejtuesve të distrikteve si të ishin këta të fundit feudalë të vërtetë, por që tani bëhej fjalë për kurse me korrespondencë. (III-431)

Ligji i ri: Vidh ose vdis. (III-396) E gjithë historia e Rusisë përmbledhet në shprehjen 'mundësi të mbytura'. (III-414)⁶

Komunizmi 'ynë'

Ekziston sot ndër ne përshtypja se një numër i madh arrestimesh në Shqipërinë komuniste kanë ndodhur si rezultat i propagandës minimale ndaj regjimit. 'Buka është e zezë' apo 'qumështi është ujë' ishin disa nga frazat që hapnin dyert e burgut. Solzhenicini flet për më tepër, flet për 'plan arrestimesh' dhe 'plan vrasjesh'. Sot e dimë që ato fjalë të thëna shpesh edhe pa ndjenjën minimale të opozitarizmit apo nga vetë anëtarë të bindur partie

6. Solzhenitsyn AI. *The Gulag Archipelago*, 1918-1956: An Experiment in Literary Investigation I-IV. Vol. I-III; Translated from the Russian by Thomas P. Whitney. Collins, Fontana; 1976.

kanë qenë pretekst për dënime të gjata, dënime që konsiderohen si pjesë e politikave për ruajtjen e imazhit fals të shoqërisë socialiste. Ka pasur diçka më tepër, ka pasur plan, plan që duhej realizuar, të paktën në BRSS, duke i besuar Solzhenicinit. Plani është i paracaktuar, plani duhet realizuar, sidomos në shoqëritë totalitare. Numri i viktimave mesa duket është caktuar që më përpara dhe lirshmëria qëndron vetëm se kush do jetë kurbani. Të flasësh kundër regjimit më shumë se të tjerët nuk ka qenë kriteri i vetëm i shkatërrimit të jetës, por realizimi i planit të shkatërrimit të jetëve, duke i tmerruar të mbeturit, duket më e besueshme. Ndoshta zgjidhja më e mirë do të kishte qenë të flitej masivisht kundër, aq sa regjimi ta kishte fizikisht të pamundur ta kontrollonte dhe përballonte, po kush e dinte se sa i zi ishte përveç atyre që e kompozuan. Duket si teori konspirative apo një djallëzi, por ata e dinin që në fillim se nuk duhej lënë të shfaqej një zë opozitar, duheshin vrrarë, burgosur apo të paktën internuar edhe ata që akoma nuk u kishte shkuar asgjë ndërmend, por potencialisht mund t'u shkonte. Fatkeqësisht e mbajmë mend sa e rëndësishme ka qenë realizimi i planit dhe sa pak rëndësi kishte cilësia e punës që dorëzohej. Pse siguri duhej të punonte ndryshe?!

Shqipëria ishte zhytur në dhunë që drejtohej ndaj armiqve dhe ndaj gjithë shqiptarëve të tjerë si masë parandaluese. E njëjta strukturë

dhune ka ekzistuar edhe në ekonomi. Që armiq të nuk duhet të kishin asnjë bazë ekonomike kjo ishte e deklaruar publikisht dhe ishte pjesë e politikës zyrtare. Që varfëria rezultoi si dështim i sistemit, ky është gabimi i ri i radhës që po na imponohet apo po ia imponojmë vetes. Varfërimi i të gjithë popullit ka qenë qëllimi i sistemit. Prandaj unë e quajta këtë pikë 'komunizmi ynë', sepse për ne është larg teorisë, është pranë të vërtetës së jetuar. Privimi nga prona private ka qenë objektiv i sistemit, nuk mund ta mohojë askush. Unë nuk kam asgjë timen, por prona e përbashkët po shumëhet dhe të gjitha të ardhurat nga puna i harxhoj për të mbijetuar. Kjo është ekonomia socialiste shqiptare e përmbledhur në një fjali. Kjo është ekonomia socialiste që është vetëm një hap i vogël drejt asaj komuniste. Çmësimi i njeriut me dashurinë për pronën, nëpërmjet dhunës, me objektiv adhurimin e varfërisë në emër të një të mire të madhe të përgjithshme, pa Zot! Shqiptarët duhet të kuptojnë se varfërimi ka qenë objektiv madhor dhe jo dështim. Dështimi mund të kërkojë një shans të dytë, duke premtuar përmirësim të mekanizmave menaxheriale dhe mund të tolerohet, objektivi është i ngulitur, i përhershëm. Dhe nëse jemi aq të mençur sa mos ta harrojmë këtë të kaluar, pa pronë e pa Zot, na mbetet të luajmë kartën e një shoqërie që krijon iluzionin sikur kemi pronë, sikur ka liri besimi. Ndoshta prapë përmbledhjen më të

mirë e gjejmë te vepra e kronikanit të Arkipelagut. Veçoritë e jetës në afërsi të Arkipelagut apo që ishin sipas stilit të tij: frikë e përhershme, skllavëri, mosbesim, injorancë, spiunim, tradhti dhe gënjeshtër si formë mbijetese, korrupsion, mizori, skllavërim psikologjik.⁷

Hafizi për Bolshevizmën

Gjykimin e tij Hafizi e ka dhënë që në titull dhe librit nuk i mbetet tjetër veçse të argumentojë pretendimin. Titulli nuk lë vend për kompromise, për ta analizuar çështjen në mënyrë *delikate*, duket sikur ia bën detyrim vetes të jetë luftarak dhe i drejtë deri në fund në gjykimin e tij për një ngjarje historike që akoma nuk i ka ndodhur popullit të tij, dhe pas 90 vitesh një pjesë e mirë e këtij populli i jep plotësisht të drejtë. Tematika e punimit është organizuar në mënyrë të tillë sa m'u kujtua sapo nisa të lexoj librin "100 gjëra që duhet të dini rreth komunizmit" pavarësisht se i dyti është shkruar shumë vite më vonë dhe jo nga një individ, por nga një strukturë e tërë propagande. Fillimi i veprës ka të bëjë me interpretimin e shpërndarjes së pasurisë sipas daturisë hyjnore, duke filluar menjëherë me

kundërshtimin jo vetëm logjik të ndarjes së pasurisë alla-bolshevikshe dhe diskutimi mbyllet me një ide që do të bëhej realitet në Shqipëri pas shumë dekadash, 't'ishte pasunija një soj, vallë kush do të punonte e do kujtonte vëllan e tij që jeton në tjetër tokë!'⁸ Prezantimi i komunizmit nga autori është konciz dhe pandashëm gjykohet me tekste fetare. Interesante është analiza pse Rusia ishte vendi që përmbushte kushtet për instalimin e sistemit. Statistikat e përdorura për të treguar numrin e viktimave deri në vitin 1920 tregojnë për rreth 2.2 milionë viktima, që pastaj plotësohen edhe me të tjera siç i quan autori kiamete, si kiameti i drithit, bagëtisë dhe fesë.⁹ Pyetjeve që lindnin për mundësinë e përhapjes së bolshevizmës autori i kundërvë politikën e Anglisë dhe vargëzon se kush tjetër bolshevizmës nuk mund t'i kundërvihet veç feja.¹⁰

Bolshevizma dhe Hafizi

Në jetëshkrimin e Hafiz Aliut gjejmë dëshmi si të nxënësit të tij Xhafer ef. Shkodra që thotë se Hafizi ka jetuar me ndihmën e popullit. Të mendojmë për pak gjendjen e

7. Solzhenitsyn AI. *The Gulag Archipelago*, 1918-1956: An Experiment in Literary Investigation I-IV. Vol. II; Translated from the Russian by Thomas P. Whitney. Collins, Fontana; 1976, 633-653.

8. Korça H. *Bolshevizma a çkatërimi i njerëzimit*. Vepra 9. 1st ed. Logos A; 2006, 15.

9. Korça H. *Bolshevizma a çkatërimi i njerëzimit*. Vepra 9. 1st ed. Logos A; 2006, 33-34.

10. Korça H. *Bolshevizma a çkatërimi i njerëzimit*. Vepra 9. 1st ed. Logos A; 2006, 41-43.

një plaku në vitet e fundit të tij që jeton pa të ardhura dhe pa kulm mbi kokë së bashku me të shoqen dhe dy nuset e djemve të burgosur. Burgu ndoshta do të kishte qenë më i lehtë. Vdekja e tij në dhjetor të vitit 1956 u shoqërua me një varrim madhështor.¹¹ Megjithatë këtu nuk kisha për qëllim të tregoja dramën e viteve të fundit të këtij zotërie, një dramë e njëjtë po që ka marrë formë të ndryshme në shpirtrat dhe trupat e shumë shqiptarëve nën komunizëm. Kisha qëllim të kujtoja paralajmërimin e tij në vitin 1925 të po këtij populli që në fund e deshi dhe e strehoi dhe e varrosi me nderime, duke rrezikuar sa herë ishin të pranishëm tek ai. Tridhjetë vjet para këtij momenti ai ishte një vizionar, që në krahasimet e mësipërme nuk mbetet prapa njerëzve që kanë jetuar brenda barkut të përbindëshit apo demokracive perëndimore, por që populli i përgjumur nuk i vuri veshin. Populli e njihte kush ishte, por nuk iu përgjigj, nuk i besoi apo nuk e kuptoi ashtu siç duhet hafizin dhe shokët e tij. Ai u persekutua pikërisht për vizionin e tij dhe guximin që pati ta shprehte atë dhe të mos e mbante për vete. Një njeri që arrin të perceptojë para shumë kohësh ardhjen e përbindëshit sigurisht që ishte edhe i vetëdijshëm për rrezikun që i kanosej duke folur, apo, aq më tepër, duke shkruar. Pa këtë artikullim të qartë

të mendimeve të tij, duke ruajtur veten dhe familjen, do të kishte sigurisht shumë më pak pasoja, do të ishte një hoxhë që këshillon popullin të mos vjedhë dhe të duan njëri-tjetrin. Kthehemi përsëri te populli që u tregua i përgjumur nga paralajmërimet e Hafizit, nga ardhja e përbindëshit, dhe për këtë nuk kemi pse të jemi aq të ndjeshëm ndaj ndjenjave të bashkatdhetarëve sa të mos e përmendim. Ky popull pati fatin të kishte njerëz të tillë që ta ndriçonin, por përgjigja e tyre ishte e vakët. Sa herë ai iu afrohej duket sikur shkundeshin pak, e respektonin apo edhe e paskan mbështetur financiarisht, është sikur zgjoheshin për një moment dhe sapo Hafizi kalonte te porta tjetër binin prapë në përgjumjen e rrezikshme kur kushdo mund të bënte me to çfarë të donte. Së fundmi varrimi madhështor duket si një vetëdijësim i fundit i përkohshëm para kllapisë dhjetëra vjeçare ku papërgjegjshmëria u kthye në pafuqi të vërtetë. Besimtari shikon me dritën që i dhuron Allahu xh.sh., e Hafizi mendoj se e pati këtë dritë dhe njerëzit u treguan të pavëmendshëm, derisa ai brez kaloi dhe gjithkush mori çfarë i takoi dhe e pësuan “edhe të pafajshmit në mesin e tyre kur e keqja e tejkalon të mirën”. Tani e kemi radhën ne. Për kë do të mblidhej gjithë qyteti në varrim për të respektuar dritën që kishte dhe që e humbëm pasi ai u largua nga kjo botë. Vështirë të

11. Ahmed I. *Jeta dhe vepra*. Vepra 1. 1st ed. Logos A; 2006.

gjejmë ndonjë person të dukshëm, por edhe nëse ka e që nuk e njohim publikisht nuk gjej ndonjë vepër që të na paralajmërojë për të keqen që e dimë mirë që nuk është zhdukur, por ka ndërruar formë. Mbetemi te vepra e Hafizit. Njerëzit kanë nevojë për një ndërfaqe midis Kur'anit dhe perceptimit të kohës kur jetojmë, kanë nevojë për hafizë që ta kuptojnë, që guxojnë dhe që sakrifkohen.

Sfida vazhdon dhe tregon se Hafizi vazhdon të provokojë me veprën e tij. Vepra e tij nga aspekti tematik ka dy elementë të shprehur qartë, temën patriotike dhe temën fetare islame.¹² Megjithatë edhe në aktivitetet shkencore në përkujtim të veprës së tij shikon referues që preferojnë ta quajnë Ali Korça, duke hequr Hafizin.¹³ Forca e Aliut qëndron te 'Hafizi', nuk duhet harruar. Ky është një ngacmim për një vlerësim krahasues ndërmjet perceptimit në masën e intelektualëve të sotëm me ata të vitit 1956, kur Hafiz Aliu ndërroi jetë dhe pse jo edhe një krahasim të ideve të tij me ato të mendimtarëve bashkëkohës të tij evropianë. Për më tepër që në raste të caktuara kthehet në njëfarë detyrimi që gjërat të mos mbeten pezull dhe të

shërbejnë si premisa për të sjellë keqkuptime të panevojshme. Po në aktivitetin përkujtues haset edhe ky lloj qëndrimi; "Libri 'Bolshevizma a çkatërimi i njerëzimit' (1925), si çdo shkrim politik, e ka shfaqur anësinë, duke e sulmuar me çdo mjet kundërshtarin, në disa raste me qëndrime të papranueshme sot, siç është rasti kundrejt çifutëve."¹⁴ Ky konkluzion pa tekst nga vepra dhe pa kritikë, më tepër duket si fletërrufe ku nuk diskutohet, por duhet të besojmë pa argumentuar konkluzionet. Po të krahasohet me bashkëkohësit e tij duket më qartë pozicioni i tij. Një rast ekstrem është pararendësi i nazizmit, gazetari dhe politikani, Dietrich Eckart. Si Hafizi edhe ai ka folur për profetin Jusuf a.s., por sa të ndryshëm janë. Shihet qartë diferenca e qëndrimeve ndaj Jusufit a.s., njëri e shikon si profet dhe veprimin e tij si pajtueshmëri me vullnetin hyjnor dhe një zgjidhje shpëtimtare për popullin, ndërsa tjetri, Dietrich Eckart-i (1868-1923), e fillon argumentin duke e quajtur Jusufin a.s., "një faqezi" i cili krijon një situatë spekulative, duke abuzuar me ëndrrën e mbretit me qëllim rritjen e çmimit të drithit dhe shitjen e tij me vlera ekstreme, gjë që solli mbledhjen e pasurive në ar dhe gurë të çmuar të egjiptianëve, duke e përqendruar këtë pasuri në dorën e

12. Ahmed I. Hafiz Ali Korça, 55 vjet pas, 1873-1956 "Hafiz Ali Korça – jeta dhe vepra". 1st ed. Shkup: Logos-A; 2013, 34.

13. Saraçi (Maxhe) A. Hafiz Ali Korça, 55 vjet pas, 1873-1956 "Ndërthurja dialektore në funksion të variantit të përbashkët". 1st ed. Shkup: Logos-A; 2013, 63.

14. Lloshi Xh. Hafiz Ali Korça, 55 vjet pas, 1873-1956 "Leksiku i shqipes në veprën e Hafiz Ali Korçës". 1st ed. Shkup: Logos-A; 2013, 49.

tij.¹⁵ Sa i ndryshëm është ky qëndrim në poemën “Jusufo me Zylejhanë” dhe dashuria e tij për familjen e këtij profeti të nderuar hebrenjsh. Pak vargje nga poema mjaftojnë.

Jusufo atje kur zbriti
Pandehnë se djelli ndriti.
Po kur panë prapë retë
Thanë qenka hëna vetë.¹⁶

Aty ku priten këta dy personazhe nuk është qëndrimi ndaj bolshevizmit por njëri është një antisemit me plot gojën, ndërsa Hafizi është një respektues i vërtetë i popullit hebre dhe çfarë atyre ju është shpallur në mënyrë hyjnore. Ashtu siç mund të ketë një afinitet për shkencat me Bertrand Russell (1872-1970). Për të pasur një ide të spektrit të mendimeve të kohës mund të ndihmojë qëndrimi i Russell ndaj bolshevizmit. Simpatia e tij për idetë e bolshevikëve ka për kundërshtar vetëm pamundësinë për t’u kthyer në diçka praktike në duart e komunistëve rusë dhe e quan komunizmin të nevojshëm për botën. Russell krahason praktikimin e ideve bolshevike me ato të krishtera dhe argumenton dështimin e tyre historik, sepse qëlloi të praktikohen nga fanatikë injorantë. Ai është agnostik, të mos themi ateist, dhe kjo

e bën krahasimin e mundshëm. Sipas kësaj logjike ai shprehet se që të dyja janë deluzione tragjike të destinuara të sjellin mbi botë shekuj errësire dhe dhune të kotë. Pavarësisht kësaj ai e quan bolshevizmin si religjioni i ri që i dha shpresë Evropës së pasluftës për gjëra të lavdishme dhe si domosdoshmëri që njeriu të gjejë arsyen për të jetuar me energji. Për të konfirmuar të gjitha këto do të mjaftonte shprehja e tij “komunizmi është i nevojshëm për botën”.¹⁷ Ndërkohë që në Shqipërinë e kohës Hafizi nuk duhet parë si një fenomen unik për këtë çështje. Shembujt e thirrjeve të tilla nuk ishin vetëm individualë, por edhe shumë më gjerë ndërmjet ulemave të kohës. Thirrjet e udhëheqësve të Bashkësisë Islame në vitin 1937, u drejtoheshin të pasurve t’u jepnin të varfërve që vuanin nga papunësia, si masë parandaluese ndaj socializmit dhe bolshevizmit.¹⁸

Megjithatë perceptime të gabuara rreth figurës së Hafiz Ali Korçës ka edhe nga studiues bashkëkohorë, që ndoshta vjen nga pamundësia e leximit në origjinal, që sjell të bazuarit mbi referenca. Nathalie Clayer thotë se Hafizi ishte pjesë e kampit konservator.

17. Russell B. *The practice and theory of Bolshevism*. G. Allen & Unwin Limited; 1921, 15-17.

18. Clayer, Nathalie. “Behind The Veil. The reform of Islam in Inter-war Albania or the search for a “modern” and “European” Islam.” (2008): 128-155.

15. Eckart, Dietrich. “Bolshevism: From Moses to Lenin: A Dialogue Between Adolf Hitler and Me.” (1924).

16. Korça H. *Jusufo me Zylejhanë*. Vepra 3. 1st ed. Logos A; 2006, 27.

Ndërkohë nga po i njëjti burim gjykohet se për sa i përket besimit Hafizi ishte në një kamp të ndryshëm nga vlerësuesit dhe studiuesit e Muhjedin ibn Arabiut, çka përbën një paradoks edhe më të madh për vlerësimin e figurës së përkthyesit të Rubairave të Omar Khajamit. Duke mos qenë mosdija një justifikim i plotë, qëndrimi tendencioz mbetet alternativë e pritshme nga kundërshtarë ideologjikë të kohës, por edhe të pas shumë kohëve dhe madje që vijnë edhe nga larg për të gjykuar.¹⁹ Nuk mund të lihet pa u përmendur ndryshimi thelbësor ndërmjet ‘*revizionistëve*’ dhe ‘*mobuesve*’, një ndryshim që duhet pasur parasysh për të mos ndaluar studimin e historisë nga frika e vënies në diskutim të të vërtetave të dhimbshme siç është holokausti. Në librin e saj me titull ‘Mohimi i Holokaustit, Sulmet në Rritje ndaj të Vërtetës dhe Kujtesës’, autorja Deborah Lipstadt, e cila është një mbrojtëse e flaktë e historisë dhe vuajtjeve të popullit hebre gjatë Luftës së Dytë Botërore bën që në fillim dallimin ndërmjet këtyre dy koncepteve. Duke marrë si shembull rastin e historianëve që klasifikohen si *revizionistë të historisë së Luftës së Parë Botërore*, ajo e justifikon si një veprim të ligjshëm ku bëhet fjalë për këndvështrime të ndryshme

të të njëjtit realitet. Ndërkohë që *mobuesit* nën petkun e revizionizmit mundohen të mohojnë tërësisht një fakt historik siç është në rastin konkret holokausti.²⁰ Siç shikohet, po t’i referohemi këtij qëndrimi, të ofruar nga një person i afërt dhe vuajtës i holokaustit gjykimi duhet bërë duke ruajtur faktin historik në formën e tij autentike dhe toleranca për revizionim qëndron në përafrimin ndaj këtij realiteti. Jo ndryshe nga ky arsytim duhet trajtuar edhe gjykimi ndaj Hafiz Ali Korçës në lidhje me elementët udhëheqës hebrenj të kryesisë bolshevike ruse, së pari nëse i referohet një fakti historik dhe së dyti duhet gjykuar këndvështrimi i tij që sigurisht është i ndikuar nga personaliteti dhe pikëpamjet e grupit që përfaqëson, ndërkohë që paraqitja e konkluzioneve pa marrë mundimin për ta gjykuar jo vetëm që mund të përbënte një qëndrim të padrejtë, por edhe të rrezikshëm, duke i veshur atij dhe grupit në të cilin bën pjesë qëndrime që nuk i përkasin dhe një imazh të shpërfytyruar në opinionin publik.

Lenini dhe bazat ekonomike të fesë

Një marksist është një materialist. Kapitali nuk zhduket, ligjet e kapitalit ndryshojnë. Çfarë

19. Clayer, Nathalie. “Adapting Islam to Europe: The Albanian Example.” (2010): 53-69.

20. Deborah EL. *Denying the Holocaust. The Growing Assault On Truth And Memory*. 1994, 20-21.

beson një udhëheqës i proletariatit, meqenëse proletariati nuk ka pronë private dhe prandaj nuk ka as rrënjën e besimit (sipas Leninit). Frika i ka prodhuar zotat – thotë Lenini, dhe frika është rrënja e feve moderne, prandaj duhet luftuar kjo rrënjë e feve dhe është hapi i parë që do të sjellë zhdukjen e feve. Ky është një prej rregullave të kapitalizmit që ai bën thirrje për ta luftuar në të gjitha format që shfaqet, në mënyrë të organizuar, të bashkuar, të planifikuar dhe të ndërgjegjshme.²¹ Pas kësaj kujt mund t'i shkojë ndër mend që një hafiz Kur'ani të mendojë ndryshe, apo një hafiz si Hafizi të mos shkruajë çfarë ka shkruar! Sipas besimit islam njerëzit dhe xhinët nuk janë krijuar tjetër veç që të adhurojnë Zotin, dhe një mysliman mund të pranojë që dikush të adhurojë ndokënd tjetër përveç krijuesit të tij, por nuk mund të pranojë që ky të mos adhurojë askënd. Njeriu mund të largohet nga natyra e tij për të besuar në Krijuesin, por jo që të mos besojë fare. Ashtu edhe pretendimi që e para klasa punëtore të 'pastrohet' plotësisht nga të besuarit në Zot nuk mund të pranohet që të mos adhurojë diçka, dhe në të vërtetë sillet për këtë qëllim 'paketa e idealeve'. Këto ideale mund të vazhdojnë derisa ta humbin

kuptimin e tyre. Në momentin kur teknologjia të zëvendësojë përfundimisht konceptin tradicional të proletariatit dhe ai të jetë i parëndësishëm në numër do të kishte një shoqëri pa pronë, dhe pa Zot, dhe pa ideale, një *tabula rasa* për një idhull të rastit apo të parathënë. Ky idhull së pari do bëhej zot i kapitalit të pazot dhe pastaj zot i të pazotëve. "Unë nuk i krijova xhinët dhe njerëzit për tjetër pos që të më adhurojnë." (Kur'an; 51:56) Njerëzit janë të krijuar të adhurojnë dhe nuk mund të dalin jashtë natyrës së tyre. Ata kanë mundësinë të zgjedhin kë të adhurojnë, por nuk mund t'i shpëtojnë adhurimit. Të imagjinojmë një periudhë postkomuniste, pa ideale të klasës punëtore, pa familje, pa Zot, pa pronë. Kemi një individ që, pasi i kanë hequr edhe idealin e klasës, është bërë preja e një mashtrimi të pafund, të cilin, në njëfarë mënyre, e ka zgjedhur, por ne jemi dëshmitarë që i është ofruar. Na lind e drejta e dyshimit për sinqeritetin e ofruesve, madje e kemi detyrim, madje nuk ka pikë dyshimi për sa kohë kemi zgjedhur Islamin për të vënë në dyshim sinqeritetin e atyre që nuk i lejojnë të tjerët të besojnë. Po ata vetë a besojnë? Ka mundësi që po, ka mundësi që e kanë ruajtur besimin e tyre dhe krijojnë imazhin se e kanë humbur bashkë me të tjerët. Nëse e kanë ruajtur besimin e tyre çfarëdo qoftë ai, dhe me

21. Lenin, Vladimir I. "The attitude of the Workers' Party to religion." *Lenin Collected Works* 15 (1909): 402-13.

siguri që në diçka besojnë, ose duan ta imponojnë atë pas zhdukjes së çfarëdo besimi tjetër, ose duan që vetëm ata të kenë një besim dhe masa të mos ketë fare. Po çfarë mbetet një masë njerëzish pa besim? Njeriu nuk mund të jetë i shkëputur nga arsyeja e krijimit të tij, një masë njerëzish pa besim, edhe pa pronë meqë ra fjala, nuk mund të quhen më njerëz *by definition*. Nga ana tjetër njeriu nuk mund të zgjedhë të mos jetë njeri, dhe nuk ka zgjedhje për të mos mbajtur përgjegjësitë që i janë ngarkuar. Në fund nuk duhet harruar edhe shprehja e manifestit komunist “Zhdukje e familjes [*Aufhebung*]”, qoftë edhe nëse bëhet fjalë vetëm për familjen borgjeze.²²

Tre konkluzione

Së pari, Hafiz Ali Korça, së bashku me bashkëkohësit e tij, është një rilindës vizionar që mbetet i pastudiuar seriozisht. Gjuha e përdorur nga ai dhe autorë të tjerë myslimanë të asaj kohe ndoshta është njëfarë pengese megjithatë mbetet krejt e kuptueshme. Stili gjithashtu është i ndryshëm nga ai i cili konsiderohet *shkencor*, por nuk është joshkencor për kohën, sidomos po të vlerësohet edhe sistemi i përdorur

për referencat. Po të shohësh punime shkencore të asaj kohe, të pamodifikuara, nuk gjen ndryshime të dukshme. Futja e sistemit të referencave për secilën nga degët e shkencave moderne është e vërtetë se është një sukses në aspektin e besueshmërisë, kurse për shkencat islame është vetëm një konfirmim i metodologjisë së tyre. Akoma sistemet moderne të referencave duken rudimentare po të krahasohen me kompleksitetin dhe efikasitetin e sistemit të transmetimeve në Islam. Pse atëherë këta personalitete mbeten sipërfaqësisht të studiuar? Një teori që mund të përmbledhet në shprehjen “... ka qenë Shqipëria dhe Islami në Shqipëri...” është shfaqje ekstreme e kompleksit të inferioritetit, murit 50-vjeçar prej xhami qorr të injorancës së kohës së komunizmit që nuk lejon të shikohet e kaluara pa u shformuar dhe ndoshta edhe një shpikje e dikujt që i intereson një Shqipëri pa të kaluar islame. Vepra me pak faqe e Hafiz Ali Korçës “Bolshevizma a **çkatërimi i Njerëzimit**” është një thesar që ka njohuritë e kohës, madje të ndara sipas koncepteve ekonomike, gjeopolitike dhe sociale, në lidhje me përbindëshin akoma në djep të komunizmit të zbatuar, e parë me syrin e një autoriteti në shkencat islame dhe largpamësinë e guximin për të paralajmëruar brezin e tij dhe të mëvonshmit. Duke lexuar shkrimet e tyre mbetesh i çuditur

22. Manifesto of the Communist Party [Internet]. Marxists.org. 2019 [cited 3 April 2019]. Available from: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Manifesto.pdf>

nga aktualiteti i shkrimeve. Nuk është e vështirë të kuptosh që çdo rresht që kanë shkruar kanë qenë të kujdesshëm ta shohin me syrin e Kur'anit. Për këtë janë akuzuar si reaksionarë, anadollakë apo bashkëpunëtorë të armikut. Nuk janë kuptuar, kanë qenë para kohës!

Së dyti, djalli (Kur'an; 2:168) apo ky lloj miku i djallit, po e shkruaj fjalën “djall” me referencë si një entitet i përmendur nga Kur'ani për lexuesit që mund të ironizojnë nëse unë do të thoja që këtu nuk ka asgjë prej figure letrare, nuk mund të quhet budalla. Budalla dhe injorant mund të quhen ata që mendojnë se duke nxjerrë disa ligje për ndalimin e fesë, duke shkatërruar objekte kulti dhe duke detyruar agjëruesit të pinë ujë dy minuta para perëndimit të diellit mund të zhdukin besimin. Duke e ditur mirë se nuk ka asnjë shans për ta ndaluar besimin, që vjen si dhuratë nga Allahu xh.sh., të vetmet shanse janë shtrembërimi, një besim pa shpirt apo një besim pa mbështetje materiale. Konkretisht, sulmi i bolshevizmës ishte në bazën ekonomike të besimit, në pronën private. Urdhrat e drejtpërdrejta ishin për shkatërrimin e pronës private dhe klasës që e gjeneron, borgjezisë. Një besim pa kapital e dinte mirë si do përfundonte. Ka dështuar, por do ta provojë prapë. Tani mund të vrapojë në krahun tjetër, ta lërë pronën apo formën, por të sulmojë shpirtin e besimit, pjesën

ezoterike. Kapitali është në rregull, madje duhet shtuar madje duhet të jetë qëllimi i gjithsecilit, shtimi dhe lufta për të janë të justifikuara dhe janë në modë. Tani feja mund të lejohet me të gjitha rregullat e saj formale, por duhet goditur zemra e besimit, ezoterizmi. Më pak të rrezikshëm janë ata që përsëri mund të mundohen ta ndalin praktikimin e plotë të besimit, më të rrezikshëm janë ata që duan t'i heqin çfarëdo pjese integrale, apo në pamundësi vetëm ta deformojnë, duke e bërë që kur njerëzit që kërkojnë nëpër errësirë ta shohin, t'i kalojnë pranë pa e njohur dhe pa u tërhequr, ose duke u tërhequr përkohësisht pa arritur t'u depërtojë në zemra dhe të vazhdojnë kërkimin e tyre të pashpresë. “Dhe thuaj: ‘Erdhi e vërteta e u zhduk e kota’. Vërtet, e kota gjithnjë ka qenë e zhdukur.” (Kur'an; 17:81)

Së fundmi, nëse krahasojmë popullatën shqiptare të periudhës së sundimit komunist me atë pas kësaj periudhe, pavarësisht nga koha e lindjes së tyre, do të gjejmë ndryshime substanciale në aspektin kulturor. Ndalimi i pronës private, i besimit dhe i lirisë së shprehjes, në përmasa pothuajse absolute, janë karakteristikat kryesore të sistemit komunist, të ushtruara të gjitha këto nëpërmjet luftës së klasave, që qëndron edhe në bazë të filozofisë materialiste dialektike të tyre. Paradoksi qëndron në një luftë klasash që

duhej iniciuar nga proletariati, por u zhvillua në vendet me popullsi kryesisht rurale. Në vitin 1970, Shqipëria kishte vetëm 31.7% popullsi urbane dhe në vitin 1985 kishte 35.08%, një rritje fare e vogël që tregon edhe preferencën për ruajtjen e kësaj kuote pavarësisht përpjekjeve intensive për industrializim. Po kështu Bjellorusia (44.0%), Rumania (40.3%), Polonia (52.1%). Rusia në këtë vit kishte një popullsi urbane prej 62.5%, për të mos harruar që në vitin 1917, kur edhe ndodhi revolucioni, ishte 85% popullsi rurale.²³ Ky ndryshim ishte subjekt i industrializimit dhe urbanizimit të sforcuar.²⁴ Një shmangie e tillë nga teoria solli fatkeqësinë e njohur nga këto vende, megjithëse edhe ndjekja e teorisë në detaje mendoj se do të kishte të njëjtin fat. Duket që ky përfundim ishte fatkeq, me përmasa ndoshta të panjohura më parë, si për mbështetësit e komunizmit, që u përpoqën ta aplikonin në praktikë, ashtu edhe për popullatat viktimë. Megjithatë në planin ndërkombëtar, pas rënies së komunizmit, kishte edhe një parti të fituarish. Nuk mund

të mohohet që kjo hapësirë u kthye në një treg gjigant sidomos për kreditorët, dhe dy objektivat madhorë të politikave komuniste, industrializimi dhe urbanizimi ishin një parajsë për tregjet financiare. Fshatari rus asnjëherë nuk do t'i drejtohej bankës për një kredi siç do të bënte pas disa dekadash kur u kthye në një punëtor që duhej patjetër të kishte një shtëpi, pushime dhe makinë, por pa pasur para në dorë. Në rastin më të mirë bankierët ishin me fat. Megjithatë, e gjithë kjo vorbull gjigante në raport me Islamin duhet të shihet së paku në raport me përmasat globale të shtrirjes së Islamit.

* Në vitin 2012 Islami përbën rreth një të katërtën e popullsisë botërore dhe është besimi i dytë më i madh pas Krishterimit, me rritje më të lartë të numrit të aderuesve. Datat e hartave; 632, 732, 1071, 1291, 1492, 1700, 2012 CE.

Duke iu rikthyer diskutimit të marrëdhënies së kapitalit dhe Islamit patjetër që pjesë e saj është Zekati, shumë i diskutuar, por po ndalem vetëm në një aspekt, te domosdoshmëria e ekzistencës së personave që janë të detyruar ta japin dhe të atyre që u lejohet ta marrin. Domosdoshmërinë e diferencave pasurore mjafton edhe vetëm argumentimi i bërë nga Hafizi.

23. European Health for All Database (HFA-DB) [Internet]. Data.euro.who.int. 2017 [cited 12 October 2017]. Available from: <http://data.euro.who.int/hfad/>

24. Atkinson D. *The Statistics on the Russian Land Commune, 1905-1917. Slavic Review.* 1973; 32 (04), 773-787.

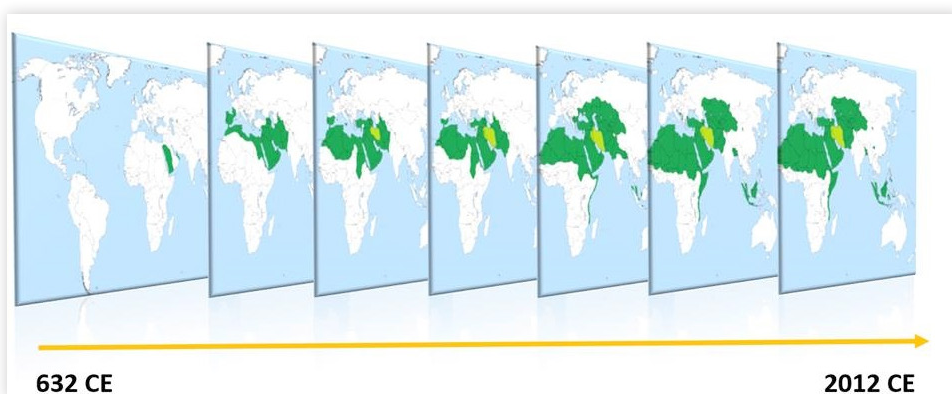

Fig. 2 Shpërndarja gjeografike e vendeve me shumicë popullsie myslimane deri në vitin 2012.

Pra gjithçka zhvillohet në kushtet e përmendura më sipër, por a ka si qëllim Zekati zhdukjen e diferencave pasurore dhe a do të ndodhë që ndonjëherë të ketë realisht zhdukje të tyre. Një përgjigje do ta merrnim nga transmetimet profetike.

1412. Tregon Ebu Hurejra se Pejgamberi a.s ka thënë: “Ora (Dita e Kiametit) nuk do të ndodhë përderisa pasuria juaj do të shtohet kaq shumë saqë dikush do të mërzhitet sepse askush nuk do të pranojë Zekatin e tij dhe personi të cilit do t’ia jepte, do të përgjigjet, ‘Nuk kam nevojë për të.’”²⁵

[2340] 61 - (...) Tregohet nga Ebu Hurejra se Pejgamberi a.s. tha: “Ora nuk do të fillojë përderisa pasuria të shtohet ndërmjet jush, dhe bëhet kaq e shumtë saqë një i pasur

do të dëshpërohet duke kërkuar dikë që ta pranojë atë prej tij. Një person do thirret për t’ia dhënë dhe ai do të thotë: ‘Nuk kam nevojë për të.’”²⁶

Rasti më i mirë i shpërndarjes së pasurisë nuk është zhdukja e diferencave të pronësisë, është zhdukja e varfërisë, dhe në këtë rast siç tregon hadithi ruhen diferencat pasurore. Pasuria shikohet si subjekt unifikues, jo shpërthyes konfliktesh, dhe si e tillë qëndron si një model nga i cili politikat sociale kanë arritur të marrin vetëm aspektin njerëzor të ndihmës për më të pafatët dhe shoqëria kapitaliste ka arritur të marrë vetëm të drejtën që të krijojë vlera të mëdha kapitali si domosdoshmëri për zhvillimet me përmasa globale. As në momentin më të mirë nuk zhduken diferencat pasurore gjë që sjell rritjen ekstreme

25. Bukhârî M. Khan M. *The translation of the meanings of Sahîb-Al-Bukhârî*. Volume 2. Riyadh, Saudi Arabia: Dar-us-Salam; 1997, 287.

26. Muslim ibn al-Hajjāj al-Qushayrī, Za’ī A, Khattab N, Khattab H, Abū Khalīl. *Şahîh Muslim*. Volume 3. Riyadh: Darussalam; 2007. 57

në dysinë zekat-namaz të vlerës së namazit në mungesë të zbatimit të detyrës së zekatit qoftë edhe për arsye të mirëqenies së përgjithshme.

Duhet të rikujtojmë se komunizmi nuk u përkrah vetëm në vendet ish-komuniste dhe jo vetëm si diçka që i përket së shkuarës. Pothuajse çdo cep i botës u ndikua nga kjo ideologji pavarësisht se forma konkrete që mori reflektonte rezistencën me ngjyrimet karakteristike të çdo komuniteti që u desh të përballej. Vende që historikisht vlerësohen si mbajtës të flamurit të Islamit nuk ishin imunë. Personalitete dhe rryma të rëndësishme brenda Islamit nuk i shpëtuan ndikimit pavarësisht morisë së justifikimeve që akoma vazhdojnë. Megjithatë Evropa mbetet vendi i konceptimit dhe formalizimit të teorive komuniste në shkallën më të lartë në figurën e Marksit, emri i të cilit ka rifilluar të artikullohet përsëri si një 'i keqkuptuar i madh' apo 'qëllimisht i keqinterpretuar i madh'. Këto janë dy strategjitë e zgjedhura për rehabilitimin e kësaj 'filozofie' që edhe vetë komunistët hezitojnë ta quajnë filozofi. Kush e ka vuajtur mbi supë dhe e ka studiuar nuk vonon ta kuptojë se nuk ka asgjë madhështore të marksizmi, por jo shpesh artikullohet pse'ja e lindjes së tij jashtë një botëvështrimi materialist, qoftë edhe nga studiues të vendeve demokratike. Komunizmi është fe! Pas revolucionit Bolshevik, komunizmi sovjetik prodhoi ithtarë kudo nëpër botë, pa dallim kombësie, etnie, race

dhe feje. Në 'Fetë e Politikës', Emilio Gentile thotë për komunizmin se "Ai u ndërthur me tradita e kultura nga më të ndryshmet, por duke ruajtur karakterin universalist të fillesave dhe një organizim si Internacionalja e Tretë, që ishte e vetmja Kishë universale e një feje politike..."²⁷ Ndoshta mund të quhet edhe një anti-fe! Gjendja e figurës mesianike për shpëtimin e popujve deri te materializmi dialektik nuk janë gjë tjetër vetëm kundërvënie banale ndaj besimit dhe posaçërisht kundër kishës. Figurat mesianike nuk mungojnë asnjëherë gjatë historisë. Xhorxh Soros nuk heziton të pranojë fantazitë e tij mesianike dhe praktikimin e ideve të tij nëpërmjet fondacioneve "Shoqëria e Hapur" ku ai gjithashtu pranon në mënyrë figurative zbritjen e tij nga mali i Olimpikut për t'u transformuar në një qenie njerëzore prej mishi dhe gjaku.²⁸ Megjithatë nuk janë asgjë më shumë se faraonë siç e tregojnë edhe trupat e balsamosur të Leninit dhe Mao's, por edhe piramida jonë në qendër të Tiranës, mbretër të dhunës. Materializmi si kundërvënie e idealizmit të krishterë dhe dialektika si kundërvënie e dashurisë tregojnë mungesën e plotë të origjinalitetit, por zgjedhjen për të kundërshtuar gjithçka që vjen nga

27. Gentile E. *Fetë e politikës: Mes demokracive dhe totalitarizmave*. 1st ed. Tiranë: Pika pa Sipërfaqe; 2017, 26.

28. Soros G, Wien B, Koenen K. *Soros on Soros: Staying Ahead of the Curve*. Wiley; 1995, 288-289.

foltoret e kishave. Komunizmi nuk qe Antikrishti, qe vetëm antikisha, një stacion i ndërmjetëm. Kjo është një kundërshti ndaj gjithë besimeve në një Zot të vetëm, por forma pasqyron kundërshtinë ndaj krishterimit të kohës. Fillesa e tyre ishte zgjedhja e materializmit absolut, i cili sjell si domosdoshmëri dialektikën, që në të vërtetë është një term i përdorur pas vdekjes së Marksit dhe Engelsit, që kulmon me luftën e klasave. Ndërkohë që parimi i dashurisë, i shpalosur gjerësisht në krishterim, diferencat klasore shumë mirë do t'i zgjidhte nëpërmjet domosdoshmërisë së të bashkekzistuarit, nëpërmjet komplementaritetit që i bëjnë klasat komplementare me qëllim shmangien e përplasjes fizike ndërmjet tyre. Diskutimi i të keqkuptuarit të konceptit të dashurisë në krishterim mund të gjendet në forma të ndryshme. Njëra perspektivë pretendon se *“urdhëresa për të dashur të afërmin tënd si vetveten është një detyrë dhe jo diçka më tepër e cila ka për parim arsyen”*.²⁹ Një këndvështrim tjetër do të shikonte përmasën reduksioniste të krishterimit modern të dashuria. Një pjesë nga një ajet i Kur'anit mund të hedhë dritë mbi këtë pretendim; **“në mes jush krijoi dashuri dhe mëshirë”** (Kur'an; 30:21), duke na lehtësuar zgjidhjen e një diskutimi të gjatë që ka prekur pothuajse të gjithë kastën intelektuale bashkëkohore.

29. Farago F. *Krishterimi, Judaiizmi, Islami dhe mendimi perëndimor*. 1st ed. Tirana: LIRA; 2007.

Shtjellimi i këtij diskutimi do ishte mjaft i gjatë, por këtu do të mjaftohemi me marrjen si të mirëqenë ekzistencën e dy formave të rekomanduara edhe nga Kur'ani ndërmjet njerëzve, siç është dashuria si formë komunikimi që si bazë ka dhënien reciproke dhe mëshira që krijon një marrëdhënie të bazuar në diferenca të mundësive dhe ndihmën pa interes. I vetmi ndryshim me interpretimet e tjera është se nuk bëhet fjalë për forma të ndryshme dashurie, por për dy koncepte të ndryshme siç janë dashuria dhe mëshira. Tek e fundit emrat e Allahut xh.sh., El-Uedud - i Dashuri dhe Err-Rrahman - i Gjithëmëshirshmi, Err-Rrahim – Mëshirëploti, dhurues dhe i panevojshëm për t'ia kthyer krijesat, reflektohet te krijesat si dy forma të ndryshme marrëdhënieje ndërmjet tyre. Prandaj për t'u rikthyer te vendosja e materializmit dialektik përballë dashurisë së krishterë komunizmi ka arritur të dalë me një term të vetëm dhe nuk ka arritur, me gjithë praktikën si shkatërrues të mundësisë për mirëkuptim, dashuri dhe mëshirë ndërmjet klasave, të artikulojë dy nocione bazë për ideologjinë e tij. Në fund mbetet një fenomen që kërkon t'i kundërvihet vetëm kishës evropiane nga e cila edhe ka marrë formën, duke u nisur nga synimi për ta kundërshtuar në tërësi. Arsyeja për lindjen e komunizmit ndoshta duhet kërkuar edhe te zhvendosja në ekstrem e kishës në nocionet e dashurisë dhe idealizmit, por sidomos nga braktisja

e praktikimit nga masat të asaj çfarë promovimi i besimit të tyre sugjeronte. Sidoqoftë boshllëku i krijuar nuk do të mbetej pa u mbushur qoftë nga kërkuesit e së mirës apo nga të tjerët. Ky është edhe mësimi më i madh që duhet nxjerrë nga komunizmi, që asnjë boshllëk nuk do të mbetet bosh, qoftë në besim apo në ‘punët e botës’ dhe sa më i artikuluar të jetë besimi që lihet pas dore aq më e sofistikuar do të jetë forma që merr e mbrapshta; do vijë në raste të tilla gjithmonë një tjetër, por që do ndryshojë formën, do marrë formën e dobësive tona. Nuk ka nevojë për të gërmuar për teori konspirative, por me aspak mundim shihet se fenomene si terrorizmi lindin në terren të varfërisë dhe injorancës. Siç thotë Rene Guenon, është “*më mirë të përmbahesh tërësisht nga të shpjeguarit e një doktrinë sesa të kontribuosh në shpërfytyrimin e saj, qoftë edhe vetëm nga ngathtësia*”.³⁰

Vështirësimi ose braktisja e dashurisë u bë pararendës që mundësoi lindjen e materializmit dialektik, ndërkohë që heqja dorë

nga mëshira dhe shpërfaqjet e saj formale në sistemin tonë ekonomik do ishin edhe më katastrofale, siç janë zgjidhjet financiare që mbështesin pensionistët, të sëmurët, të paaftët, të vejat e jetimët. Mjafton të kujtojmë hadithin e Dexhalit me zjarrin dhe ujin që mban me vete si një formë sundimi ku tejkalohet sundimi me varfëri nëpërmjet premtimit të një bote më të mirë, por shpërfaqet mundësia e të jetuarit në mirëqenie, por me kusht, vetëm me një kusht, braktisja e besimit. Kapitalizmi, me gjithë problemet që paraqet, nuk e vendos këtë kusht, por mirëqenia është reale, socializmi praktik së bashku me format e tjera totalitare, ose nuk sigurojnë mirëqenie të menjëhershme, ose nuk sigurojnë qetësinë e jetesës, duke përjetuar varfëri ose luftë të vazhdueshme. Mbetet ardhja e formës më të keqe, të atij që siguron jetë në bollëk dhe qetësi në këmbim të besimit.

Do ta mbyll me një pyetje që ka përgjigje, por kërkon studim: “Pse komunizmi ka zgjedhur pikërisht klasën punëtore për qëllimet e tij dhe pse duhet shkatërruar patjetër?”

30. Guénon R, Nicholson R. *Man and his becoming according to the Veda*. nta. Ghent, NY: Sophia Perennis; 2004, 2.

Hoxhë Hasan Tahsini në kolanën “Zani i Naltë”

Msc. Flogerta Doja
Kolegji Universitar Bedër

Abstrakt

Hoxhë Hasan Tahsini njihet si një nga personalitetet më të shquara të botës shqiptare. Ai ishte më i dituri dhe më i formuari ku ndihmoi në përhapjen e diturisë, në mbrojtjen e atdheut e çështjes kombëtare. Fitues i shumë titujve të ndryshëm. Hoxhë Hasan Tahsini i ka dhënë shumë rëndësi të drejtës që njeriu ka kundrejt vetes, shoqërisë dhe mbarë njerëzimit, duke theksuar se e drejta, jo vetëm që është në dobi të vetes, por edhe në dobi të të tjerëve. Gjithashtu hoxha i nderuar e përkufizon njeriun si qenien më të lartë, më të bukur nga çdo pikëpamje. Sipas tij, njeriu dubet të jetë i veshur me petkun e mëndafshhtë të sjelljes së mirë, që ai të arrijë atë lartësinë e duhur. Hoxhë Hasan Tahsini ka shkruar edhe dy poezi mjaft të bukura, njërën prej tyre kushtuar Zotit. Rëndësi të madhe Hoxhë Hasan Tahsini i ka dhënë edhe këshillimit me të tjerët. Ai thekson se njeriu jo vetëm dubet të jetë këshillues i mirë, por edhe veprues i mirë që këshilla të ketë dobi. Të gjitha këto çështje ai i sqaron me versete nga Kur’ani Famëlaritë dhe Hadithe të Profetit Muhamed a.s., të cilat disa prej tyre i ka përkthyer në gjuhën shqipe.

Hyrje Qëllimi i studimit

Të identifikojë dhe analizojë artikujt e H. Hasan Tahsinin në kolanën “Zani i Naltë”.

Objektivat e studimit

1. Studimi i artikujve në aspektin teologjik dhe social.
2. Nxjerrja në pah e vlerave të shkrimeve të autorit.
3. Analiza e përgjithshme.

Hasan Tahsini (1811-1881)

Hasan Tahsini (Hasan Osman Rushiti) lindi në fshatin Ninat të Konispolit, më 7 prill të vitit 1811 (ndonëse ka edhe versione të tjera për lindjen një ose dy vjet më vonë). Shkollën e mesme e mbaroi në medresenë e Shkodrës, ndërsa të lartën në Stamboll. Në sajë të punës së gjithanshme, ai është ndër personalitetet më të rëndësishme shkencore e kulturore që ka nxjerrë bota shqiptare në shekullin XIX. Ai i bëri një shërbim të çmuar Atdheut, zgjimit dhe forcimit të ndërgjegjes kombëtare, mësimi të gjuhës shqipe, si dhe përhapjes së diturisë në masat e popullit. Sami Frashëri thotë: “Hasan Tahsini ishte nga njerëzit më të mëdhenj që shumë rrallë e me vështirësi i lindi shekujt dhe epokat”. U bë rektori i parë i Universitetit të Stambollit. Hasan

Tahsini jo vetëm që nuk e harroi asnjëherë se ishte shqiptar, por meqë ishte ndër shqiptarët më i formuari, më i dituri, më i ngrituri, gjithnjë printe në çështjen shqiptare kombëtare. Ishte ndër të parët që hartoi një alfabet të veçantë për gjuhën shqipe. Ishte ndër të parët nga nismëtarët për themelimin e Shoqërisë Kulturore Shqiptare të Stambollit. Dhe ishte nga të parët në themelimin e Lidhjes së Prizrenit (1878-1881). Hasan Tahsini, përveçse ishte atdhetar, ishte edhe dijetar, mendimtar, përkthyes, poet, shkrimtar, letrar. Ishte një iluminist enciklopedist...! Sipas burimeve turke, Hasan Tahsini ishte njeriu më i ditur i kohës në Stamboll, jo vetëm në shkencat natyrore, por edhe në ato letrare, filologjike, filozofike, teologjike. Hoxhë Hasan Tahsini ka shkruar, botuar më shumë se 20 libra shkencorë për astronomi, psikologji, pedagogji. Studimet e tij fillimisht i botoi në revistën shkencore “Mexhmual-Ulum”, që ishte vetë themelues.

Duke vlerësuar veprimtarinë e tij krijuese dhe patriotike shteti shqiptar i ka dhënë titullin “Mësues i Popullit”(1961) dhe Urdhrat “Për veprimtari patriotike” të kl. II (1962), dhe “Naim Frashëri”, kl. I (1995). Së fundi u botua monografia “Profesor Hasan Tahsini”, në tri vëllime (Tiranë, 2009) e autorit Laurant Biçaj, që është botimi më i gjerë që është bërë deri tani për Hasan Tahsinin.¹

1. “100 Personalitete Shqiptare të Kulturës Islame”, Botimet KMSH, Botimi 3, Tiranë, 2015, f. 74-76.

1. H. Hasan Tahsini në Kolanën “Zani i Naltë”

a. E Drejta

Njeriu ka shumë detyra kundrejt Zotit, kundrejt vetes dhe kundrejt mbarë njerëzisë që është i ngarkuar t'i kryejë. Besnikërinë, drejtësinë, bujarinë dhe të gjitha veprat e mira, një person sado që i kryen për të mirën e tij janë edhe për të mirën e të tjerëve. Dhe anasjelltas, gënjeshtria, tradhtia e shumë vese të tjera të këqija, siç janë dëm për veten e tij janë dëm edhe për të tjerët. Për të qenë i drejtë në çdo gjë është një punë e vështirë, siç ka urdhëruar edhe Allahu në Kur'an: “Drejtohu (vepro) siç je urdhëruar!” (Hud, 112). Gjithashtu edhe Profeti Muhamed (s.a.s) në një hadith na është drejtuar duke na këshilluar: “Thuaj besova Zotin pastaj drejtohu” domethënë kap drejtimin, bëhu i drejtë përherë në çdo gjë e në çdo pikëpamje. Ky hadith i dalë nga goja e shenjtë e Dritësisë së madhe, na tregon se çfarë është Islami, se si arrihet lumturia e të dyja botëve dhe që Islami nuk është gjë tjetër veçse të besosh Zotin, të jesh i drejtë në mendime, në fjalë dhe në punë. E drejta për njeriun është si një kurorë e ndritshme në kokën e tij, një dekret lumturie dhe shkalla më e fundit e lartësimit të tij. I drejti nuk vepron për të fituar simpati dhe nuk interesohet për t'u lartësuar nga njerëzit, por vepron për të mbajtur

dhe për të ruajtur besën që ka kundrejt të madhit Zot.²

Hoxhë Hasan Tahsini i jep shumë rëndësi të drejtës. Ai thekson se, nëse gjendet drejtësi te një popull patjetër që edhe e ardhmja e atij populli do të ketë lumturi. Njeriu me të drejtë duhet të punojë për familjen, shoqërinë dhe popullin. Hoxhë Tahsini na tregon se ka shumë padrejtësi që u bëhet popujve. Një e padrejtë që i bën njeriu një apo dy personave është pesëfish më e lehtë se ajo që i bëhet popullit. Me një numër të madh hadithesh na ka urdhëruar e na ka këshilluar dielli i gjithësisë, Hazreti Muhamed a.s.: “Dëshiro për të tjerët atë çfarë dëshiron për vete”, “Mos i bëj kujt atë gjë që nuk dëshiron të ta bëjë kush ty”. Pas këtyre haditheve gjithkush mund ta dijë të mirën dhe të keqen.

Shkurtimisht, H. Hasan Tahsini thekson se ai që dëshiron të jetojë me nder për t'u lartësuar, për të siguruar të ardhmen dhe për të pasur si qëllim lumturinë, domethënë për t'u quajtur “njeri” me kuptimin e plotë të fjalës, duhet të cilësohet me drejtësi, bamirësi, burrëri, trimëri, mëshirë, durim, thjeshtësi e të tjera, gjithashtu duke larguar edhe veset e këqija si: smira, shpifja, tradhtia, gënjeshtria, e shumë të tjera.

2. Kolana “Zani i Naltë”, Vëllimi i tretë, nr. 3, mars (1929), Botimet KMSH, BIK, BFIM; Tiranë, Prishtinë, Shkup, 2015, f. 807-811.

b. Njeriu, sjellja dhe mbrojtja e tij

Nga të gjitha krijesat që ka krijuar Zoti, më i bukur dhe më i hijshmi në çdo pikëpamje është njeriu, sepse nga ai njeri, që është i stolisur me të gjitha cilësitë e bukura, nuk del tjetër veçse mirësi, singëritet dhe mirësjellje në kërkimin e së drejtës. Pra, ky person zotëron në vetvete kuptimin e plotë të fjalës “njeri”, duke qenë i lartë në të gjitha.

Njeriu në pikëpamje të diturisë është dy llojesh: i ditur ose i paditur. Dijetari është më i lartë se i padituri. Për të zotëruar lartësinë që ai meriton, duhet të jetë i sjellshëm që t’i çmohet dija, nderi dhe personaliteti i tij. Siç e thotë edhe një poet arab: “Nderi (lartësimi) e njeriut është me dije e sjellje e jo me pasuri e farefisni”. Atij njeriu që nuk e zotëron dijen, dija që është dritë i kthehet në errësirë, dija që është mik për të i kthehet në armik. Injorantit në shumicën e rasteve i falet faji e gabimi që mund të bëjnë, e dijetarit jo. Pra, sjellja është shumë e nevojshme për dijetarin. Siç mund të thuhet se dija është kurorë edhe sjellja është petk mëndafshi, ku njeriu duhet të jetë gjithmonë i veshur me këtë petk të bekuar.³

Hoxhë Tahsini i jep shumë rëndësi sjelljes së njeriut. Ai e përkufizon sjelljen si gjënë më të vlefshme për njeriun në të gjitha periudhat e jetës, i vetmi thesar, që

siguron lumturi në të dyja botët. Sipas tij, njeriu më shumë vlerësohet nga puna sesa nga fjala. Nuk është e nevojshme që njeriu të thotë kam bërë këtë e kam bërë atë, sepse e gjithë ajo punë që ka bërë nuk ka aspak vlerë kur ai e tregon. Gjithashtu, Hoxhë Tahsini përveç sjelljes, i jep rëndësi të madhe edhe dijes, ku çdo njeri duhet ta zotërojë dijen në mënyrën më të mirë. Ai thekson se të paditurit mund t’i falet gabimi, ndërsa të diturit nuk i falet.

c. Poezi

ZOTI

“Zot’ i em i naltë, je i
madhnueshëm,
T’gjitha sendet Ti i ke krijuë,
Tanë t’mirat na i ke mbushun,
Ty me t’njoftun ke urdhnuë!

T’gjitha sendet e kësajë bote,
Madhnin t’ande po vërtetojnë,
Fëtyrat e njerzve sipër toke,
Njinin për Ty qartas dishmojnë.

Ndryshim’ i gjuhve qi fliten,
E i fëtyrve t’racave të njerzis
Janë fakte t’gjalla e dihen,
Si vërtetuese t’qenmenis.

Perëndi, Ti qi na ke ba,
Prej dy sekseve njerëzuer,
N’fise, n’kombe na ke da,
Qi t’jem t’njoftun e t’dalluer!

3. Po aty, vëllimi i dhjetë, nr. 1, janar, 1939, f. 12-14.

Por, me gjith qî kështu na ke nda,
Prap se prap po Ti ke urdhnuë;
Ndryshim fare te Un nuk ka,
Veç mir-vepruesi asht nderue!”⁴

HYELLIT

“O hyell hyell i naltë,
Qi n’errsi rreze lëshon,
Të vegoj ty un për natë,
Si me më lujtë synin dritë më
ban.

Ç’asht qëllimi qî ti përherë,
Dritën fare s’e mungon,
Ajo në ty ka një vlerë,
Për të dëftue krijuesin t’and.

Oh! Të dishe une mirë,
Ata rreze si i lëshon,
Dhe syt e zemrës me m’u çilë,
Në vehten t’ande ti ç’difton.

Jo gabova, un e di,
Se si gjende e çka je,
A kujtohet se s’kan mrrij,
Të kuptojnë ty se në çë mënyrë je.

A kujton se vetë rrezet i ke
Jo, Ai t’i ep pa da,
A kallxue në ty e ma tepër në ne,
Por i mjerë ai qî s’di me pa.”⁵
Hoxhë Hasan Tahsini ka shkruar
dy poezi, njëren kushtuar Zotit
dhe tjetren kushtuar Hyellit,
duke treguar madhështinë

e Krijuesit dhe duke shprehur
falënderime për çdo gjë që Ai ka
krijuar.

d. Punimi në vetvete sjell dëme dhe këshillimi me të tjerët sjell dobi

Njeriu është qenia më e përsosur
që ka krijuar Zoti. I ka dhënë atij
mendje që di të gjykojë dhe të veprojë.
Zoti nuk u ka dhënë njerëzve të njëjtën
gradë për të dalluar të mirën nga e keqja
dhe anasjelltas. Njeriu duke gjykuar
gjen dhe beson Zotin, çmon detyrat
që ka kundrejt Tij, kundrejt vetes,
shoqërisë, rrethit ku jeton, atdheut
dhe kundrejt mbarë njerëzisë. Ai me
mendjen e tij mund t’i çmojë gjërat
deri në një qark të kufizuar, pastaj
ka nevojë për studime më të mëdha,
gjithashtu ka nevojë të domosdoshme
për mendimet e njerëzve të tjerë
në punim e në bashkëveprim. Një
person nuk ja del dot mbanë i vetëm
pa ndihmën e të tjerëve. Thuhet: “gur
gur bëhet mur” dhe jo “një gurë bëhet
mur”.

I vetmi njeri në botë, personaliteti
më i lartë në faqet e historisë,
reformatori më me famë e më i plotë,
veprat e të cilit janë baza të shëndosha
e që qëndrojnë e nuk vjetrohen, është
Hazreti Muhamed a.s. Duke qenë
kaq i lartë, për hatrin e të cilit është
krijuar gjithësia, për hatër të Tij bën
mëshirë Zoti e me të lumturohet
njerëzia; është porositur nga i Madhi e
i Plotpushtetshmi Allah në Kur’an me

4. Po aty, vëllimi i gjashtë, nr. 2, shkurt,
1935, f. 43.

5. Po aty, vëllimi i tretë, nr. 4, prill, 1929,
f. 854.

versetin e lartë e plot edukues: “Të ishte ‘Ti o Muhamed i vrazhdë, fjalërendë, zemërfortë; kishin për t’u larguar, duke të kthyer shpinën e nuk kishin për t’u afruar”, por je i ëmbël, i qeshur, i butë, i sjellshëm, i arsyeshëm, i pa mërzhitur, i drejtë e i plotësuar në moral, e prandaj të afrohen; “dhe pse kanë gabuar fali ‘Ti ata, kërko falje dhe këshillo me ta në punë”. (Al ‘Imran, 159)⁶ Duke menduar rreth këtij verseti kuptojmë sesa lumturi e madhe u sigurohet vepruesve, që ndjekin porositë e Tij.

Hoxhë Tahsini na tregon shembullin më perfekt të Hazreti Muhamedit a.s., i cili nuk ka punuar vetëm në punë të rëndësishme, por Ai ka marrë edhe mendimet e besnikëve; ku disa herë është pajtuar me mendimet e tyre edhe pse vetë nuk ishte në atë mendim dhe duke ditur se nuk do t’i japë një rezultat të mirë. Sipas hoxhë Tahsinit, një person që edhe pse është mjaft i ditur nëse nuk këshillohet, jo vetëm që nuk nxjerr gjë në krye, por shkakton dëme dhe çrregullime për veten e tij, për familjen, shoqërinë dhe për atdheun. Nuk është e thënë se nëse këshillohesh nuk gabon, patjetër gabon. Por ai thekson se, duke qenë me sinqeritet, shpëton nga ajo përgjegjësi morale e materiale dhe prapë se prapë ai sinqeritet e korrigjon shpejt atë gabim. Gjithmonë kryetari duhet të këshillohet me drejtësi e sinqeritet me anëtarët e tij, siç është edhe shprehja: “Këshillimi me shokë të sjell dobi”.

6. Po aty, vëllimi i katërt, nr. 12, gusht, 1933, f. 761-764.

e. Këshillohu para se të këshillosh

Njeriu gjithmonë duhet të flasë dhe të veprojë mirë, sepse i ka hije. Njeriut i takon që t’i thotë tjetrit fjalën e mirë dhe kjo është një punë e lehtë për të. Më poshtë kemi një bisedim mes dy shokëve, njëri si këshillues i tjetrit.

Këshilluesi i thotë: Vëlla i dashur, shpeshherë të kam parë dhe kam dëgjuar se bën punë të papëlqyeshme. Duke qenë se këto gjëra nuk të sjellin ndonjë rezultat të mirë, të këshilloj të heqësh dorë e të largosh veten nga këto punë të këqija.

I këshilluari thotë: Faleminderit për këshillat vëllazërore që më dhe. Me të vërtetë duhet që t’i lë, por të tilla gjëra po shikoj, që po i bën edhe ti. Përse nuk e këshillon veten para se të më këshillosh mua? Më duket një gjë e padobishme megjithëse fjalët janë me vend.

Këshilluesi: Ke të drejtë që po më thua këto fjalë por duhet të bazohesh këtu: “bëj çfarë të them unë e mos bëj çfarë bëj unë”.

I këshilluari: Kjo është e vërtetë, por për të bërë efekt këshilla duhet që t’i zbatosh vetë përpara.

Në bisedim e sipër vjen një person i tretë dhe pasi dëgjon bisedën u thotë: Të dy keni të drejtë, por keni edhe të meta. Ti si këshillues duhet ta porositësh shokun të largohet nga punët e këqija, por për të bërë efekt këshilla duhet që të jesh vetë punues i së mirës se përkundrazi këshilla

mbetet pa efekt. Zoti në Kur'an na urdhëron: "E këshilloni njerëzit me punë të mira dhe veten e keni harruar; kurse ju vetë jeni që e këndonit librin; a nuk meditonit?" Gjithashtu edhe Hazreti Muhamed a.s. në një hadith: "Këshillo veten para se të këshillosh botën". Pastaj personi i tretë i drejtohet të këshilluarit, duke i thënë: "Ti si i këshilluar ke të drejtë, por ke edhe gabime sepse duhet t'i marrësh këshillat si të dobishme pavarësisht se kush i jep këshillat."⁷

Duke dhënë si shembull bisedën mes shokëve H. Hasan Tahsini na porosit që përpara se të këshillojmë të tjerët të jemi vetë veprues të së mirës. Sipas tij, i madhi di të gjykojë dhe të veprojë, ndërsa i vogli është si një aparat fotografik që merr çdo gjë që i del përpara. Pra, ai na porosit që, edhe prindërit duhet të jenë veprues të së mirës dhe këshillues të mirë për fëmijët e tyre, duke siguruar kështu një brez të suksesshëm, me moral e sjellje të mirë.

f. Thënie profetike

Disa thënie profetike të përkthyer në gjuhën shqipe nga Hoxhë Hasan Tahsini:

1. Kuer mos të keshë marre ban çka të dësh.
2. Shenjat e mynafikut janë tri: kur flet rrenë, kuer premton s'i rri fjalës dhe kuer i besohet trathton.

7. Po aty, vëllimi i nëntë, nr. 10-11, tetor-nëntor, 1938, f. 318-322.

3. Kije frigë Zotin kudo qofsh. Kuer të bajsh një të keqe, mbas sajë ban një të mirë që kështu mund t'a shlyejnë të keqen. Vepro me njerëz të mirë në moral e në sjellje.

4. Kini frigë Zotin, mbani drejtësinë në mes fëmijet t'uej, njashu si e dishroni me ju nderue ata ju.

5. Kini frigë Zotin në punën e dy krijesave delikate: në shërbëtorin dhe në gruen.

6. Kini frigë Zotin në nemaz, kini frigë Zotin në nemaz, kini frigë Zotin në veprime me ata që i keni në sundim, kini frigë Zotin në punën e atyne njerzve të ligështë: në gruen, në të vejat, në fëmi (foshnjë) dhe në jetimin.

7. Kij frigë (mos i puno) sendet e ndalueme se bahesh ma adhuresi i njerzis; kënaqu me ate çka të ka pjestue Zoti se bahesh ma i ngimi i njerzis; bani mirë kojshis se bahesh besimtar i vërtetë; duej për njerzin ate çka dishron për vedi se bahesh mysliman i vërtetë.

8. Kini frigë lutjet e atyne që j'u asht ba keq pse në mes Zotit e në mes lutjevet të tyne nuk ka pengim (perde).

9. Kini frigë Zotin në punët e shtazve: hypni (dhe ngarkoni) kur janë të meritueshme për t'i hypë e për t'u ngarkue; therni për t'i hangër kuer të jenë të meritueshme për t'i hangër.⁸

10. Dy parti njerzve i Madhi Perëndi ju a shpejton dënimin në dynja: kryngritsave dhe atyne që sillen keq kundra prindve.

8. Po aty, f. 301.

11. Prej punve ma të dashtuna të Zotit asht të falunit e namazit në kohë, e mbas kësajë bindja e mirsjellja kundrejtë prindve.

12. Prej punve ma të dashtuna te Zoti asht ma e vazhdueshmeja edhe në qoftë e paktë.

13. Prej punve ma të dashtuna te Zoti i Math asht me vdekë tue pasë gojën të njomun (të lagtë) me ziqrin e Zotit (me përmendjen e Tij).

14. Prej punve ma të dashtuna te i Madhi Zot asht me ngi të vorfnin e unshëm, me i ndihmue në pagimin e borxhit e me i zhdukë mjerimin qi mund të ketë.

15. Prej luftave ma të dashtuna

te Zoti i Math asht fjala e drejtë qi i flitet imamit zullumqar.

16. Prej lojnave ma të dashtuna te i Madhi Perëndi asht ushtrimi i kualve për luftë dhe ushtrimi i armës.

17. Prej robve ma të dashtun te i Madhi Zot asht ma i miri i tyne në pikpamje morale.

18. Asht i dashtun te i Madhi Zot, ai njeri qi asht plotsisht fisnik në blemje, fisnik në shitje, fisnik në pagimin e borxhit e fisnik në kërkimin e borxhit qi ka për të marrë prej tjerve.

19. Duej për njerzin atë çka dishron për vedi.⁹

9. Po aty, nr. 12, dhjetor, 1938, f. 369.

Përfundim

Hoxhë Hasan Tahsini ishte një njeri me cilësi dhe virtyte të larta, që janë përcjellë deri në ditët e sotme. Duke i dhënë rëndësi të madhe të drejtës, që ka njeriu kundrejt vetes, rrethit shoqëror dhe mbarë njerëzisë ai na bën të ndërgjegjësohemi, që edhe ne të jemi të tillë, duke siguruar lumturinë në të dyja botët. Sjellja, gjithashtu ka një rol të rëndësishëm te çdo individ, pasi vetëm sjellja e bën njeriun me kuptimin e plotë të fjalës njeri. Ai na mëson se njeriu me sjelljen e tij arrin majat. Gjithashtu duke e vlerësuar këshillën si shumë të dobishme ai na shtyn neve të bëhemi veprues të mirë për vete dhe këshillues të mirë për të tjerët. Padyshim Hoxhë Hasan Tahsini është një shembull mjaft i mirë për t'u ndjekur nga të gjithë njerëzit pa dallim moshe, sepse populli shqiptar ka shumë nevojë për njerëz të tillë me vlera dhe virtyte siç ishte hoxha i nderuar.

Bibliografia

“100 Personalitete Shqiptare të Kulturës Islame”, Botimet KMSH, Botimi 3, Tiranë (2015).

Kolana “Zani i Naltë”, Vëllimi i tretë, nr. 3-4, mars-prill (1929), Botimet KMSH, BIK, BFIM; Tiranë, Prishtinë, Shkup (2015).

Kolana “Zani i Naltë”, Vëllimi i dhjetë, nr. 1, janar (1939).

Kolana “Zani i Naltë”, Vëllimi i gjashtë, nr. 2, shkurt (1935).

Kolana “Zani i Naltë”, Vëllimi i katërt, nr. 12, gusht (1933).

Kolana “Zani i Naltë”, Vëllimi i nëntë, nr. 10-11-12, tetor-nëntor-dhjetor (1938).

Shqiptarët e Çamërisë në rrjedhat e shpërnguljeve të dhunshme - I

Prof. Dr. Selman Sheme
Departamenti i Gjeografisë
Universiteti i Tiranës

Abstrakt

Sipas regjistrimit të vitit 1991 të bërë nga Shoqëria Patriotike "Çamëria", popullsia me origjinë çame e vendosur në Republikën e Shqipërisë arrin në 204.255 banorë.

Duke u mbështetur në ritmet e shtimit natyror të popullsisë në vendin tonë në 28 vjetët e fundit, llogaritur sipas teorive demografike të riprodhimit të popullsisë, rezulton se numri i popullsisë çame në Republikën e Shqipërisë në ditët tona duhet të jetë mbi 300.000 banorë, ose rreth 11 për qind e popullsisë së regjistruar të vendit në vitin 2011.

Shqiptarët e Çamërisë që jetojnë në shtetin amë, ruajnë traditat, të drejtën zakonore të kultivuar në shekuj (kanunin e adeteve), dialektin e tyre të lashtë, këngët, vallet, veshjet e tyre karakteristike, kulinarinë unike, folklorin dhe, mbi të gjitha, vendosmërinë për t'u kthyer në trojet e veta.

Spastrimi etnik i Çamërisë krijoi precedentin e rrezikshëm të spastrimeve etnike në Ballkan. Ai ndryshoi dukshëm balancat etnike në raportet greko-shqiptare në favor të grekëve dhe krijoi një problem që do të ndikonte për një kohë të gjatë në ndërgjegjen e popullit shqiptar. Spastrimi etnik i Çamërisë nxiti dhe fuqizoi presionet e shtetit grek ndaj kombit dhe shtetit shqiptar, duke avancuar planet dhe aktivitetet për aneksimin e Shqipërisë së Jugut.

Bazuar në Konventën Evropiane dhe Deklaratën Universale, shteti grek duhet të kryejë detyrimet ligjore e kushtetuese për trajtimin e popullsisë çame dhe arvanitase në Greqi si pakicë etnike. Njëkohësisht riatdhesimi i popullsisë çame që banon në shtetin amë, në trojet e veta në Çamëri dhe kthimi i pronave të tyre do të përmirësonte situatën demografike dhe ekonomike në këtë krabinë. Vetëm në këtë mënyrë mund të mëtohet për integrim dhe demokratizim të Rajonit të Ballkanit.

Migracionet zënë një vend të veçantë dhe me peshë në popullimin human të krahinës së Çamërisë dhe zhvillimin e saj në shekuj. Zhvillimet ekonomike dhe politiko-shoqërore, por sidomos faktorët shkatërrues të jetës shoqërore, si pushtimet koloniale, luftërat civile dhe spastrimet etnike me dhunë, shpronësimet dhe diskriminimi social, etj., kanë diktuar lëvizjet migruese të popullsisë shqiptare të Çamërisë në shekuj.

Shpërnguljet e mëdha dhe të imponuara kanë qenë ato që lidhen me pushtimin serb të shek. XIV. Pushtimi serb shkaktoi një emigracion të vazhdueshëm dhe masiv të popullsisë edhe nga krahina e Çamërisë.¹

Ky emigracion u orientua drejt pjesës jugore të Greqisë dhe të Italisë. Arbëreshët që jetojnë në Voshe të Korintit, sipas F. Pouqeville, janë me prejardhje nga Çamëria. Studiuesi italian K. Taliavini, duke u nisur nga mbaresat e trajtave të emrave të banorëve të kolonive arbëreshe të Italisë, ka shfaqur mendimin për prejardhjen e këtyre kolonive nga Çamëria.

Studimet e fundit për disa shënues gjenetikë dhe të biologjisë molekulare (eritrocitet, serum, hemoglobina) në shqiptarët e Italisë

(arbëreshët), krahasuar me të dhënat e popullsisë italiane dhe të shqiptarëve të trojeve etnike, dëshmojnë për origjinën e arbëreshëve nga trevat shqiptare që shtrihen nga Vlora në Prevezë.²

- Shpërnguljet e dhunshme dhe me pasoja shkatërruese për strukturën demografike të krahinës së Çamërisë janë ato të 100 vjetëve të fundit. Gjurmët e dëbimit me forcë të popullsisë shqiptare nga trojet e tyre i ndeshim që në gjysmën e shek. XIX. Por kjo dukuri bëhet më e dukshme dhe në mënyrë të organizuar pas luftës ruso-turke të viteve (1877-1878) dhe Kongresit të Berlinit 1878). Synimet ishin të qarta: zgjerimi i kufijve shtetërorë tradicional të Greqisë dhe grabitja e tokës dhe e pasurive të paluajtshme të shqiptarëve.

- Shpërnguljet me dhunë dhe kolonizimi helen i krahinës u zhvillua nën parullën e spastrimit etnik të saj nga popullsia shqiptare e fesë islame. Me islamizimin e krahinës, në shek. XVIII, një pjesë e mirë e popullsisë së Çamërisë u kthye në fenë islame. Ata kishin pasuri të tilla si: toka, pyje, kullota, etj. Me shpërnguljen e popullsisë shqiptare, synohej që në këto toka të vendoseshin kolonë grekë dhe në këtë rrugë të realizohej helenizimi i krahinës.

Shpërngulja me forcë e në rrethana të përdhunshme e

1. K. Tagliavini - *"Gli etnici dei paesi albanesi d'Italia"*, Rassegna di studi albanesi, 1962, nr. 1, f. 88.

2. E. Gjeografia dhe Ekonomia" Tiranë 1996, f. 78-85 Boletini – "Gjaku dëshmues në histori".

popullsive shqiptare të Çamërisë nga trojet e veta nuk u bë në të njëjtën kohë e në mënyrë të pandërprerë. Këto procese janë zhvilluar në momentet historike më kritike për fatet e popullit shqiptar, kryesisht në viset periferike të trungut etnik, siç është Çamëria.

Vala e parë e shpërnguljes i përket viteve '80 të shek. XIX, kur Greqia e ndihmuar nga Fuqitë e Mëdha, në bazë të vendimeve të padrejta të Kongresit të Berlinit (1878) mori nga Turqia rrethet e Artës dhe shpërnguli me forcë popullsinë shqiptare nga këto troje.³

Faktet tregojnë se në fillim të shek. XX shpërngulja e popullsisë shqiptare nga Krahina e Çamërisë bëhet më intensive e masive dhe është e orientuar gjeografikisht në mjediset qendrore të trojeve shqiptare, në Turqi, në SHBA, etj.⁴

Një fazë e re dhe me pasoja tragjike për popullsinë shqiptare të Çamërisë dhe të viseve të Konicës, Kosturit, Follorinës, etj., fillon me Luftërat Ballkanike dhe copëtimin e Shqipërisë nga vendimet e padrejta të Konferencës së Ambasadorëve në Londër, në vitin 1913. Me këto vendime pjesa më e madhe e sipërfaqes dhe shumica e qyteteve dhe fshatrave të Çamërisë mbeten jashtë kufijve të shtetit të sapoformuar

shqiptar, duke rënë nën sundimin grek. Diplomati i shquar shqiptar Rasih Dino i deklaroi konferencës së Londrës, se paqja dhe qetësia e Gadishullit do të arrihej vetëm në qoftë se Shqipërisë së ardhshme, do t'i jepej një strukturë homogjene dhe kufijtë e saj të ndiqnin vijën e kufirit të atëhershëm me Malin e Zi, të përfshinin bashkë me hinterlandin e tyre përkatës, qytetet e Ipekut, Mitrovicës, Prishtinës, Shkupit e Manastirit, deri në Meçovë dhe të ruanin kufijtë ekzistues me Greqinë deri në Prevezë.⁵

Duke kundërshtuar pretendimet e Greqisë në Aneksin e Memorandumit të paraqitur më 2 janar 1913, para Konferencës së Ambasadorëve në Londër, nga përfaqësuesit shqiptarë jepen këto të dhëna demografike për sanxhakun e Çamërisë:

- Sanxhaku i Çamërisë kishte një popullsi prej 75000 banorësh nga të cilët 18.000 ishin shqiptarë të krishterë. Sanxhaku ndahej në disa kaza si vijon:

1. Kazaja e Reshadijes (Gumenicës) me 16.000 shqiptarë
2. Kazaja e Filatit, me 20.000 Shqiptarë
3. Kazaja e Margëlliçit me 26.000 Shqiptarë
4. Kazaja e Paramithisë me 13.000 Shqiptarë
5. Kazaja e Llurosit.

3. I. H. Sh., "Historia e Shqipërisë", vëll. II, Tiranë, 1965, f. 185.

4. M. Tirta, "Migrime të shqiptarëve, Etnografia shqiptare", 18, Tiranë 1999.

5. A. I. H., Arkivi politik i Vjenës për Shqipërinë, Dosje 23-36, dok. Nr. 3698).

- Qyteti është i banuar krejt nga shqiptarët. Në këtë Kaza shtatë fshatra që përbëjnë Llakan e Lehovës dhe pesë fshatra që formojnë Llakan e Sulit janë populluar nga shqiptarë. Në Kazanë e Lluosit banonte edhe një popullsi endacake kucovllahe dhe disa familje çifute. Këto pakica popullsie nuk kishin prona. Ata banonin dhe punonin në tokat dhe banesat e shqiptarëve.

- Kazaja e Prevezës banohej nga popullsi heterogjene (e përzier). Krahas popullsisë shqiptare në këtë Kaza jetonin edhe pakica familjesh greke, vllahe dhe çifute. Gjithashtu edhe qyteti i Janinës, ishte me popullsi të përzier.⁶

Çamëria shtrihet në pjesën jugperëndimore të Shqipërisë së Poshtme, nga Liqeni i Butrintit e lumi i Pavllës, në gjirin e Prevezës, me rrethet e Filatit, të Gumenicës, të Margëlliçit, të Parmithisë, të Pargës, të Prevezës e të Filipjadhës, me një sipërfaqe prej 5000 km², me një vijë bregdetare prej 100 km dhe popullsi shqiptare myslimane e ortodokse prej më shumë se 75.000 frymë (viti 1913).⁷ Përveç regjionit të Çamërisë, u shkëputën edhe vise të tjera, ku kishte një numër të madh

të popullsisë Shqiptare, si Janina, që kishte qenë kryeqendra e Shqipërisë së Poshtme, Voshtina, Konica, rrethet e Kosturit e të Follorinës dhe fshatra të tyre në jug të Gramozit, ku kishte gjithashtu popullsi shqiptare. Duke llogaritur edhe numrin e këtyre kazave, numri i popullsisë shqiptare në trojet që iu dhanë Greqisë arrinte në më shumë se 120.000 frymë.

Brenda kufijve shqiptarë mbeten vetëm një pjesë e vogël e Çamërisë, gjeohapësira e Konispolit me fshatrat: Markat, Ninat, Janjar, Shals, Dishat, Vervë, Ciflik, Mursi, Xarrë, Vrinë, Shkallë, Sopik e Pandejman (13 fshatra).

- Për të nënshtruar përfundimisht viset shqiptare, administrata greke ndërmoi aksionin e mbledhjes së armëve, vendosi gjendjen e shtetrrrethimit dhe ndalimin e qarkullimit të shqiptarëve jashtë juridiksionit të fshatit apo qytetit të tyre. Autoritetet ushtarake e administrata civile filluan të shpronësojnë popullsinë myslimane shqiptare dhe të ushtrojnë dhunë mbi ta për ta detyruar të shpërngulej, ndërsa popullsinë e krishterë e shtrëngonin të mohonte përkatësinë kombëtare dhe të pranonte etnitetin helen e të shpallej greke. Për të shtypur qëndresën e shqiptarëve u ndërmoren masa të egra terrori dhe u shkatërruan qindra shtëpi në fshatrat e Çamërisë. Në vitin 1913-1914 në kazanë e Paramithisë u shkatërruan fshatrat Gardhiq me 300 shtëpi,

6. A. Q. Sh, Fondi 245, viti 1913, Dosje 11-19, f. 11-14 Botuar në "Çështje Shqiptare në aktet ndërkombëtare të periudhës së imperializmit" Arben Pula, Tiranë 1987, vëll. II, dok. 7 dhe "Dokumente për Çamërinë" 1912-1939, Tiranë 1999, f. 10.

7. A. Sh. Sh. "Histori e popullit shqiptar". III, Tiranë 2007, f. 496.

Dhragomia me 200 shtëpi, Petrovica me 75 shtëpi, Minina me 65 shtëpi. Në kazanë e Filatit u shkatërruan ndër të tjerë: Ninati me 120 shtëpi, Markati me 12 shtëpi, Janjari me 150 shtëpi, etj.

- “Fati i shqiptarëve të provincës së Çamërisë, - shkruan F. S. Noli, - provincë e aneksuar prej Greqisë nuk ndryshon nga ai i kosovarëve. S’është veçse një ribotim i tragjedisë në tre akte: ç’pasurim, ç’përngulje, ç’farosje”.⁸

1. Etapa e parë: Spastrimi etnik gjatë Luftës së Parë Botërore

Në rrethanat e Luftërave Ballkanike dhe të pushtimit të Çamërisë fillon etapa e parë e shpërnguljes së dhunshme masive e popullsisë së krahinës për në Turqi, Shqipëri e vende të tjera të Ballkanit, në SHBA, etj.

Për pasojë, vetëm gjatë Luftës së Parë Botërore u dëbuan nga trojet e tyre stërgjyshore rreth 10.000 Shqiptarë të Çamërisë, të cilët u dërguan në Turqi. Gjatë shpërnguljes pati shumë të vrarë e të masakruar.⁹

Në vitet 1913-1914, duke kaluar kufijtë e porsacaktuar të Shqipërisë,

8. F. S. Noli: “Një tragjedi në tre akte: “Ç’pasurim, ç’përngulje, ç’farosje”. Liria Kombëtare, nr. 110, 10 prill 1929, Gjenevë. Shih gjithashtu në: F. S. Noli, Vepra 3, Rilindja, Prishtinë, 1988.

9. T. Selenica: “Shqipëria më 1927”, Tiranë 1928, f. 129-130.

ushtria greke vrau, dogji e shkatërroi mjaft vendbanime rurale e urbane në rrethet e Korçës, Kolonjës, Përmetit, Skraparit e Tepelenës, duke përfshirë edhe Kurveleshin. Këtyre masakrave të grekëve iu nënshtrua në mënyrë të veçantë popullsia myslimane. U shkatërruan 190 fshatra dhe dy qytete, u dogjën 6831 shtëpi dhe mbetën pa strehë 43.296 banorë.¹⁰ Një pjesë e popullsisë u vra. Vetëm në fshatin Kodër të Tepelenës, më 2 maj 1914, u therën nga oficeri grek Saqillari 217 hormovitas. Në fshatrat e djegura u grabitën bagëti e pasuri të tjera. Popullsia që u detyrua të largohej prej andej, erdhi e u vendos në ullahtat e Vlorës, ku, nga vuajtjet, sëmundjet dhe uria, vdiq një numër i madh refugjatësh. Mis. E. Durham, që shkoi t’u jepte ndihmë mjekësore e ushqime, thotë se brenda dhe jashtë Vlorës bëheshin së bashku së paku nja 70.000 frymë, përveç atyre që kishin zënë vend në mes të Beratit e Vlorës dhe në tokat malore.¹¹

- Midis këtyre mijëra refugjatëve nga Shqipëria e Jugut, që qenë të detyruar nga dhuna e bandave “Vorioepirote” të vendoseshin në ullahtat e Vlorës, kishte edhe rreth 20.000 shqiptarë Janinas, Vashtinjarë, Konicarë, etj.¹²

10. S. Sheme, “Çamëria – vendi, popullsia dhe jeta ekonomike”, Tiranë 2005, f. 96.

11. M. E. Durham, “Njëzet vjet ngatërresë ballkanike”, Tiranë 1944, f. 274.

12. A. Sh. Sh, “Historia e Popullit Shqiptar”, III, Tiranë 2007, f. 496.

Gjatë Luftës së Parë Botërore shqiptarët e Çamërisë dhe të krahinave të tjera shqiptare në Greqi, mbështetën programin e Lëvizjes Kombëtare për të krijuar një Shqipëri në kufijtë e saj etnik. Me përfundimin e Luftës dhe me thirrjen e Konferencës së Paqes në Versajë (Paris), lëvizja për bashkimin e Çamërisë me Shtetin Shqiptar u zgjerua. U krijuan shoqëritë e para të mirëfillta çame, në Shqipëri, SHBA, etj., në të cilat u aktivizuan shqiptarë nga Çamëria dhe emigrantë nga trojet e tjera shqiptare.

Me gjithë shpresat që ushqenin shqiptarët të Konferencës së Paqes në Versajë, kjo konferencë nuk solli asnjë ndryshim në gjendjen e popullsisë shqiptare, që kishte mbetur nën qeverisjen greke. Keqtrajtimi i popullsisë së pafajshme do të vijojë në vitet 1921-1919, e më pas, në Shqipërinë Jugore e Juglindore, në të dy anët e kufirit. Viset kufitare greko-shqiptare qenë objekt i një dhune të egër, prandaj edhe largimet e popullsisë qenë më të shumta. Si rrjedhim, numri i popullsisë shqiptare në krahinë erdhi vazhdimisht duke rënë.

Në vitin 1921, në Memorandumin e Përfaqësuesve të Komiteteve të Bashkuara të shqiptarëve irrident drejtuar Bonin Longarit, ambasador i Italisë dhe anëtar i Konferencës së Paqes, vërtetuar nga Prof. Bedri Pejani, ndër të tjera kërkohet që t'i kthehen

Shqipërisë Çamëria dhe trojet e tjera jug-shqiptare të aneksuara nga Greqia, duke u mbështetur në disa argumente si më poshtë:

- Shqiptarët, për t'ia arritur ndërtimit të një shteti me të vërtetë të pavarur kanë nevojë para së gjithash për rivendosjen e baraspeshës në Ballkan, ç'ka nuk është e mundur pa arritur më përpara bashkimin e tyre kombëtar.

- Çamët me shumicë myslimane, të mobilizuar si vullnetarë, kanë luftuar heroikisht kundër aleatëve të Kalifatit të Kostandinopojës, përkrah ushtrive italiane më 1917 dhe më 1918, pikërisht në atë fazë të Luftës së Madhe, kur grekët qëllonin kundër trupave franko-angleze në rrugët e Athinës...

- Çamëria është ngjitur me Shtetin Shqiptar, me të cilën ajo formon një vazhdimësi etnike të pandërprerë dhe se aneksimi i saj nuk do të hasë asnjë vështirësi të natyrës teknike.

- Së fundi, një zgjidhje e drejtë e çështjes së Shqipërisë së Jugut, do t'i jepte fund konfliktit shqiptaro-grek që ka lindur qysh më 1913 dhe do të ndihmonte në mënyrë serioze për forcimin e paqes në Ballkan.¹³ Në vijim të Memorandumit jepen kufijtë dhe struktura demografike e banorëve të Çamërisë.

13. A. Q. Sh., Fondi 251, viti 1921, Dosja 44, f. 82-85. "Dokumente për Çamërinë" 1912-1939, Tiranë 1999 f. 69.

*Popullsia e Çamërisë sipas
Memorandumit të vitit 1921*

Nr.	Rajoni	Shqiptarë	Grekë
1	Filat	22.348	5125
2	Gumenicë	10.126	-
3	Ajdonat	13.780	2575
4	Margëlliç	15.723	-
5	Pargë	800	500
Gjithsej		62.777	9200

Në këtë tabelë mungojnë të dhënat statistikore për numrin e popullsisë shqiptare në rrethet e Prevezës, Lurosit, Artës, Voshtinës, Konicës, Kosturit, Follorinës, etj.

Siç shihet, megjithëse popullsia e Çamërisë dallohej për një koeficient të lartë të shtimit natyror, në dy dhjetëvjeçarët e parë të shek. XX, si rrjedhim i shpërnguljeve masive, numri i popullsisë ka ardhur duke rënë.

2. Etapa e dytë : Spastrimi etnik pas Traktatit të Lozanës (1923-1926)

Në verën e vitit 1922, pas disfatës greke në luftë me Turqinë, dështoi projekti grek i Megali-Ides për aneksimin e Azisë së Vogël dhe sundimin e Greqisë në ish-territoret e Perandorisë Bizantine. Për rrjedhojë, në vitet 1922-1921, filloi një periudhë e re tensioni politik në Greqi, që u shoqërua me aksione agresive ushtarake kundër shqiptarëve etnikë.

Nën monitorimin e Fuqive të Mëdha e të Lidhjes së Kombeve, më 30 janar 1923, u nënshkrua Traktati i Lozanës. Në një nga nenet e tij përcaktohej shkëmbimi i popullsisë turke në Greqi me atë greke në Turqi. U vendos që të ngrihej një komision i Lidhjes së Kombeve për të ndjekur zbatimin e dispozitave të shkëmbimit, së bashku me disa nënkomisione.

Komisioni Mikst, i ngarkuar nga Lidhja e Kombeve për zbatimin e shkëmbimit, vendosi të “përfashtojë popullsia shqiptare e besimit mysliman të Çamërisë”. Këtë fakt e kishin pranuar edhe qeveritarët e Athinës. Përfaqësuesi grek në Lidhjen Kombëtare, Caclamanos, deklaroi se “Qeveria greke nuk ka për qëllim të shkëmbejë myslimanët me origjinë shqiptare: “Se shqiptarët banojnë në një krahinë të përcaktuar mirë, në EPIR. Në qoftë se ata janë të një besimi me Turqit, nuk janë kurrësi të një kombësie.” Po ashtu Kryeministri i Greqisë E. Venizellos në një letër që i ka dërguar sekretarit të Lidhjes së Kombeve shkruan:

“I kam telefonuar Qeverisë sime për t’i tërhequr vëmendjen për gjendjen e shtetasve grekë myslimanë të racës shqiptare, të cilët nuk duhet të njësohen me turqit për sa i përket ekzekutimit të Konventës së këmbimit të popullsisë. Unë jam i bindur se Qeveria greke e ka fort mirë parasysh këtë gjendje”.¹⁴

14. A. Q. Sh., F 251, V-1923 D. 97 F. 9-11,

Autoritetet greke në kundërshtim me deklaratat e tyre, duke shfrytëzuar rrethanat e krijuara, ndërmorën masa të gjithanshme për pastrimin etnik të popullsisë shqiptare duke i etiketuar si Turq.

Masat qeveritare ndaj shqiptarëve myslimanë, që padrejtësisht iu nënshtruan “andallaisë” (shkëmbimit), u zbatuan me egërsi të madhe. Çeta kriminelësh masakruan popullsinë, e grabitën dhe e shpronësuan për ta detyruar të largohej në Turqi.

Me “andallaiian” (shkëmbimin) filloi etapa e dytë dhe e madhe e spastrimit etnik që iu bë popullit çam.

Në takime me komisionin e Lidhjes së Kombeve përfaqësuesit e Çamërisë mbrojnë me vendosmëri identitetin e tyre shqiptar. Ata deklarojnë në mënyrë kategorike se janë shqiptarë dhe nuk i lidh asgjë me Turqinë, duke u shprehur me këmbëngulje e vendosmëri kundër shkëmbimit dhe dhunës.

Musa Demi, përfaqësuesi i Filatit, Gumenicës dhe Margëlliçit në letrën që i drejton Kryetarit të Komisionit Mikst në Athinë, më 13 maj 1924, shkruan:

“Myslimanët e Çamërisë përfshirë këtu edhe Paramithinë, janë shqiptarë të njohur si të tillë gjithmonë nga të gjithë historianet e sidomos nga ata të fundit të shekullit

XVIII dhe të fillimit të shekullit XIX. Këta historianë dhe udhëtarë janë anglezë, francezë dhe grekë, mjafton të përmendim Lik, Pukevil, Gervinus, Finle, Arvantinos. Të gjithë kanë thënë: Çamët, ashtu edhe suliatët, janë shqiptarë nga raca, gjuha dhe zakonet. Edhe sot gjendet në fshatin Guardhiq një lagje e quajtur KOPOLATE, të gjithë myslimanë, që janë kushërinj të heroit të famshëm suliot, Xhavella.

Në fakt ajo çka dallon një racë nga një tjetër, që i bën çamët të jenë shqiptarë, janë gjuha e tyre, gjuha shqipe e folur në familje, zakonet e tyre, që ndryshojnë kryekëput nga ato të turqve, doket dhe zakonet shtëpiake, ato që lidhen me martesën, me varrimet, me lindjen e një fëmije, me vallet, me këngët...

Kostumi i çamëve është krejtësisht i veçantë, madje vjen prej kohës së pellazgëve dhe është i përbashkët për të gjithë shqiptarët, si për të tjerët ashtu edhe për çamët.

Për sa i përket atyre që mbështesin idenë se çamët kanë ardhur nga Damasku, këtu kemi të bëjmë me fjalë të pakuptimta njerëzish, që nuk dinë asgjë nga historia dhe nxiten nga interesa personale.

Disa hoxhallarë, gjithashtu, kanë pretenduar se janë turq dhe se dëshironin të shkonin në Anadoll, duke shprehur pa dyshim gjetjen, ende, të Kalifit, atje.

166-179. “Dokumente për Çamërinë” 1912-1939, K. Naska, Tiranë 1999, f. 180-187.

Ne do t'u ishim jashtëzakonisht mirënjohës po të merrej, sa më shpejt që të jetë e mundur, një vendim në favorin tonë, duke na deklaruar jashtë këmbimit, si dhe të merreshin masa që kufizimet e vendosura për elementin shqiptar mysliman të hiqeshin e, për pasojë, ne të jemi të lirë të disponojmë pasuritë tona, njerëzit tanë, duke gëzuar të drejtat tona qytetare, me qëllim që të rikthehemi në një gjendje normale, gjë që ne dëshirojmë qysh prej pesëmbëdhjetë muajsh.”¹⁵

Në këtë letër patrioti Musa Demi me kulturën e një intelektualit erudit, i bëri prezent Kryetarit të Komisionit Mikst tiparet e identitetit etnokulturor të popullit çam, si gjuhën, racën, doket, zakonet etj., që janë krejt të ndryshme nga tiparet etnokulturorë të popullit turk. Duke konfirmuar origjinën pellazge të popullit shqiptar të Çamërisë, Musa Demi, në mënyrë koncize, përjashtoi edhe pikëpamjet e historiografëve grekë për prezencën e qytetërimit helen në Çamëri. Ai ishte një ithtar i fuqishëm i mbrojtjes së lirive dhe të drejtave të njeriut në Çamëri, të cilat, në mënyrë permanente, kanë qenë dhe janë të dhunuara nga nacionalistët grekë.

15. A. Q. Sh., Fondi. 251, Viti. 1924, Dosja 84, f. 2-3, “Dokumente për Çamërinë” – 1912-1939, K. Naska, Tiranë 1999, f. 286-287.

Një tjetër intelektual çam, që ngriti zërin e protestës për të penguar shpërnguljen e shqiptarëve të Çamërisë për në Turqi, ishte Ali Dino, një nga pinjollët e shquar të dinastisë së Dinenjeve, ish-deputet në parlamentin grek. Në një letër drejtuar Kryetarit të Komisionit Mikst, Karl Marius Widding, në Athinë, më 7 qershor 1924, Ali Dino, duke analizuar kriteret shkencore për të vërtetuar kombësinë e banorëve të Çamërisë i shkruan:

“... sipas të gjitha veprave të së drejtës ndërkombëtare, kriteret për të njohur kombësinë e një populli janë: Raca, feja, ndërgjegjja kombëtare, gjuha, doket dhe zakonet ose, i quajtur ndryshe, qytetërimi...”

Le të analizojmë çdonjërin nga këto kriterë, për sa u përket banorëve të Çamërisë, për të mundësuar tregimin e radhës së rëndësisë sipas së cilës ato duhet të merren parasysh dhe të mënjanohen disa prej tyre, nëse kjo është e nevojshme, për të pasur një bazë ekspertize objektive, jashtë çdo sentimentalizmi e ca më pak interesi.

RACA – Të gjitha veprat asnjansëse, që u morën me çamët, pohojnë prerazi se ato janë shqiptarë dhe i njësojnë me suliotët.

Këto vepra janë shkruar nga studiuesit: Leake, Pouqueville, Hanges Smart, Ibrahim Manzour, Hobhouse, Ami Boué, Bopp, etj.

Sipas antropologëve shumica e madhe e banorëve të Epirit janë MBIBRAKICEFALË (kokë gjerë) ashtu si gjithë shqiptarët dhe dallojnë tërësisht nga turqit dhe grekët që janë DOLICEFALË (kokë gjatë). Vepra që merret posaçërisht dhe imtësisht me këtë çështje, “Popujt e Ballkanit” e profesorit E. Pitard e dëshmon këtë...

FEJA - Çamët, si të gjithë shqiptarët, para pesë shekujsh, ishin të krishterë. Kjo dëshmohet nga historia dhe nuk të habit fakti që, në Çamëri, myslimanët kanë të afërm të krishterë...

Gjatë sundimit osman, çamët, si shumica e shqiptarëve përqafuan fenë islame, por kjo nuk e ndryshoi racën e tyre.

GJUHA - Të gjithë banorët e Çamërisë flasin shqip. Nëse hasen disa burra nga 10% që e dinë, dhe shumë pasaktësisht, turqishten ose greqishten, kjo ka ardhur nga nevoja që kanë pasur këta çamë për të mundur komunikimin me autoritetet, ose edhe me oficerët gjatë shërbimit ushtarak, për të ditur që të shqiptojnë disa fjalë të këtyre dy gjuhëve. Përkundrazi, e pohoj në mënyrën më të prerë që gratë dhe fëmijët (përveç atyre të qytetit të Paramithisë, që njohin greqishten) flasin dhe njohin vetëm shqipen e asnjë fjalë turqisht ose greqisht.

DOKET DHE ZAKONET – Ekzistenca e klasave shoqërore të çamët, martesat e tyre, trashëgimia, zia, gjakmarrja, vallet, veshjet e

ushqimi, nuk ndryshojnë fare nga ato të shqiptarëve dhe nuk kanë asgjë të përbashkët me ato të turqve.”¹⁶

Si konkluzion Ali Dino i sugjeron Kryetarit të Komisionit Mikst që në përcaktimin e përkatësive etnike të Çamërisë të merren në konsideratë komponentët e njohur të identitetit etnik, si raca, gjuha, doket e zakonet e tyre, të cilat janë lehtësisht të verifikueshme (kontrollueshme).

Përballë rrezikut të dëbimit nga tokat e veta në Greqi, popullsia myslimane shqiptare reagoi duke dërguar peticione pranë qeverisë greke, në të cilat shprehte përkatësinë e saj shqiptare dhe dëshirën për të qëndruar në tokat dhe pronat e veta.

Një peticion i nënshkruar nga 130 banorë nga Filati u dërgua në korrik të vitit 1923 në Athinë, në të cilën deklarohet se nuk donin të iknin nga vendi i tyre si turq. Po kështu, 173 banorë nga Paramithia kishin shkruar në Athinë për të takuar Komisionin Mikst.

Në mars 1924 Mit’hat Frashëri, Ministri fuqplotë i Shqipërisë në Athinë (1926-1923), njoftonte Tiranën zyrtare se deri në këtë kohë kishin ardhur në Athinë gjashtë përfaqësi nga Çamëria për t’u interesuar për problemin e tyre. Me dhjetëra telegrame të tjerë ishin dërguar në emër të popullit të Filatit, Mergëllicit, Paramithisë, etj.

16. A. Q. Sh., Fondi 251, viti 1924, dosja 79, f. 273-280. “Dokumente për Çamërinë”, 1925-1939, K. Naska, T. 1999, f. 300-305.

Një përfaqësi kishte ardhur nga Selaniku në Athinë, ku kishte ndenjur katër muaj me radhë për t'u interesuar për fatin e tyre, "në emër të shqiptarëve të Maqedonisë".¹⁷

Komisioni i Lidhjes së Kombeve pasi konstatoi kombësinë shqiptare dhe vullnetin e popullit ndaloi shkëmbimin, por qeveritarët e Athinës nuk hoqën dorë nga përpjekja për dëbimin e popullit shqiptar. Banda të mëdha komitësh qarkullonin fshatrave të Çamërisë dhe terrorizonin popullin. Autoritetet greke konfiskuan pronat e shqiptarëve të tërë fshatrave, duke e konsideruar popullsinë e tyre si popullsi turke.

"Kur qeveria greke (nën presionin e Lidhjes së Kombeve), urdhëroi të deklarojmë zyrtarisht racën tonë, - thoshin përfaqësuesit e Çamërisë, - çamët vrapuan të deklarojnë racën e tyre të vërtetë (shqiptare - S. Sh.)."¹⁸

Në këtë situatë të pasigurt përjetën, masave shtrënguese dhe poshtëruese të marra nga qeveria, rekrutimit dhe përvetësimit me forcë të pasurive dhe të ardhurave, filloi shpërngulja e dhunshme dhe boshatisja e trevave të tëra me popullsi shqiptare, si trevat e Konicës, Follorinës, Kosturit, Janinës, Prevezës, etj.

Jeta e popullsisë shqiptare të Çamërisë u vështirësua edhe më shumë me vendosjen në vendbanimet shqiptare të refugjatëve grekë nga Azia e Vogël. Që në tetor - nëntor të vitit 1922 rreth 12.500 refugjatë nga rrethet e Izmirit (Turqi) me vendim të qeverisë greke u vendosën në Gumenicë, në Paramithi, në Kastri, në Kardhiq, në Varfanj, në Arpice, etj. Në Margëlliç ishin vendosur 3500 muhaxhirë grekë, në Pargë 3000, në Gumenicë 1800, në Filat 1700, etj.¹⁹

Familjet çame u shtrënguan të strehojnë dhe ushqejnë për disa muaj refugjatët. Nga fundi i vitit 1924 pjesa më e madhe e këtyre refugjatëve u vendosën në Maqedoni, ndërsa më shumë se 4000 të tjerë mbetën në shtëpitë e çamëve duke u bërë zotë të shtëpive dhe arave të tyre. Autoritetet qeveritare greke i lanë dorë të lirë refugjatëve që të bastisnin shtëpitë e çamëve në mënyrë që të shtrëngonte popullin që të largohej nga Çamëria.²⁰

Ata filluan t'i shfrytëzojnë për llogari të tyre prodhimet bujqësore si valanidhin, ullinjë, fiqtë, zarzavatet, pyjet, kullotat ndërsa pronarët e tyre mbetën pa asnjë prodhim e të ardhura.²¹

19. A. Q. Sh., Fondi 251, viti 1922, dosja 702, f. 287-288.

20. A. Q. Sh., Fondi 251, viti 1924, Dosja 79, fq. 13-17, "Dokumente për Çamërinë" 1912-1939, K. Naska, Tiranë 1999, f. 208-210.

21. A. Q. Sh., Fondi 251, viti 1924, Dosja 30, f. 15.

17. L. Malltezi, Sh. Delvina "Mit'hat Frashëri - Çështja Çame", Tiranë, 1913 f. XXV.

18. A. Q. Sh., Fondi 251, viti 1924, dosja 78, f. 190-196 "Dokumente për Çamërinë" 1912-1939, K. Nasko, Tirane. 1999, f. 278-282.

Politikën e ndjekur nga qeveria greke ndaj popullsisë shqiptare në Greqi, dëbimin e saj në Turqi dhe rrëmbimet e pasurive, e përshkruan në mënyrë të sintezës Mit'hat Frashëri në një relacion drejtuar Ministrit të Punëve të Brendshme të Shqipërisë, më 8 shtator 1925.

“Politika helene për dëbimin e elementit mysliman nga Epiri dhe Maqedonia, - shkruante Mit'hati, - kish nisur ‘që të nesërmen e Luftës ballkanike’. Ajo kishte filluar të zbatohej ‘me anë të çetave të hajdutëve dhe të sjelljeve të autoriteteve civile dhe militare’. Sipas tij, kjo politikë mori një ngjyrë të re, pas motit 1920, ku qeveria greke mori masa të forta dhe të rënda ndaj popullsisë shqiptare. Lidhur me këto masa, ai shkruan:

1. U përzunë me dru e me të rrahur prej xhandarmërisë greke 35.000 Shqiptarë të Follorinës dhe të Kosturit.

2. Në kundërshtim me deklaratën që bëri delegati grek në Lozanë, z. Caclamanos, në janar 1922, u përzunë me pahir dhe me dru:

A- Të tërë shqiptarët e Prevezës.

B- Një pjesë e madhe e shqiptarëve të Konicës.

C- Të tërë shqiptarët e Pargës.

D- Një shumicë e shqiptarëve të vetë Çamërisë.

3. Shqiptarët myslimanë në Epir, ose Maqedoni, s’kanë të drejtë as të shesin, as të japin me qira, as të marrin të hollat e pasurive të tyre.

4. Asnjë shtëpi nuk ka mbetur e lirë, kudo kanë kallur me pahir refugjatë, duke hedhur rrugëve të zotët e shtëpive. Shumë shtëpi rrinë të zbrazura, refugjatët (grekë - S. Sh.) qeveria greke i instalon në shtëpitë e shqiptarëve.

5. Refugjatët, me lejen e autoriteteve, grabisin pasuritë, kopshtet e ullinjë, fiqtë, vreshtat dhe drithërat e shqiptarëve.

6. Pasuria e grabitur gjer më sot... arrin në vlerën 2.700.000 napolona ari.

7. Dyert e drejtësisë janë të mbyllura për shqiptarët dhe të rrahurit, të grabiturit, të burgosurit, janë buka e përditshme për ta. Qëllimi i këtyre sjelljeve është të shtrëngohen shqiptarët të largohen nga Greqia dhe të grabitet pasuria e tyre...

...

10. Shqiptarët në Greqi s’kanë:

A. Të drejtë për votim.

B. S’kanë deputetë.

C. S’kanë të drejtë për shkolla.

D. Xhamitë dhe teqetë e bektashinjve janë konfiskuar prej qeverisë.”²²

Më 17 tetor 1925, Mit'hat Frashëri, i paautorizuar nga qeveria, i kishte deklaruar Kryeministrit Grek Pangallos se “në qoftë se Greqia ka qëllim të përzërë çamët, ose t’i

22. A. Q. Sh., Fondi 251, viti 1925, Dosja. 131/1, f. 63-65: “Mit'hat Frashëri - Ministër Fuqiplotë - Athinë (1923-1926) - Çështja Çame”, Tiranë 2013, f. 284-286.

shtrëngojnë derisa të ikin, atëherë më mirë të marrin masa që tani, për të bërë edhe ne si Turqia, domethënë për të këmbyer grekofonët tanë me çamët e Greqisë.²³

Në vitet 1920-1926, gjatë shpërnguljeve me dhunë u dërguan me forcë në Turqi 35.000 shqiptarë, banorë të 24 krahinave të Kosturit dhe të 14 fshatrave të Follorinës, si dhe 55.000 shqiptarë myslimanë të Epirit (Çamërisë), pjesa më e madhe nga rrethet e Janinës, Prevezës dhe të Pargës.²⁴ Këto qytete, që deri në atë kohë kishin mbajtur të gjallë frymën kombëtare, me largimin (shpërnguljen) e popullsisë shqiptare myslimane për në Anadoll, filluan të asimilohen.

Të përzënë prej trojeve të tyre me forcë, shqiptarët myslimanë u degdisën në Anadoll, ku nuk duruan dot as klimën dhe as kushtet e jetesës. Për pasojë vdiqën në masë pleq, fëmijë e gra. Një pjesë fare e vogël mundi të kthehej në Shqipëri, ndërsa të tjerët iu nënshtruan vuajtjeve dhe mjerimit në tokat e shkreta të Anadollit.

Vetëm në zonën e Izmirit e qytetet përreth, si Meneme, Saqe, Çeshme, Menisa, etj., u vendosën mbi 2000 familje çame.²⁵ Sot Izmiri konsiderohet kryeqendra e shqiptarëve të Çamërisë

në Turqi. Popullsia e dëbuar me forcë u vendos kryesisht në rajonin e Stambollit, të Izmirit, të Bursës, të Kaiserit, të Konjës, të Ankarasë, të Samsunit, të Zonguldakut, etj.

Si rezultat i shpërnguljes së dhunshme qytete dhe fshatra të tëra u boshatisën nga popullsia shqiptare. Kështu Gardhiqi nga 400 shtëpi që kishte më 1913, në vitin 1925 mbetën 80, Dragomia nga 160 shtëpi në 18, Karbunari nga 300 shtëpi në 120, Parga nga 300 shtëpi në 40, ndërsa në disa fshatra si në Petrovicë nuk mbeti asnjë shtëpi.²⁶

Në shtëpitë e shqiptarëve myslimanë u vendosën me dhunë refugjatët grekë të Azisë së Vogël, ndërsa shtëpitë e banuara nga të krishterët dhe grekët nuk u prekën. Padrejtësia ishte e hapur, mizore dhe çnjerëzore. Nuk mbeti një shtëpi shqiptare e pa okupuar prej refugjatëve. Jo vetëm elementët myslimanë, por edhe shqiptarët e krishterë që mbetën në viset përtej kufirit u gjendën para trysnisë së shkombëtarizimit. Atyre u ndalohej çdo shfaqje e shpirtit kombëtar, tradicional, e shprehur në doke, zakone, në gjuhë e në kulturë. Në një gjendje të tillë, të papranueshme për ta, një pjesë u dyndën në shtetin amë, ose ndonjë vend tjetër, ku do të ishin më të lirë për konfirmimin e vlerave të tyre kombëtare.

23. A. Q. Sh., Fondi 251, viti 1925, Dosje 80, f. 27-29.

24. T. Selenica – “Shqipëria më 1927”, Tiranë, 1928, f. 25.

25. Shqipëria, “Kalendari Kombëtar” – Tiranë 1928, f. 42-44.

26. Hasan Minga, “Çamëria, vështrimi historik”. Tiranë 2006, f. 134; A. Q. SH., Fondi 251, Dosja 130, viti 1927, f. 220-224.

*Lista e shtëpive myslimane të Çamërisë, të zëna nga refugjatet grekë.
(qytete e fsbatra)²⁷*

Lokaliteti	Shtëpi myslimane	Shtëpi të krishtera	Refugjatë të vendosur te myslimanët	Refugjatë të vendosur te grekët
Margëllic	400	80	Familje 60	Familje asnjë
Arpica	400	-	400	0
Mazrek	300	40	240	0
Luarat	100	-	110	0
Gumenicë	600	50	10	0
Grikohor	200	100	35	0
Salice	120	-	35	0
Shulash	50	-	10	0
Reçat	10	-	5	0
Varfanj	200	-	100	0
Rezanj	50	-	30	0
Drames	90	-	90	0
Korican	8	25	6	0
Vratil	15	-	10	0
Platarje	5	45	5	0
Niste	90	-	90	0
Scopionë	60	-	60	0
Koder	20	-	12	0
Kushe	60	-	30	0
Arvenice	80	30	30	0
Vris	15	-	15	0
Volje	300	-	150	0
Sharat	70	-	10	0
Filat	300	-	50	0
Spatar	70	-	90	0
Galbaq	90	-	90	0
Versle	120	-	100	0
Piadhul	20	40	10	0
Dolan	60	-	25	0
Picar	100	-	30	0
Gurez	10	25	5	0
	3419	535	1943	0

27. A. Q. Sh., Fondi 251, viti 1926, Dosja 119, f. 140-145. "Dokumente për Çamërinë" 1912-1939. K. Naska, Tiranë, 1999, f. 496.

Në vitin 1926, pas shumë memorandumesh proteste nga Shteti Shqiptar dhe nga popullsia çame, procesi i shpërnguljes së popullit shqiptar në Turqi u ndërpre. Në këtë kohë kryetari i Shtetit Grek, arvanitasi Theodoros Pangallos, mbajti një qëndrim korrekt ndaj Shqipërisë dhe Çamërisë. Ai deklaroi zyrtarisht përpara lidhjes së kombeve në Gjenevë se:

“Republika Greke njihte minoritetin shqiptar që jetonte në Greqi dhe nuk i konsideronte më shqiptarët myslimanë si popullsi turke.

Teza që ortodoksit shqiptarë janë grekë që është përhapur deri më sot është e gabuar dhe është hedhur poshtë nga të gjithë ne. Pasi ajo mori tatëpjetën dhe arriti pikën që nuk mbante më, mora masat e duhura dhe shpërndava të gjitha shoqëritë “voriepirote” që mëshironin skajet më ekstreme të këtij mentaliteti të sëmurë.”²⁸

Kur Pangallos ishte kryeministri i Greqisë u nënshkrua (më 25 qershor 1926) marrëveshja për shkëmbimin e kriminelëve dhe vjedhësve nga të dy vendet. Më 13 tetor 1926 u nënshkrua “Marrëveshja Konsullore”, e cila kishte të bënte me kryerjen e veprimeve administrative, mbajtje pasurish, shitje, blerje, lindje, vdekje si dhe lirinë e tregtisë mes shqiptarëve dhe grekëve, punësimin

e lirë pa taksa dhe viza doganore për shtetasit me banim 15 km larg vijës kufitare nga dy anët e kufirit.

Në këtë periudhë u shpall amnisti për të gjithë çamët e dënuar, ose të pandehur, u premtua përdorimi i gjuhës shqipe në disa shkolla të Greqisë, etj.²⁹

Kjo është periudha e vetme në historinë e Shtetit Grek ku respektohen disa të drejta të minoritetit shqiptar në Greqi.

Kush është Theodoros Pangallos (1878-1952)

“Theodor Pangallos ishte personalitet politik dhe ushtarak i Shtetit Grek. Lindi në Salaminë (Greqi), në një familje arvanitase.

Kreu shkollën e oficerëve dhe vazhdoi studimet në akademinë ushtarake në Paris (1914). Në 1918 u gradua gjeneral. Ka qenë komandant i Shtabit të Përgjithshëm të ushtrisë greke; Ministër i Mbrojtjes (1922), Kryeministër (1925-1926) dhe President i Greqisë (1926-1930). Ndoqi politikën e fqinjësisë së mirë ndaj Shqipërisë. Gjatë qeverisjes së tij u shpreh kundër shpërnguljes së shqiptarëve nga Çamëria dhe e konsideroi trajtimin e tyre në përputhje me legjislacionin ndërkombëtar, si faktor të rëndësishëm të marrëdhënieve normale ndërmjet

28. Th. Pangallos – vepra. Vëll. II, Athinë, 1974, f. 111-115.

29. E. Kushi, “Trashëgimia Pangallos dhe qëndrimi i sotëm i Greqisë ndaj Çamërisë”. Gazeta Shqip, 22.02.2014.

Shqipërisë dhe Greqisë. Ka pohuar me krenari në raste të ndryshme origjinën e tij shqiptare dhe ka vlerësuar meritat e Arvanitasve në historinë e Greqisë.”³⁰

Pas kësaj periudhe të shkurtër të marrëdhënieve normale ndërmjet dy shteteve fqinje (Shqipërisë e Greqisë) do të vijonte e njëjta politikë diskriminuese ndaj shqiptarëve të Çamërisë dhe do të zbatoheshin metoda nga më barbalet për spastrimin etnik, asimilimin dhe helenizimin e shqiptarëve të krishterë. Me marrëveshjen e Lozanës midis qeverisë Greke dhe asaj Turke, në vitet ‘20 të shekullit XX, u shpërngulën nga Epiri i Jugut (Çamëria - S. Sh.) dhe pjesë të tjera të Greqisë për në Turqi, Shqipëri, SHBA, etj., rreth 200.000 shqiptarë të fesë islame.³¹

Në vitet 1922-1927 rreth 1400 shqiptarë të Çamërisë emigruan në Shqipëri. Emigracioni në Shqipëri vijoi në mënyrë periodike gjatë gjithë gjysmës së parë të shek. XX. Që nga fillimi i vënies në jetë të Traktatit të Lozanës e deri në vitin 1937 kanë migruar në Shqipëri, e në Amerikë 27.000 shqiptarë myslimanë.

Në këto rrethana, Qeveria Shqiptare nxori “dekretin për vendosjen e emigrantëve”, të vitit 1931.

Neni 1 i këtij dekreti thotë:

“Gjithë ata persona, të lënë jashtë kufijve të Shqipërisë independente që janë shqiptarë prej gjaku dhe gjuhe, pa ndryshim feje dhe seksi, të cilët duke u shpërngul nga vendet e origjinës së tyre, vijnë në Shqipërinë e lirë me qëllim vendosje dhe mos kthyerje përsëri në vendet e tyre, kanë të drejta me u instaluar si emigrant në Shqipëri, në konformitet me dispozitat e kësaj ligje.”³²

Pas shumë memorandumesh dhe peticionesh proteste nga Shteti Shqiptar dhe popullsia çame, më datë 29 dhjetor 1927 organet e Lidhjes së Kombeve përgatitën dhe publikuan në Gjenevë komunikatën për Anëtarët e Këshillit për gjendjen e minoritetit shqiptar në Çamëri.

Në këtë komunikatë numërohen ankesat e popullit shqiptar si vijon:

1. Myslimanët e Epirit janë shtyrë të nisen për në Turqi.
2. Shtëpitë dhe fushat e tyre janë zënë nga grekët.
3. Ata nuk kanë shkollë.
4. Ata nuk gëzojnë asnjë nga të drejtat njerëzore.
5. Ata nuk kanë as deputet, as kryetar bashkie, as pojak.³³

30. A. Sh. Sh., “ Fjalor enciklopedik Shqiptar”, Tiranë 2009, f. 1924-1925

31. Sh. Maliqi, “Nacionalizmima treba vaditi kvadratni Koren”, Thema7, Prishtinë, 1986 f. 44, sipas, H. Islami “Aspekti etnik i migrimëve”, Prishtinë 2012, f. 63.

32. Fletore zyrtare, 19 shtator 1931, Nr. 31, f. 1.

33. A. Q. Sh., Fondi 251, viti 1927, Dosja 130, f. 142-143, 145-147, D. p. Ç. 1912-1939, Tiranë 1999, f. 543-548.

Qeveria greke me nënshkrimin e “Traktatit të Minoriteteve” mori angazhimin para Lidhjes së Kombeve t’i sigurojë minoritetit shqiptar në Greqi të gjitha të drejtat civile, politike, ekonomike dhe kulturore që i përkasin. Në të vërtetë, situata e minoritetit shqiptar në Greqi jo vetëm që nuk ndryshoi por mbeti gjithmonë kritike dhe ekzistenca e tij e rrezikuar.

Shqiptarët e Çamërisë konsideroheshin dhe trajtoheshin si qytetarë të klasit të dytë. Ata nuk gëzonin të drejtën e pjesëmarrjes në administratën shtetërore. Fshatrave me popullsi shqiptare myslimane, iu mohojë e drejta për të pasur në Këshilla Komunale “Kryepileqësi” përfaqësuesit e tyre, duke ua dhënë këtë të drejtë fshatrave krishtere që kufizoheshin me ta. Në bazë të numrit të popullsisë Çamëria duhet të kishte më shumë se katër deputetë, përfaqësues të krahinës në Parlamentin Grek. Zonat elektorale ndaheshin në mënyrë të tillë që në zgjedhje të fitonin kandidatët grekë nga rrethet e Janinës, Prevezës, Artës, etj. Në Filat, megjithëse ishte një qytet i banuar nga popullsi homogjene shqiptare me shumicë myslimane, Kryetari i Bashkisë dhe Këshilltarët zgjidheshin të krishterë nga fshatrat e Qarkut të Filatit, të emëruar nga qeveria dhe jo të zgjedhur nga populli, në bazë të së drejtës konstitucionale, e drejtë e cila shqiptarëve në Greqi u ndalohej”.³⁴

34. A. Q. Sh., Fondi 251, viti 1928, Dosja 40,

Ky kriter është aplikuar në të gjitha Qarqet.

Një mënyrë tjetër e efikase për t’i detyruar shqiptarët e Çamërisë për të braktisur trojet e tyre ishte diskriminimi ekonomik dhe grabitje e pronave të tyre. Në rrethanat e Luftës Ballkanike dhe të pushtimit të Çamërisë filloi grabitja e pasurive të shqiptarëve dhe konfiskimi i pasurive nga shteti grek. Këto veprime binin ndesh me traktatin Greko-Turk të Paqes të 14 nëntorit 1913, sipas të cilit myslimanet turq, shqiptarët e Çamërisë e të trevave të tjera shqiptare në Greqi, ish-qytetarë të Perandorisë Osmane, do të trajtoheshin si shtetas grekë, me të gjitha të drejtat që u takonin.

Për të goditur më tej popullin shqiptar u shfrytëzua zbatimi i Reformës Agrare, që u shpall në vitin 1920. Sipas saj dhe akteve të mëvonshme ligjore do të prekeshin me shpërblim vetëm sipërfaqet prej mbi 30 hektarë tokë. Por në kundërshtim me legjislacionin grek, u urdhërua që në çifligjet e caktuara për shpronësim, sipas Reformës Agrare, të mos u jepej prodhimi pronarëve shqiptarë gjersa të vendoseshin komisionet përkatës të shpronësimeve. Në kundërshtim me ligjin agrar, u shpronësuan pronarët edhe kur kishin sipërfaqe më të vogla se 30 hektarë.

f. 20-31, D. p. Ç., 1912-1939, Tiranë 1999, f. 555-560.

U zbatua gjithashtu forma e shpronësimit të “fshehtë” kur shteti grek merrte në duart e tij “tokat e braktisura”. Me këtë rrugë, fshatarë grekë, refugjatë e madje shqiptarë të krishterë shtinë në dorë shumicën e pronave bujqësore të popullit mysliman shqiptar.³⁵

Urdhri për rekuizimin e prodhimeve të magazinuara, të shtëpive, të dyqaneve, të kafeneve, etj., çoi në varfërimin e mëtejshëm të pronarëve myslimanë shqiptarë, duke sjellë uri e deri vdekje në radhët e fshatarëve të vegjël. “Që nga marsi i vitit 1913 rreth 80 familje të fiseve (barqeve) ‘Demate’ dhe ‘Sejkate’ banorë të qytetit të Filatit humbën 24 çifligje dhe nuk arritën të marrin asgjë nga pasuria e tyre”. Me gjithë përpjekjet (demarshet) e pronarëve pranë Lidhjes së Kombeve, Qeveria Greke e manipuloi çështjen dhe ndaloi kategorikisht gjykimin e 24 katundeve të Filatit, pasi mendohej të projektohej një ligj i ri”.³⁶

Reforma agrare u përdor si mjet për të privuar shqiptarët e fesë myslimane nga çdo bazë ekonomike. Sipas ligjit çamëve u ndalohej trashëgimia e tokës me tapi prej më shumë se 100 vjet, shitblerja dhe dhënia e tokës me qira. Hap pas hapi pronarët shqiptarë të shpronësuar u kthyen në argatë dhe pa mjete jetësore.

Në një letër ku Fejzi Lepenica i drejtohet Ministrisë Shqiptare të Punëve të Jashtme, në 14 janar 1928, thuhet:

“Pasuritë e rrëmbyera: katundet Gurrët, Pijadhul, Mininë, Nihorë, Skupicë, Nikolican, Karbunarë dhe qytetit Paramithi, u janë marrë gjithë pasuritë bujqësore që i punonin me krahët e tyre, si dhe gjithë ulla, dhe u janë dhënë të krishterëve, duke i lënë të parët të punojnë argatë ndër të dytët. Pasuritë e banorëve shqiptarë të katundit Shulash, që mbetën në rajon të Gumenicës, u janë dhënë refugjatëve.

Myslimanëve të Filatit dhe Margëllicit u janë marrë pasunira të mëdha bujqësore dhe kundër përmbajtjes së ligjit 119 të konstitucionit grek nuk u është lënë as nga një stremë që të mundin të rrojnë dhe këtë në qoftë se e kanë këtë të drejtë si njerëz”.³⁷

**...vazhdon në numrin e
ardhshëm**

35. A. Sh. Sh., “Historia e Popullit Shqiptar”, III, Tiranë 2007, f. 501.

36. A. Q. Sh., Fondi 251, viti 1928, Dosja 40, f. 20-31.

37. A. Q. Sh., Fondi 251, viti 1928, Dosja 40, f. 20-31. D. p. C. (1912-1939), Tiranë 1999, f. 556.

Kontributi i dijetarëve myslimanë në Lidhjen e Dytë të Prizrenit*

Dr. Alban Dobruna
Instituti i Historisë-Prishtinë

Abstrakt

Në ditët e fundit të Italisë fashiste, nacionalistët shqiptarë bënë përgatitjet për organizimin e një Lidhje, e cila, si pikësynim, kishte bashkimin e trojeve shqiptare të Kosovës, Malit të Zi dhe Maqedonisë me kufijtë e Shqipërisë, mbrojtjen e këtyre tokave nga popullsitë sllave, si dhe sigurimin në rrugë historike dhe diplomatike të qenies së shqiptarëve në këto toka.

Kështu, në grupin nismëtar të themelimit të Lidhjes së Dytë të Prizrenit, më datën 16 shtator të vitit 1943, do të merrnin pjesë shumë klerikë dhe intelektualë të besimit islam. Në këtë punim vihet në pah roli dhe kontributi i klerit mysliman në një moment shumë të rëndësishëm për popullin shqiptar, që jeton në Kosovë, si dhe aspiratat e tij për liri dhe bashkim me trungun amë.

*. Botuar në librin “Kontributi i prijësve myslimanë në formësimin e vetëdijes dhe identitetit kombëtar”, botim i tre Bashkësive Islame Shqiptare, Komuniteti Mysliman i Shqipërisë (KMSH), Bashkësia Islame e Kosovës (BIK), Bashkësia Fetare Islame e Maqedonisë (BFIM), Tiranë 2013, f. 268, mbajtur si referat në konferencën me të njëjtin titull në tetor 2012 në ambientet e Universitetit Bedër.

Lidhja e Dytë e Prizrenit ishte një organizim i krerëve nacionalistë kosovarë, me në krye Bedri Pejanin, i inkurajuar në periudhën kur Rexhep Mitrovica qe kryeministër i Shqipërisë, dhe me ndihmën e emisarit gjerman Franc fon Shvajger (Franz von Schweiger)¹, u themelua me vendim të një kongresi të posaçëm të thirrur në qytetin historik shqiptar të Prizrenit, më 16-20 nëntor 1943, me angazhimin e 45 përfaqësuesve nga të gjitha viset shqiptare të Kosovës, shqiptarëve të Maqedonisë dhe atyre të Malit të Zi.²

Lidhja e Dytë e Prizrenit ishte organizatë politiko-ushtarake kombëtare shqiptare, ku qëllimi kryesor i "Lidhjes së II-të të Prizrenit" ka qenë: organizimi i propagandës intensive, me qëllim përgatitjen shpirtërore, materiale dhe fizike të popullit shqiptar, për mbrojtjen në tërësi të territorit shqiptar. Lidhja kishte si qëllim organizimin e aparatit të vet administrativ, sipas Statutit të saj, ndër të gjitha viset tokësore shqiptare, me organe të çdo Prefekturë, komune e bashkie.

Disa nga qëllimet kryesore që

kjo Lidhje i vuri vetes, ishin bashkimi i trojeve shqiptare të Kosovës, Malit të Zi dhe Maqedonisë, me kufijtë e Shqipërisë, mbrojtjen e këtyre tokave nga popullsitë sllave, si dhe sigurimin në rrugë historike dhe diplomatike të qenies së shqiptarëve në këto toka. Që të kapërcehej situata e ndërlikuar dhe e pafavorshme e shqiptarëve në tre zonat e pushtimit dhe të krijoheshin rrethana më të volitshme, lipsej angazhim i njerëzve me autoritet të arsimuar dhe influencë në popull. Njëri ndër këta ishte padyshim edhe kleri mysliman.

Figura si nënkryetari i Lidhjes, Shejh Musa Shehzade, i cili ishte një burrë me një kulturë të gjerë dhe, si njohës i mirë i parimeve islame, ai që në moshë të re do të emërohej nakib (zëvendës i shehut). Ishte i biri i Shejh Hysenit, lindi në vitin 1870, në Gjakovë. Mësimet fillestare i kreu në vendlindje, i vazhdoi në Prizren, në Selanik dhe në Stamboll.³ Rrethanat dhe vendi ku u rrit Musa Shehzade, i mundësuan qysh herët të pajisej me një kulturë kombëtare dhe fetare. Ai ishte deputet në Parlamentin e fundit osman dhe shumë aktiv në mbrojtjen e interesave kombëtare shqiptare, ishte edhe njëri nga përkrahësit e alfabetit latin të gjuhës shqipe. Ishte shumë aktiv edhe gjatë vitit 1912; nuk pushoi asnjëherë

1. Robert Elsie, *Fjalor Historik i Kosovës*, Scanderbeg Books, Tiranë, 2011, f. 206.

2. *Historia e Popullit Shqiptar IV*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Historisë, Toena, 2002, f. 139; Marengel Verli, *Nga Kosova për Kosovën* (Profile biografike), Vëllimi i Parë, Botimpex, Tiranë, 2006, f. 152; Neol Malcolm, *Kosova një histori e shkurtër*, KOHA, Prishtinë, 2001, f. 317.

3. Shejh Muhamed Shehu, *Shejh Shefqeti dhe Teqja e Madhe në shërbim të Zotit, në shërbim të popullit*, ARB desgu, Gjakovë, 1418/1998, f. 114.

së bashku me bashkëpunëtorët e tij, duke u dërguar letra konsujve perëndimorë, që ushtronin misionet e tyre nëpër qendra të ndryshme të vilajeteve shqiptare. Në vitin 1912, së bashku me Jahja Dodën dhe Sherif efendi Buajrin, do t'i prinin grupit të kryengritësve të Prizrenit prej 400 vetash, që së bashku edhe me kryengritësit e viseve të tjera shqiptare, do t'ia mësynin Shkupit. Nëpërmjet shoqërive bamirëse "Merhamet" dhe "Gajret", ai zhvilloi një veprimtari të dendur, duke ndihmuar shumë familje të varfra, sidomos nxënësit dhe studentët.

Pas kapitullimit të ushtrisë jugosllave, në prillin e vitit 1941, ky prijës kombëtar dhe shpirtëror, i njohur në Prizren e rrethinë, por edhe më gjerë, së bashku edhe me shumë burra të tjerë të asaj ane, do merrnin pushtetin në Prizren. Me kapitullimin e Italisë fashiste, në shtator të vitit 1943, dhe me iniciimin e disa figurave të njohura nacionaliste, si dhe për shkak të gjendjes së pafavorshme të krijuar në atë kohë për popullin shqiptar, do të formohej, në Prizren, Komiteti organizativ i "Lidhjes së II të Prizrenit", i cili do të shqyrtonte gjendjen e përgjithshme të krijuar në vend, dhe masat që duheshin marrë në të ardhmen. Më 16 shtator do hapte punimet Kuvendi themelues i Lidhjes, dhe aty Musa Shehzade do të mbante fjalën e hapjes, ku foli për rëndësinë që kishte mbajtja e kësaj Lidhjeje, në një kohë kur shovinizmi

sllav dhe ai grek ishin rritur së shumti. Ai gjithashtu theksoi se, "*Tash që kemi të gjitha mundësinat e një organizimi të përgjithshëm të fuqinave kombëtare, dubet që ta fitojmë, mbrenda një kohe të shkurtër, gjithë periudhën që humbëm gjatë së shkuemes së afërt (...). Dubet të mendojmë, pra, masat dhe mënyrat e mprojes s'onë për çdo gjasë dhe për çdo rrethanë. Qëllimi që do të frymëzojë përpjekjen t'onë, një përpjekje jete a vdekje, do të jetë një i vetëm; Sigurimi i njësisë s'onë etnike*".

Me rikupimin e Kosovës nga komunistët, kur edhe do të fillonte përndjekja e nacionalistëve shqiptarë, në mesin e atyre, që ishin përfshirë në listën e zezë të komunistëve, ishte edhe Musa Shehzade. Megjithatë, ai do të kalonte në ilegalitet në Prizren e rrethinë, ku do të strehohej nëpër miq e dashamirës, por në fillim të vitit 1946, komunistët do t'i binin në gjurmë vendqëndrimit të Musa Shehzades, dhe ai do të arrestohej e do të likuidohej.

Një personalitet tjetër islam me përmasa të mëdha kombëtare ishte Idriz Hajrullahu, i njohur më shumë me emrin Mulla Idriz Gjilani, veprimtar i Komitetit të Kosovës dhe i organizatës "Drita". Në vitet e luftës u zgjodh komandant i formacioneve vullnetare, që u ngarkuan për mbrojtjen e kufirit të Shqipërisë etnike dhe që ishin në varësi të kolonel Fuat Dibrës, komandant i Regjimentit IV të Sektorit Kosova të Ushtrisë Shqiptare. Në dhjetor 1944 ishte komandant i shtabit, që organizoi sulmin në

Gjilan. Pas kësaj kaloi në ilegalitet të thellë. Prej 15 marsit të vitit 1945 e deri në 22 nëntor 1949 ishte strehuar te Rrahim S. Sadiku i Gjurišhecit. Në mëngjesin e 22 nëntorit 1949, organet e ndjekjes e rrethuan dhe e detyruan të dorëzohej. Pas tri ditë hetimesh dhe torturash çnjerëzore në burgun e Gjilanit, u vra nga UDB-ja, e cila i zhdukua edhe kufomën.⁴

Po ashtu pjesëmarrës ishte edhe Tahir ef. Kolgjini, lindur më 24 prill 1903, në Lusën të Lumës. Ishte studiues, shkrimtar, poet, letrar, historian e gjuhëtar. Me të plasur Lufta Ballkanike, emigron në Stamboll me familjen. Pas gjashtë muajsh familja iu kthye, por ai qëndroi me të atin, që të bënte tregti, e Tahiri i vogël të studionte në shkollën “Sulltan Mahmud”, ku mësoi dhe Kur’anin përmendësh e mori titullin *Hafiz*. Po në Stamboll e kreu edhe Medresenë e Lartë “Dar-ul Hilafet-ul Aliyye”. U kthye mbasi mbaroi Lufta e Parë Botërore me një anije italiane drejt Durrësit.

Gjatë Luftës së Dytë Botërore punoi në Prizren, dhe më pas u emërua prefekt në Gjirokaštër, Prishtinë e Shkodër. Mbas luftës u vendos përfundimisht në Stamboll. Shkroi shumë artikuj kulturorë e gjuhësorë, që i botoi në “Shejzat”, “Koha jonë”, etj.

4. Mulla Idriz Gjilani (1901-1949), 100 personalitete shqiptare të kulturës islame shekulli XIX-XX, Komuniteti Mysliman i Shqipërisë, Tiranë, 2012, f. 98.

Lidhjene Dytë të Prizrenit tanderroi dhe e fuqizoi një ndër hoxhallarët më të spikatur të Anamoravës, Mulla Haki ef. Sermaxhaj nga Hogoshti. Organizator i mbrojtjes së kufirit të Kosovës Lindore, anëtar i Komitetit Qarkor të Lidhjes së Dytë të Prizrenit për Nënprefekturën e Gjilanit, kryetar i Komitetit Qarkor të ONDSH-së të po kësaj nënprefekturë dhe anëtar i KQ të ONDSH-së në Shkup. Pas zbulimit dhe burgosjes së KQ me qendër në Shkup, në gjysmën e dytë të muajit gusht të vitit 1946, burgoset edhe Haki Sermaxhaj në burgun e OZN-së së Qarkut të Shkupit, ndaj të cilit përdoren torturat nga më të tmerrshmet e çnjerëzoret, si pasojë e të cilave sëmuret rëndë dhe nuk i ofrohet kurrfarë ndihme mjekësore. Ishte kjo arsyeja që Hakiu të mos gjykohej së bashku me të tjerët në “Procesin e Gjilanit”, por për të do të organizohej gjykim i veçantë në Gjyqin e qarkut në Gjilan, ku dënohet me 20 vjet burgim të rëndë. Për vuajtje të dënimit dërgohet në burgun e Mitrovicës së Sremit.

Myderrizi Haki ef. Sermaxhaj vdiq më 27 janar 1948, pas 9 muaj qëndrimi në spitalin e burgut të Mitrovicës së Sremit⁵. Disa shokë, me leje të drejtorisë së burgut, e varrosën në varrezat e burgut të Mitrovicës së Sremit.

5. Aliriza Selmani-Hafiz Avni Aliu, Myderriz Haki Efendiu (1914-1948), Lidhja e Historianëve të Kosovës “Ali Hadri”, Prishtinë, 2005, f. 359.

Kjo Lidhje mori përmasa e shtrirje të gjerë dhe në të u angazhuan dhe u shquan klerikë si: Shejh Hasani i Prizrenit, lindur në vitin 1903 në Prizren. Shkollën fillore dhe të mesme i kreu në vendlindje. U gradua Shejh, duke marrë hilafetname nga Shejh Ahmeti i Mitrovicës. Shejh Hasani përveç veprimtarisë religjioze, u mor edhe me veprimtari shoqërore-politike. Ka qenë deputet në Parlamentin e Mbretërisë Jugosllave, kurse gjatë Luftës së Dytë Botërore ishte pjesëmarrës i “Lidhjes së Dytë të Prizrenit”⁶. Shejh Hasani ka qenë një shërbyes i sinqertë i rendit Halveti, duke u angazhuar me punë intensive, në organizimin shembullor në ngritjen e autoritetit të teqesë së Saraçahnës. Shejh Hasani ndërroi jetë në vitin 1955 në Prizren.⁷

Hasan ef. Dashi ishte myderriz i njohur dhe njëri prej hoxhallarëve më atdhetarë dhe më të ditur që ka nxjerrë Gjakova. Është i biri i Osman Efendiut, lindi në Gjakovë më 25 mars 1892.⁸ Aty kreu mësimet fillestare në mektebin ruzhdije, si edhe në Medresenë e Madhe. Ai vazhdoi studimet e larta në Stamboll. Hasan efendi Dashi, përveç studimeve, ku ishte i dalluar,

merrej edhe me veprimtari atdhetare. Hasan efendi Dashi pas diplomimit në Stamboll, u kthye në vendlindje, në Gjakovë, ku shërbeu si mësues, nëpër shkollat e mektebet e qytetit për shumë vite, ku dha lëndën e mësim besimit, ndërmjet viteve 1919-1932. Në vitin 1931 emërohet anëtar i Drejtoratit të Vakëfit të Gjakovës, ndërsa në shtator 1943, u zgjodh anëtar i Kryesisë së “Lidhjes së Dytë të Prizrenit”, ku ishte ndër veprimtarët më të dalluar.⁹

Në fillim të vitit 1948, Hasan Efendiu burgoset nga komunistët me akuzën e rëndë “tradhti ndaj vendit”. Ai torturohet në mënyrë të pamëshirshme, së bashku me shokët: Skënder Çurri, Sylë Lleshi, Sefedin Komoni, Ibrahim Beqa, etj. Hasan efendiu lirohet pas pesë muajsh, por i dërrmuar në shëndet.¹⁰ Hasan efendi Dashi kishte ndjenja të fuqishme atdhetare, ishte hoxhë i ditur, trim, guximtar dhe shumë i drejtë, por gjithnjë në mbikëqyrje të pushtetit serbo-komunist. Për këtë populli ende e kujton me simpati, me dashuri e me nderim të veçantë. Për shërbimet që i bëri fesë, kombit dhe atdheut, sot një rrugë e Gjakovës quhet: rruga “Hasan efendi Dashi”.

6. Ing. Xhafer Deva, *Ngjarje rreth robnimit të popullsisë shqiptare në Jugosllavi (1941-1943)*, Xhafer Deva Jeta dhe Vepra, f. 47.

7. Sipas Shejh Abedin Shehut nipi i Shejh Hasanit më 28. II. 2011.

8. Mexhid Yvejsi, *Hasan ef Dashi*, www.zemrashqiptare.net.

9. Dr. Muhamet Pirraku, *Lidhja e Dytë e Prizrenit sipas shkrimeve autentike të Pjesëmarrësve*, Edukata Islame, Nr. 67, Kryesia e Bashkësisë Islame e Kosovës, Prishtinë, f. 210.

10. Pleurat Krasniqi, *Aspekte Kulturoro-Historike të Gjakovës dhe Ixhazetlinjtë 1870-1940*, Litografia, Gjakovë, 2002, f. 90.

Ai ndërroi jetë më 20 maj 1962, në Gjakovë, ku edhe u varros me nderime të mëdha.

Të tjerë mund të përmendim, Mulla Nuredin Haliti, Hoxhë Visoka Alias, Shaqir (Halil) Visoka, Hafiz Imer Shemsiu, Mulla Iljaz (Hysen) Broja, Mulla Januz Abazi-Lubishta, Mulla Hamit Sllavia, Mulla Bahtjar Qafleshi, Aqif Blyta, Hysen Statovci.

Në fund të Luftës së Dytë Botërore kontributi dhe qëndresa e klerit mysliman shqiptar në Kosovë u shpreh në forma të ndryshme. Ata kudo që vepruan arritën të mbajnë lart moralin e luftës dhe rezistencës kundër pushtuesve të vjetër, që po vinin me uniforma të reja komunist-jugosllave. Përkundër faktit se për këtë realitet, që po e krijonte pushteti i ri, i cili kishte për qëllim ta ndrydhte ndjenjën kombëtare të shqiptarëve, në fakt, merita e klerit mysliman kishte edhe segmente të tjera të faktori shqiptar, si: durimi dhe sakrifica e masave të gjera popullore, lëvizjet e armatosura, lëvizja politike ilegale e shqiptarëve

në Jugosllavi, pra e gjitha ajo që nga Beogradi perceptohej si irredentizëm i shqiptarëve të Kosovës.

Përmbyllje

Në ditët e fundit të Italisë fashiste nacionalistët shqiptarë bënë përgatitjet për mbajtjen e një Lidhje, e cila, si pikësynim kishte bashkimin e trojeve shqiptare të Kosovës, Malit të Zi dhe Maqedonisë me kufijtë e Shqipërisë, mbrojtjen e këtyre tokave nga popullsitë sllave, si dhe sigurimin në rrugë historike dhe diplomatike të qenies së shqiptarëve në këto toka.

Kështu në grupin nismëtar të themelimit të Lidhjes së Dytë të Prizrenit më datën 16 shtator të vitit 1943, do të merrnin pjesë shumë klerikë dhe intelektualë të besimit islam, në këtë punim kam si qëllim të vë në pah rolin dhe kontributin e klerit mysliman në një monument shumë të popullit shqiptar që jeton në Kosovë, si dhe aspiratat e tij për liri dhe bashkim me trungun amë.

Kontributi i Ismail Efendi Ndroqit për Pavarësinë e Shqipërisë dhe për Bashkinë e Tiranës

Prof. Dr. Zamir Ndroqi

Abstrakt

Me fjalën e mençur, filozofinë e patriotizmin dhe qytetarinë Ismail Efendi Ndroqi edukonte harmoninë dhe emancipimin. Shtëpia e tij ishte shembull i këtij emancipimi, që nga marrëdhëniet në familje, respekti dhe komunikimi. Vetë ai nxiste ndryshimin e zakoneve të rënda, duke rekomanduar martesat me njohje, ndryshimin e veshjeve në veshje evropiane, e po kështu sjelljet brenda e jashtë shtëpive, duke filluar me shembuj që me familjen dhe vajzat e tij.

Shprehjet filozofike ishin dekor i bisedave të tij. Ndërsa vajzat e shtëpisë e fillonin priken duke qëndisur flamurin kombëtar e mbi shqiponjën dykrenore qëndisej edhe shprehja "Për fe e për atdhe".

Datat e 28 Nëntorit 1912 dhe 11 Shkurt 1920 janë ndër datat më kulmore në historinë tonë kombëtare të këtyre 100 vjetëve të kaluara - dhe historia ka dallgët e saj - i rrëmbyeri shekulli XX, me ngritjet, zbritjet, dhe përsëri ngjitjet e tij.

Ismail Ndroqi, me vëllezërit e tij Ibrahimin e Mehmetin, me djemtë e me nipat e tyre, me përpjekjet e mëdha, me aftësitë, mençurinë e trimërinë e tyre, u bënë pjesëmarrës dhe protagonistë të përpjekjeve mbarëkombëtare për *liri, pavarësi e demokraci*.

Patriotët, njerëzit e përparuar, të shkolluar e të aftë që u vunë në drejtim të Shqipërisë dhe të Kryeqytetit në atë kohë, ishin vizionarë. Ata kishin studiuar e jetuar në vende të mëdha e të përparuara dhe dëshironin që edhe Shqipëria të kishte fytyrën e një vendi të zhvilluar, të lirë e më vete.

Familja Ndroqi, që nga stërgjyshi ynë, Aliu, shquhej në Tiranë si bamirës e patriote - e përkushtuar për çështjen kombëtare. Në atë kohë zienin problemet jetike për çlirim kombëtar, të ndezura më shumë nga vendimet e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit.

Familja Ndroqi asokohe shihej me sy të keq, pasi cilësohej si derë nacionalistësh.

Pas Lidhjes së Prizrenit dhe në fund-vitet e shekullit XIX dhe fillimet e shekullit XX, vatra e kësaj familje kryen veprimtari të fortë patriotike, ku shquhen tre vëllezërit e kësaj familje – Ibrahim, figurë e ndritur e shqiptarizms në Tiranën e asaj kohe, i cili vdiq i ri, 37 vjeç, më 1910, - Ismaili dhe Mehmeti – që të tre të dekoruar me Medaljen “Për veprimtari patriotike” nga Presidenti Sali Berisha në vitin 1995.

Mehmeti, vëllai i tretë, një nga anëtarët e parë të klubit patriotik “Bashkimi” (1908-1910), trim, patriot i shquar, pjesëmarrës në lëvizjen përparimtare në fillim të shekullit XX, dhe më vonë në shoqërinë demokratike “Bashkimi” (1920-1924), pjesëmarrës në lëvizjen

e Shijakut më 1920. Më pas u mor me tregti, me dyqane e magazina në qendër të Tiranës, aksioner në shoqërinë “Skampa” dhe së bashku me nipin, Aliun, u bënë nismëtarë e protagonistë për ngritjen e shtypshkronjës “Gutenberg”, një nga të parat në Tiranë, të pajisur me makineritë më moderne të kohës, që përhapte librin, dijet dhe kulturën.

Karakteristika të tjera të përfaqësuesve të familjes Ndroqi – përveç patriotizmit dhe përpjekjeve për pavarësi e liri kombëtare – ishin dhe përpjekjet e kontributet për vendosjen e një shteti demokratik e ligjor.

Të pandara nga veprimtaria për liri e pavarësi, ishin përpjekjet e kontributet për mbrojtjen dhe përhapjen e gjuhës shqipe, për shkollat dhe arsimin. “Shkolla është jeta”, thoshte Ismaili. “Kërkoje diturinë që nga djepi deri në varr. Shkolla është liria. U hodh fara e mirë, mbin liria. Gjuha është shpëtimi i njeriut.” Dhe për këto veprimtari ata janë dënuar nga autoritetet osmane. Ndërsa edhe më vonë, disa pasardhës të tyre si Aliu, Abdullahi, Ymeri, për bindjet dhe aspiratat për shtet demokratik, janë dënuar gjatë nga diktatura komuniste.

Ata u dalluan nga dëshira për të shkolluar si familjarët edhe qytetarët e Tiranës, si brenda dhe jashtë shtetit, si dhe përpjekjet për të përhapur kulturën dhe dijen.

Përpjekjet për emancipimin e jetës së përditshme në familje dhe shoqëri ishin një tjetër karakteristikë e tyre. Toleranca, kultura intelektuale dhe qytetare, toleranca fetare, marrëdhëniet miqësore, thjeshtësia, modestia, urtësia, harmonia, respekti, e shumë e shumë virtyte e veçori ishin karakteristikë e pjesëtarëve të familjes Ndroqi.

Vlerat humane e shpirtërore – për të ndihmuar njerëzit në nevojë, si jetimët, të varfrit, të pastrehët, të pamundurit, të sëmurët, shpreheshin në jetën e përditshme, brez-pas-brezi, si për shembull mbajtja në familje e të vobektëve, të jetimëve, të atyre që kishin mbetur pa njeri, në rrugë, e deri në martesën dhe prikën e tyre, mbrojtjen e atyre pa përkrahje e me rrezik jete, “muhaxhirëve” të dëbuar nga Bosnja nga serbët strehuar në tokat e tyre, dhe deri tek ushtarët e shpartalluar (të dezertuar apo kapitulluar që kërcënoheshin të vriteshin) – gjest ky shumë i veçantë i popullit tonë zemërgjerë e fisnik, sipas traditave të vjetra dhe parimeve humane.

Një shprehje e këtyre virtyteve ishin përpjekjet për organizimin e strehës vorfnore dhe spitalin e Kryqit të Kuq.

Kontributet për qytetin dhe për komunitetin kanë qenë të mëdha. Në këtë kontekst mund të përmenden disa kontribute të kësaj veprimtarie të përfaqësuesve të familjes – si në plan kombëtar dhe të qytetit tonë.

Ibrahimi kishte mbaruar Medresenë dhe kishte titullin “Myderiz” (profesor) dhe ka dhënë mësim në Medresenë e Tiranës (1898-1905), ndërsa nga viti 1905-1910 ka qenë drejtor i Mejtepit (shkollës) të vajzave në Tiranë. Ai zotëronte gjuhët orientale, osmanishten, arabishten e persishten dhe ishte patriot i flaktë, me një përkushtim të madh për çështjen kombëtare, duke marrë pjesë aktive në lëvizjet për pavarësi dhe përhapjen e gjuhës shqipe. Ai ka qenë një nga themeluesit e anëtarët më aktivë të klubit patriotik “Bashkimi”, që u themelua në tetor 1908, dhe së bashku me patriotë të tjerë tiranas, si Refik, Murat, Fuat e Abdi Toptani, Hafiz Dalliu, Myslim Llagami, Hasan Bakiu, Xhaferr Stërmasi, Mustafa Mara, Jusuf Elezi, Mytesim Këlliçi e të tjerë, në mbledhjen e parë të klubit, vendosën hapjen e një shkolle shqipe, caktuan arsimtarët dhe pajisjen me tekste e orendi. Por ai vdiq tepër i ri, në vitin 1910, kur ishte vetëm 37 vjeç.

Ismail Ndroqi, është figura më e spikatur e familjes në këto periudha. Shumë aktiv në jetën politike, qytetare e shpirtërore (fetare).

Pas arsimit fillor në Tiranë, ai shkoi në Stamboll ku kryen arsimin e mesëm dhe të lartë në Universitetin e Stambollit në teologji e filozofi, nga 1893 deri në 1908 (15 vjet studime). Gjatë këtyre viteve ai u lidh dhe bashkëpunoi me patriotët shqiptarë në Stamboll, si Ismail Qemali, Luigi

Gurakuqi, Naim e Mehmet Frashëri, e të tjerë, të cilët u përpoqën të vinin në jetë vendimet historike të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit. Ai kishte kontakte edhe me figura përparimtare të Perandorisë Osmane të asaj kohe, duke marrë pjesë në një nga partitë më përparimtare, që ishte në opozitë me drejtuesit e kohës. Ai kishte rënë në sy për këto veprimtari dhe ishte shënuar për t'u mbajtur në mbikëqyrje nga autoritetet osmane edhe në vendlindje.

Kur u kthye në atdhe, në vitin 1908, dha mësim në Medresenë e Tiranës, por në 1909 e largojnë nga Medreseja, për një periudhë kohore, për arsye se ishte atdhetar i flaktë dhe me mendime përparimtare, të cilat nuk përkonin me pikëpamjet obskurantiste të Musa Qazimit, etj. Ai vazhdoi të jepte mësim pranë Xhamisë së Vjetër dhe pastaj, përsëri më 1909-1912, dha mësim në Medrese – duke edukuar nxënësit e tij me dije të shëndosha dhe patriotizëm.

Në këto qendra arsimore ai u bë i dashur e i respektuar nga të gjithë. U shqua për veprimtari kombëtare edhe në lëmin e përhapjes në fshehtësi të gjuhës dhe të kulturës amtare. Ai jepte mësim të gjuhës dhe të letërsisë persiane dhe arabe dhe komentonte e analizonte me kompetencë veprat e shkrimtarëve të njohur, të cilat i recitonte me oratori.

Ndër nxënësit më të mirë qenë edhe atdhetarët e vendlindjes së

tij, si Beqir Tafani e Musa Vathi. Krahas metodës së bukur të shpjegimit, pedagogu i talentuar zhvillonte diskutime midis nxënësve e pedagogut lidhur me mendimet e filozofëve të kohës. Ai e shprehte haptazi e i mësonte nxënësit se duhet të bindeshin e të provonin vetë ato që mësonin. “Në qoftë se nuk bindeni e nuk jua pranon logjika, mos i pranoni e mos i besoni.” Beqir Tafani u bë më vonë një nga arsimtarët më të mirë demokratë e përparimtarë të vendit tonë, që shkoj të plotësojë studimet në Vjenë. Nxënësit nuk e harruan asnjëherë mësuesin e tyre pavarësisht nga mosha e pozita.

Në vitet 1908-1910 ai bëhet anëtar i klubit “Bashkimi”, ndërsa në vitet 1908-1912 Ismaili u shqua për veprimtari kombëtare në lëvizjet për pavarësi, si dhe në përhapjen e gjuhës dhe kulturës amtare në Tiranë. Autoritet xhonturke dhe kleri reaksionar, e kërcënuan dhe e pushuan nga puna. Sipas gazetës “Bashkimi i Kombit”, “*Ismail Efendiu endej pa pushim nga një shtëpi në tjetrën që nëpërmjet fjalës dhe këshillave të përgatiste tryezat e dashurisë kombëtare dhe të shtonte radhët e luftëtarëve për liri*”.

“Ata ndër male ishin përbetue t’a bidhnin në altarin e Atdheut jetën, edhe ai ishte përbetue t’a vejë peng jetën për hir të kombit: ishte për çdo minut në rrezik që t’u kapte nga kundërshtarët e vet, për t’u çue ndër shkeretëirat “Jedi Kules” ose të “Garb Tarabullužit”, ashtu si u ngjau edhe disa veteranëve të tjerë të këtij qyteti”.

Ismaili si dhe i vëllai Ibrahim u bënë nga figurat kryesore të lëvizjes kombëtare në Tiranë, kundër xhonturqve dhe shovinistëve fqinjë, të cilët punonin për copëtimin e Shqipërisë. Në kohën e kryengritjeve të mëdha në Kosovë ai u lidh me patriotë të tjerë si Ismail Qemali, Luigj Gurakuqi, Hasan Prishtina, Hoxhë Kadria e shumë të tjerë. Këta patriotë zhvilluan një veprimtari të organizuar për shpalljen e pavarësisë së Shqipërisë.

Ismaili mori pjesë aktive në veprimtaritë dhe Komisionin për Ngritjen e Flamurit Kombëtar në Tiranë, më 26 nëntor 1912 dhe për Shpalljen e Pavarësisë.

Së bashku me patriotët Refik e Fuat Toptani, Sheh Ahmet Pazari, Xhemal Toptani, Abdullah Gjinali, Haxhi Isuf Banka, Sulejman Kadiu, Shefik Kondi, Myslim Beshiri, Selim Petrela, Hysen Shehri, Nikolla Nishku e të tjerë, të cilët nënshkruan shpalljen e Indipendencës në emër të Shqipnis, më 26 Nëntor 1912, në emër të popullit të Tiranës, ai mori pjesë në ngritjen e Flamurit në Tiranë.

Sipas Lef Nosit, më 13 nëntor 1912 i dërguan një telegram: “Përfaqësuesve të Shqipnis dhe Shkëlqesisë së Tij, Ismail Qemal Beut, Vlonë. Tashti shpallim Indipendencën në emër të Shqipnis. Kërkojmë e lutemi të ruhen të drejtat e pamohushme të Indipendencës tonë. Nga përfaqësuesit e të gjithë

popullit të Tiranës”. Ndërsa po të njëjtën ditë komisioni organizues i Kuvendit të Vlorës njoftoi popullin e Leshnjes, Peqinit, Beratit, Gjirokastrës e të gjithë Shqipërisë:

“Ju japim lajmin e gëzuem se sot Tirana ngriti Flamurin Kombëtar e shpalli Indipendencen, në emën të të gjithë popullit shqiptar. Për me i premun hovin rrezikut të madh në të cilin ndodhemi, me të shpejtë shpallni Indipendencën edhe aty, edhe t’i drejtohem konsujve të shteteve të mëdha në Durrës. Presim me padurim ta shpallni shpejt dhe të na epni lajmin e gëzuar tuajin. Përfaqësuesit e popullit”. Ndër shumë emra të tjerë në këtë telegram është edhe emri i Ismail Ndroqit.

Është interesante dinamika e shpejtë e ngjarjeve të reflektuara në telegramet që dërgohen ato ditë, si për Shpalljen e Pavarësisë nga qytetet e ndryshme të Shqipërisë edhe për problemet e mbrojtjes së vendit nga ushtritë serbe, që morën Krujën dhe Qukësin, si dhe lidhjet me konsujt e Fuqive të Mëdha.

Në ditët e pavarësisë, patriotët tiranas ofruan ndihmën e tyre gjatë udhëtimit të Ismail Qemalit, i cili zbriti në Durrës për të vazhduar në një vend më të sigurt, e më pas për në Vlorë për të shpallur Pavarësinë. Disa prej tyre, si Abdi Toptani e të tjerë, e pritën në Durrës dhe e shoqëruan në rrugëtimin e rëndësishëm.

Sipas kujtimeve të Mustafa Merlika-Kruja, Ismail Qemali u prit në Durrës nga Abdi Toptani e të tjerë dhe ishte menduar ta ngrinin flamurin në Durrës, por për arsye të konflikteve të brendshme në parinë e Durrësit dhe të klerit të atyshëm menduan të vazhdonin rrugëtimin për në Vlorë.

Siç shihet, nga dokumentet dhe nga telegramet e kohës, veprimet e patriotëve shqiptarë në qytetet e qendrat kryesore ishin mjaft të koordinuara, si për Shpalljen e Pavarësisë dhe për organizimin e administratës vendore dhe për mbajtjen e kuvendit mbarëkombëtar në Vlorë. Gjithashtu ishin të rëndësishme lidhjet me ambasadorët e huaj, konsujt e Austrisë, Francës, Italisë dhe Korparmatën e Janinës, si dhe dërgimi i promemorieve të qeverisë së re drejtuar ushtrive serbo-malazeze, që kishin marrë Krujën dhe Qukësin, për të mos avancuar më tej në Tiranë, në territoret që nuk ishin më pjesë e Perandorisë Osmane, por të një shteti të pavarur.

Në promemorien që dërgohej nga Vlora më 26 nëntor bashkive të Tiranës dhe Krujës për t'ia dërguar komandave të ushtrive të huaja shkruhej: "Pasi Shqipëria me shpalljen e Indipendencës i ka premë krejt marrëdhëniet me Turqinë dhe dëshiron me u gjindë kurdoherë në relacione të mira e paqësore me shtetet fqinje asht e ditun se lufta që i kan shpallë Turqisë Serbia e Mali

i Zi me mbretnitë e tjera nuk ka të bajë me Shqipërinë indipendente. Ju ftojmë me hek dorë nga veprimet anmiqsore kundrejt Tiranës, Krusë, që asht një tokë e Shqipënisë indipendente". Nënshkruar dhe nga Abdi Bej Toptani.

Ismail Ndroqi, së bashku me patriotët e tjerë tiranas u bë bartës i zbatimit të vendimeve të Kuvendit të Vlorës dhe Qeverisë së Ismail Qemalit dhe veproi kundër kundërshtarëve të saj. Kjo veprimtari patriotike për Shqipërinë e pavarësinë, bëri që elementët obskurantistë të vepronin kundër tij. Rrjedhojë e kësaj ishte transferimi Myfti në Shijak më 1913-14 e pastaj në Kavajë 1914-15, por edhe në këto qytete ai i shërbeu të mirës së atdheut e popullit, në funksion të devizës për Fe e Atdhe.

Në vitin 1914 ai shkoi me delegacionin evropian për të shuajtur nëpërmjet bindjes dhe bisedimeve, rebelizmin e Shqipërisë së Mesme më 15-1914, të udhëhequr nga Musa Qazimi e Haxhi Qamili. Nëpërmjet bisedimeve dhe argumenteve filozofike e fetare, ai shpjegonte e bindte se: "Me shkru e me nxanë shqipen, njeriu nuk bëhet kaur (i pafe) dhe se feja e vërtetë nuk përjashton Fe e Atdhe".

Më pas në këtë kohë si përgjigje e shpërblim për mbrojtjen e zjarrit të idesë kombëtare dhe të aktivitetit patriotik, si prijës i patriotizmit, rebelët e persekutuan, e torturuan

dhe e burgosën për 6 muaj, e dënuan me vdekje, së bashku me disa atdhetarë të tjerë, por shpëtoi rastësisht nga një grindje e grupit që do t'i ekzekutonin, si nga dora e Zotit. I transferuan nga burgu i Shijakut në atë të Tiranës, në Kavajë, Peqin dhe në burgun më të rëndë në Elbasan.

Dijetari e patrioti i madh Hafiz Ali Korça, bashkëvuajtës i tij në këtë periudhë i përshkruan këto vuajtje në librin e tij “Shtatë ëndrrat e Shqipërisë” dhe në fjalën e botuar me rastin e vdekjes së Ismail Efendiut: “Në kohën e Turqisë, u internuam, u burgosëm, u dënuam me vdekje. Ato nuk mjaftuan. Tani edhe prej vëllezërve tanë po raskapitemi, torturohemi e do vritemi. Duke menduar dhe foshnjat në shtëpi i thashë shokëve të bëjmë një lutje: “O Zot na shpëto ose jepi fund jetës tonë.” I ndjeri u përgjegji: “Ç”lutje është kjo? (nënkuptonte që t’i jepje fund jetës nuk ishte fetare as atdhetare). Edhe në atë moment të fundit tregoi burrëri e trimëri. Dhe vuajtja më e madhe e jona, ishin jo torturat dhe vdekja në prag, por dëgjimi i britmave rreth burgut: “Ngordhi shqipja, ngordhi shqipja”.

Në vitin 1916, Ismaili vjen përsëri Myfti në Tiranë ku vazhdon veprimtarinë fetare dhe politike me qëndrim të papajtuashëm me politikën antishqiptare të forcave përçarëse si dhe të fuqive të huaja pushtuese.

Në takimet me përfaqësuesit e pushtuesve austro-hungarezë ai ka mbajtur gjithnjë një qëndrim dinjitoz për të mësuar gjuhën amtare në shkollat tona. Ai kërkoi hapjen kudo në krahinat e Shqipërisë të shkollave shqipe. E shikonte zhvillimin e gjuhës amtare dhe të shkollave shqipe në vendin tonë, që sapo ngrihej e mëkëmbej, si një çështje kryesore. Predikonte që shkolla të bëhej shtëpia e dytë për çdo shqiptar. Me këtë rast Ismaili përmendte vargjet e Hafiz Dalliut: “Shkollë o rezja e Perëndisë që ia ke çelë sytë gjithë njerëzisë; shkollë o shkollë, dritë o shkollë”.

Më 1917-1922, zgjidhet me votën popullore Kryetar i Bashkisë së Tiranës sepse populli shikonte tek ai një mëmëdhetar të shquar, të lidhur me problemet e qytetit, duke çmuar mençurinë, aftësitë e tij, ndershmërinë, e karakterin e fortë, për të bërë punë të mira për qytetin e tyre.

Gjatë kësaj periudhe dhe deri në stabilitetin e shtetit shqiptar, veprimtaria e tij për çështjen kombëtare ka qenë e vazhdueshme dhe i bëri shërbime të mëdha atdheut.

Ai ka qenë organizator dhe delegat së bashku me patriotë të tjerë si Abdi Toptani, për të përgatitur Kongresin e Tiranës dhe më 8 dhjetor 1918, njofton Elbasanin, që kongresi duhej për të siguruar bashkimin dhe njësinë kombit shqiptar dhe për t’i prerë rrugën propagandave të huaja.

Më 19-20 dhjetor 1918 u mbajt Kongresi i Tiranës, ku ai nënshkroi platformën e mbledhjes dhe mes të tjerave kërkonte “të drejtat kombëtare dhe bashkimin e të gjithë shqiptarëve në një shtet independent me kufijtë natyralë dhe etnikë, me një apel që i drejtohej qeverive të Antantës për të marrë nën kujdes të drejtat kombëtare dhe bashkimin e të gjithë shqiptarëve me kufijtë natyralë dhe etnikë”. Në këtë kongres, ai mori pjesë si një nga elementët më pozitivë e më të vendosur.

Gjithashtu, më 25 dhjetor 1918, ka qenë delegat i Tiranës në Kongresin e Durrësit, me Abdi Toptanin dhe Shefik Kondin dhe u rreshtua përkrah elementëve përparimtarë që iu kundërvunë platformës pro-italiane dhe doli haptas kundër qeverisë së këtij kongresi.

Qëllimet e këtij krahu përparimtar të përfaqësuar nga Luigj Gurakuqi, Lef Nosi, P. Mekshi, ishin për të siguruar triumfin e së drejtës së kombit dhe mbrojtjen e tij, si dhe për t’i dërguar mirënjohje qytetarit të madh amerikan, Presidentit Wilson, që shpalli të drejtat e kombeve mbi parimin e vetëvendosjes; si dhe t’i dërgohej mirënjohje Senatorit Lodge, i cili publikoi se një nga themelet mbi të cilin do të vendoset paqja e përgjithshme do të jetë që dhe Shqipërisë, ndër shtetet e Ballkanit, t’i bashkohen të gjithë ato vise ku

flitet gjuha shqipe dhe rron kombi shqiptar. T’i dërgohej mirënjohje edhe shoqërisë “Vatra” në Amerikë dhe shoqërive të tjera shqiptare që përpiqeshin për të mirën e atdheut.

Sjelljet brutale të ushtrisë italiane, zbatimi i ligjit të pushtuesit prej tyre dhe veprimet me interesa jokombëtare, të qeveritarëve të Durrësit u demaskuan nga patriotët shqiptarë si dhe nga Klubi “Dituria” i Tiranës edhe Ismail Efendi Ndroqi.

Në këtë kohë ai ka qenë një nga organizatorët dhe përkrahësit efektivë të Kongresit të Lushnjës.

Në mesin e muajit prill 1919, me porosi të klubit “Dituria”, u krijua një komision për të organizuar në Tiranë një Kongres Kombëtar për të shpëtuar vendin nga rreziku i copëtimit.

Në krye të këtij komisioni u vu Ismail Ndroqi, i cili, duke qenë dhe kryetari i qeverisë vendore të Tiranës, u dërgoi një letër disa qyteteve të vendit në adresë të kryetarëve të bashkive ku përveç kryetarëve ftoheshin edhe përfaqësues të zgjedhur nga populli. Në rendin e ditës ishte shqyrtimi i veprimtarisë së qeverisë së Durrësit për veprimet e saj në dëm të interesave kombëtare. Kjo i detyroi këta të fundit, si dhe autoritetet italiane të merrnin të gjitha masat për të penguar mbledhjen e kongresit.

Por ideja dhe nevoja e kësaj mbledhjeje mbeti në rendin e ditës.

Më 1919, për realizimin e ideve dhe përgatitjen e kongresit (që u mbajt më pas në Lushnjë) mbledhja e parë dhe e ngushtë u bë në shtëpinë e Ismail Ndroqit. Bashkë me të ishin edhe atdhetarët e nderuar të trevës së Tiranës, Abdi Toptani, Mytesim Këlliçi, Abdulla H. Mehmeti, Muhedin Llagami, ndërsa pastaj, ajo më me rëndësi ishte mbledhja e dytë më e zgjeruar me më shumë se 20 vetë, ku morën pjesë një grup nga paria e qytetit dhe një grup nga të rinjtë, si Osman Myderizi, Ali Begia, Eshref Frashëri, etj.

Ata zgjodhën një komision iniciator nën kujdesin e Ismail Ndroqit, i cili filloi punën dhe marrëveshjet me të gjithë krahinat e Shqipërisë në kontakt të veçantë me Abdyl Ypin – vrasja e të cilit në Durrës e shpejtoi kongresin. Kjo i acaroi shumë marrëdhëniet ndërmjet autoriteteve italiane dhe veglave të tyre me popullin e Tiranës. Ata përqendruan forca të shumta ushtarake në Tiranë dhe vunë në veprim ligjin ushtarak, ndërsa Ismaili me patriotët e tjerë u qëndroi këtyre kërcënimeve ballë për ballë.

Për këto arsye u organizuan mitingje proteste në Tiranë, gjatë muajve prill, korrik e gusht. Dhe më e madhja më 28 nëntor 1919, ku krahas popullit dhe krerëve të tij – u shqua dhe Ismail Ndroqi, kryetar i qeverisë vendore (Bashkisë).

Së bashku me patriotë të tjerë tiranas, si Fuat dhe Abdi Toptani, Muhedin Llagami, Zyber Hallulli,

Musa Vathi, Osman Myderizi, etj., nënshkruan një promemorie, që populli i Tiranës i dërgoi Konferencës së Paqes në Paris, më 1919, për moscopëtimin e Shqipërisë.

Zhvillimi i vrullshëm i ngjarjeve pas Luftës së Parë Botërore, bënë që fatet e atdheut të ishin në rrezik, dhe kërkonin mençuri, vendosmëri, guxim e sakrifica. Ismail Efendi Ndroqi ishte bashkorganizator për përgatitjen (më 1919) dhe mbajtjen e Kongresit të Lushnjës në janar 1920.

Në letrën që Ismail Ndroqi i dërgon më 12 janar 1920 këtij kongresi shkruhet: “Në emër të popullit të Tiranës, të madh e të vogël, e përgëzojmë, solidarizohemi dhe premtojmë dërgimin e delegatëve në Kongresin e Lushnjës, por njëkohësisht i lutemi organizatorëve të kongresit që këtë mbledhje të rëndësishme ta zhvillojmë në Tiranë dhe premtojmë se do të marrim të gjitha masat për zhvillimin normal të punimeve të Kongresit”.

Ai e vuri gjithçka në dispozicion të çështjes kombëtare dhe të zhvillimit të Tiranës. Siç shihet nga dokumentet historike, ai ndihmoi fuqimisht lëvizjen kombëtare të vitit 1920, moment kyç ky i Pavarësisë dhe historisë kombëtare, si dhe përgatiti kështu fushën për mbledhjen e Kongresit të Lushnjës në marrëveshje me patriotët e mëdhenj, si Kadri Hoxha, Aqif Pashë Elbasani, Abdi Toptani, Eshref Frashëri, Mytesim Këlliçi e të tjerë.

Ai e vuri vazhdimisht shtëpinë e tij në shërbim të çështjes kombëtare. Aty u zhvilluan mbledhje të rëndësishme të përfaqësuesve të popullit të Tiranës e më gjerë.

Në dokumentet historike dhe në dëshmitë e pjesëmarrësve faktohet se, bazuar në rrethanat dhe situatën në të cilën ndodhej Shqipëria, u propozua dhe Qeveria e Lushnjës vendosi më 9 shkurt 1920 të shpallte Tiranën Kryeqytet të Përkohshëm.

Më 11 shkurt 1920, Kabineti i ri, i zgjedhur nga Mbledhja Kombëtare, mbërriti në Tiranë.

Arsyet ishin të shumta: pozita gjeografike, një ultësi e rrethuar me kodra dhe fortesa përreth, me mundësi të mëdha mbrojtje, një zonë e pasur, e begatë, me mundësi të mëdha zhvillimi, pranë detit e malit, pothuaj në mesin e Shqipërisë. Kandidaturat e tjera si Shkodra në veri, propozuar nga Kongresi i Durrësit, apo Durrësi vetë – ishin pranë ushtrive pushtuese dhe kufirit. Po ashtu edhe qytetet e tjera, të cilat nga ana tjetër nuk i kishin mundësitë e zhvillimit si Tirana.

Por një arsye e rëndësishme ishte edhe sigurimi i mbrojtjes me patriotizmin e lartë të parisë dhe të të gjithë popullit të Tiranës, i treguar me kohë që për Pavarësinë Kombëtare, në mbrojtje të qeverisë së saj. Siç shkruan Hafiz Dalli: “Ajo ka numrin më të madh të patriotëve për banor.” Ndërsa Tirana u shpall në mënyrë përfundimtare “Kryeqytet

i Shqipërisë” nga Asambleja Kushtetuese në vitin 1925, ndonëse jeta e saj si kryeqytet nisi më 11 shkurt 1920.

Tirana dhe kryetari i qeverisjes vendore, i Bashkisë së parë të Tiranës Kryeqytet, Ismail Efendi Ndroqi, u vu krejtësisht në shërbim të mbledhjes së Kongresit të Lushnjës. U morën të gjitha masat që të kundërveprojnë në rast se ushtria pushtuese italiane do të nxirrte pengesa për futjen e qeverisë në Tiranë. Komanda italiane ishte përgatitur që të mos lejonte të hynte në Tiranë Qeveria Shqiptare e Kongresit të Lushnjës. Ndërsa Ismail Ndroqi, me përkrahjen e popullsisë së Tiranës, kishte marrë të gjitha masat mbrojtëse në qytet dhe fshatrat përreth.

Sa delikate ishte pozita dhe gjendja politike në atë kohë në Tiranë kuptohet vetvetiu. Nga një anë populli me drejtuesit e tij plot entuziazëm dhe energji, mezi priste përfundimet e Kongresit të Lushnjës dhe Qeverinë e tij, nga ana tjetër ushtria pushtuese italiane kërcënonte me armë dhe donte të pengonte çdo gjë në kundërshtim me politikën e qeverisë të sapoformuar.

Në të gjitha rrugët e qytetit ishin vendosur rojat dhe mitralozat gati për zjarr. Një hap i pamatur mund të bënte që gjaku të derdhej rrëke.

Ismail Efendiu, me gjakftohtësinë e tij të rrallë dhe me taktin politik të hollë, diti të dalë nga kjo situatë.

Ai i komunikoi komandantit ushtarak italian vendimet e kongresit dhe të qeverisë si dhe vullnetin e popullit shqiptar për të mbrojtur me çdo mjet të drejtat e tij. Nga ana tjetër, ai e lajmëroi për konsekuencat e rënda që do të kishte për ushtrinë italiane nëse tentohej ndonjë veprim kundër atij vullneti dhe qeverisë që po vinte.

Ismail Ndroqi bashkë me disa luftëtarë të tjerë, pa u trembur aspak, nëpërmes mitralozave të rreshtuar në anët e rrugës, u nis për në Qafë Kashar, për të pritur Qeverinë e Re.

Që andej në krye të Qeverisë, në mes të një entuziazmi e hareje, nën mitralozat e armiqve, u vendosën në vendin e caktuar më parë.

Ai kishte përdorur gjithmonë fjalën, argumentin dhe bindjen, si edhe për komandantin italian të ushtrisë në Tiranë, por në këtë moment vendimtar, në kundërshtim me parimet e tij, ai kishte marrë nagantin nën pelerinën e kryetarit të bashkisë, për të mbrojtur anëtarët e qeverisë, në rast nevojë. Këto momente vendimtare, të kalimit përmes ushtrisë italiane i përshkruan edhe Hoxhë Kadria, Ministër i Drejtësisë dhe mik i Kryetarit të Bashkisë, në letrën drejtuar familjes së tij.

Tirana ishte shpallur Kryeqytet i Shqipërisë dhe ai Kryetar i Parë i Bashkisë së Tiranës Kryeqytet.

Gjithashtu u caktua nga qeveria e re edhe me detyrën e Nën Prefektit të Tiranës.

Ai mori të gjitha masat për vendosjen e rregullit dhe zbatimin e vendimeve të qeverisë së re. Punoi me të gjitha forcat, duke qenë edhe kryetar i bashkisë së kryeqytetit, për bashkimin kombëtar, sidomos në këtë periudhë kur fatet e atdheut ishin në rrezik.

Dëshmitarët dhe politikanët e kohës, i quajtën këto momente të viteve 1919-1920, Pavarësia e Dytë e Shqipërisë.

Për këto çështje të mëdha kombëtare, ku protagonist ishte dhe Ismail Ndroqi, hedhin dritë shumë dokumente të kohës.

Në krye të popullit të Tiranës ai mbrojtë qeverinë nga sulmi që përgatitën mercenarët nga drejtimet e Krujës. Ai doli vetë, me shumë luftëtarë të Tiranës, në Valias e Tërkuzë, dhe i shpartalloi forcat tradhtare. Ai u vu kundra lëvizjes esadiste dhe ndihmoi e përkrahu forcat e Bajram Currit për t'i shpartalluar ato në Shijak e Prezë.

Ai veproi fuqimisht kundër veprimeve të disa fuqive të huaja, si pushtuesve italianë që donin ta mbanin Vlorën me rrethinat e saj dhe Sazanin.

Ishte një nga organizatorët e batalionit vullnetar të Tiranës që mori pjesë në luftën e Vlorës, të cilët i përcolli deri në afërsi të Shijakut.

Më 22 prill 1920, Ismail Efendi Ndroqi organizoi një miting me 30.000 vetë, ku si kryetar i Bashkisë të Tiranës protestoi dhe nënshkroi

protestën në emër të tyre dërguar Konferencës së Paqes në San Remo – kundra shpifjeve dhe deklaratave antishqiptare të disa forcave të huaja shoviniste, që donin gllabërimin edhe të atyre territoreve shqiptare të copëtuara që kishin mbetur, duke kërkuar nga Konferenca që të mos mohoheshin vendimet e marra nga Konferenca e Ambasadorëve të Londrës, 1913.

Në dhjetor 1920, Ismail Ndroqi, kryetar i Bashkisë së Tiranës, i dërgoi telegram falënderimi zotit Justin Godart, në Paris – Kryetar i Dhomës së Deputetëve të Francës, ku shkruhej: “Pranimi i vendit tonë në Lidhjen e Kombeve, mbush me gëzim zemrat e të gjithë popullsisë së qytetit të Tiranës e rrethinave. Për këtë përfundim fatlum kanë ndihmuar tepër përpjekjet tuaja të palodhshme. Unë shpreh mirënjohjen tonë të thellë në emër të popullsisë të Tiranës.”

Justin Godart ishte personalitet i lartë francez dhe mik i Shqipërisë. Ai ka bërë disa udhëtime në Shqipëri që nga marsi 1921.

Ismail Ndroqi ishte ndër organizatorët e mitingut të përgjithshëm të trevës së Tiranës më 5 tetor 1921 dhe përpiloi telegramin dërguar qeverive evropiane me këtë tekst: “Populli shqiptar, duke parë se nga çdo anë po shikohet t’i këpusin atdheut tonë pjesë të tjera si Sazanin e të tjera vise, me armë ose me intriga, prej fqinjëve të tij, ne të lidhur me besën e shenjtë të trashëguar nga

të parët tanë, për t’u shuar e dalë fare, përpara se të lëshojmë edhe më të voglin gur prej kufirit të 1913, të cilët janë më të paktat drejtësi për popullin tonë. Populli ynë nuk njeh asnjë vendim diplomatik, qoftë edhe prej një konference tjetër të ambasadorëve ose prej Lidhjes së Kombeve, që cenon atë kufi – lënë si pronë shtetit shqiptar.”

Ai dha një kontribut të madh si anëtar i shoqërisë “Dituria”, si anëtar i këshillit të shoqërisë demokratike “Bashkimi” (1920-1924) dhe anëtar i partisë popullore “Xhoka”.

Gjatë qëndrimit në postin e kryetarit të parë të Bashkisë së Tiranës, përveç veprimtarisë së dëndur politike, ai ushtroi një veprimtari të madhe në shërbim të qytetit dhe të popullit të Tiranës.

Në aspektin shoqëror ai ishte faktor bashkimi, harmonie dhe i zbutjes së konflikteve sociale në qytet.

Në kryengritjen e Elez Isufit, ai u përpoq dhe shërbeu me rrezik jete si ndërmjetës për të ndaluar vazhdimin e një gjakderdhje të kotë.

Ndërsa janë të shumta veprimtaritë e tij në zhvillimin e qytetit. Së bashku me inxhinier Eshref Frashërin organizuan planimetrinë, plane rregulluese të përkohshme, planin rregullues të vitit 1921, dhe përgatitën planin e ri rregullues të kryeqytetit, i cili u bë më 1923. Plani i parë ishte hartuar prej austriakëve më 1916-1917.

Nën drejtimin e tij, Tirana filloi zhvillimin në një stad tjetër. Filloi hapja e rrugëve që ishte një operacion i vështirë, duke hapur akse të drejta e të gjera, si Rruga e re e Durrësit, që shihte nga larg qendrën e qytetit. U zgjerua Rruga “28 Nëntori”, rruga e quajtur më vonë “Nana Mbretneshë”, e pastaj Bulevardi i Rrugës së Kavajës. U projektuan lulishte publike që filluan të ngrihen. U spostuan varrezat që gjendeshin pranë çdo xhamie dhe që pengonin zhvillimin e qytetit.

“Kudo shihen përpjekje për organizim e zhvillim,” shprehet në ditarët e tij, Justin Godart, për Tiranën, në 29 mars 1921.

Një lagje e Tiranës, mbi Selvinë, rreth Kodrës së Kuqe, quhej “Ismail Efendi”, siç shihet edhe në hartat e dokumentet e pas vitit 1920.

Ismail Ndroqi, si kryetar i baskisë, u përpoq ta nxirrte Tiranën nga gjendja e rëndë ekonomike dhe shkatërrimet e pësura nga Lufta e Parë Botërore, si zia e bukës dhe gripi spanjoll “spanjola”, që sollën ushtritë e huaja (sa në banorët e kryeqytetit pati 4000 vdekje).

Ai mori një seri masash për të ngritur disa institucione sociale e kulturore. Ishte ndër organizatorët e ngritjes së strehës vorfnore në 1917 për fëmijët e mbetur jetimë e rrugëve për shkak të zisë së bukës dhe shuarjes së familjeve nga “spanjola”.

Në dhjetor 1920, ai e organizoi ngritjen e Spitalit Civil të Tiranës

me pajisje të mira të siguruara nga Kryqi i Kuq Amerikan, vendosur në qendër të qytetit, pranë Sahatit, ndërtesë që u dogj nga pakujdesia nga fishekzjarrët më 1 Maj 1952. Justin Godart, më 1921, shkruan kur vizitoi spitalin se “Ai ishte mjaft i përshtatshëm”. Më pas shton:

“Qyteti i Tiranës ishte mjaft i rëndësishëm dhe pazari kishte 600 dyqane. U organizuan e u hapën shkollat. Shkolla e djemve drejtohej nga Mati Logoreci, mbaruar studimet në Francë (publicist, gjuhëtar e veprimtar politik dhe një nga mësuesit e parë të shkollave shqipe, pjesëmarrës i Kongresit të Manastirit dhe atij të Lushnjës).”

J. Godart vazhdon në ditarin e tij: “Kishte dhe një shkollë nate me rreth 200 nxënës, midis të cilëve edhe burra mjaft të moshuar. E njëjta përshtypje të krijohet edhe në shkollën e vajzave. Në shkollën e Kryqit të Kuq Amerikan klasat ishin të përziera. Kishte rreth 250 fëmijë edhe nga streha vorfnore, një kompani Boy Scout-ësh, një infermieri dhe një muze të vogël. Miss Williams që drejtonte shkollën fliste me fjalët më të mira për zgjuarsinë e fëmijëve shqiptarë.” ... “Shqipëria më 1921 kishte marrë hua 300.000 dollarë sipas kryeministrit Iliaz Vrioni.”

Ismail Ndroqi, pasi ishte informuar se Kryqi i Kuq Amerikan kërkonte të hapte një shkollë moderne në Shqipëri (është fjala për

Shkollën e Mesme Teknike të Fulzit) i kërkonte me shkrim qeverisë dhe Kryqit të Kuq Amerikan: “Kishte qenë mirë që Shkëlqesia Juaj të ndërmjetësojë për hapjen e një shkolle tjetër këtu në Tiranë, meqenëse dega e arsimit ka mbetur më prapa në krahasim me qytetet e tjera dhe ka nevoja të mëdha për arsimim”.

Ai ishte një ndër organizatorët dhe anëtarët themelues të Kryqit të Kuq Shqiptar më 1921. Sigurisht në atë kohë problemet e simboleve fetare në institucione ishin delikate, prandaj kur i kërkuan mendim fetar për këtë problem si teolog, filozof dhe shtetar, nëse ka ndonjë pengesë fetare adoptimi i emblemës “Kryqi i Kuq”, ai u përgjigj: “Derisa nuk është shenjë dalluese e një feje, por është simbol i një organizate bamirësie internacionale, nuk ka asnjë pengesë nga pikëpamja e fesë tonë.”

Më 10 korrik 1920 u ngrit në Tiranë Biblioteka Kombëtare, drejtuar nga patrioti Sotir Kolea, u sigurua godina, personeli dhe librat, ku kontribut të rëndësishëm dha edhe Kryetari i Bashkisë së Tiranës.

Tirana në ato vite të drejtimit të Bashkisë nga Ismail Ndroqi, filloi të ndryshojë pamje, duke u kthyer në një qendër të rëndësishme politike, ekonomike e shoqërore për të gjithë Shqipërinë.

Ismail Ndroqi kishte një horizont të gjerë kulturor dhe pikëpamje politike për demokraci dhe

parlamentarizëm, për respektimin e pikëpamjeve të ndryshme, për debatin si dhe për votën e lirë, kundra diktatit dhe veprimeve të dhunshme.

Ai mbeti ashtu siç e karakterizonte gazeta “Shqipëria e Re” e Konstancës, Rumanë, më 28 qershor 1921: “Njeri i ndershëm, atdhetar i mirë dhe i vërtetë, i zhveshur prej rrobës së fanatizmit. Ai ishte përбетuar ta vejë peng jetën për hir të kombit.”

Ai ishte kundër masave të marra më 1922 nga ministri i brendshëm për ndalimin e mitingjeve, mbledhjeve e konferencave e gjyqeve për ndjekjen e kundërshtarëve në Këshillin Kombëtar, kundër ligjit të djegieve e konfiskimeve të pasurive të të dënuarve.

Rrethet demokratike të Tiranës, ndër të cilët shquhej veprimtaria e atdhetarit Ismail Ndroqi, iu kundërvunë kësaj rryme, duke ngritur zërin për thirrjen e Asamblesë Kushtetuese, që do të miratonte ligjin themeltar të shtetit të shtruar me forcë në vendimet e Kongresit të Lushnjës.

Një shembull i qartë kundër gjakderdhjeve vëlla-vrasëse ishte çështja e kërkesës që u bë në këshillin e bashkisë nga ministri i brendshëm për 250-200 vullnetarë tiranas “për t’i prerë rrugën forcave kundërshtarë që vinin nga Dibra e të tjerë.” Ato trupa nuk u siguruan kurrë. Përkundrazi, pala tjetër, i bënë presione popullit, patriotëve dhe kundërshtarëve

me varjen e atdhetarit Lim Petrela (një nga firmëtarët e shpalljes së pavarësisë në Tiranë, më 26 nëntor 1912) e Cen Huqit.

Gjatë viteve 1923-1924, Ismail Ndroqi mori pjesë aktive në partinë “Xhoka” dhe bashkëpunoi me patriotë të tjerë të Tiranës e më gjerë, si me Hafiz Dalliun, Beqir Lugën, Musa Maçin, Isuf Elezin, Haxhi Isuf Bankën, Myhedin Llagamin, në Kavajë me Isuf Kazazin, në Peqin me Adem Gjinishin, si dhe me Kadri Hoxhën, Hasan Prishtinën, Bajram Currin, etj.

Një nga qendrat e kësaj partie u bë edhe shtëpia e Ismail Ndroqit. Ai vuri kandidaturën në emër të partisë “Xhoka” dhe me gjithë makinacionet e përdorura nga agjentë të një krahu politik të qeverisë, Ismaili fitoi shumicën e votave.

Më pas, si rrjedhojë e turbullirave e ngjarjeve të dhunshme të vitit 1924 dhe konflikteve me armë e vrasjeve, atë e larguan, e mënjanuan, kundër dëshirës së popullit për të cilin luftoi gjithë jetën. Kur pa se idealet për demokracinë dhe parlamentarizmin po lëkundeshin në atë kohë, u tërhoq dhe u mor me misionin e tij fetar. Ishte Myfti i Tiranës nga 1924-1929, dhe më pas e mënjanojnë në Durrës si Myfti derisa vdiq më 1944. “Si Myfti i Durrësit, Ismail Efendi, ka lënë gjurmë të paharruara” – shkruan më 1992, personaliteti i kulturës sonë, e filozof, Imam Vehbi Ismaili nga Miçigani, SHBA, që e

kish njohur gjatë viteve 1930, dhe vazhdon se “ai filloi dhe mbaroi ndërtimin e Xhamisë së Madhe në qendër të Durrësit, që ishte ndër xhamitë më të bukura të Shqipërisë.”

Ndërsa shtëpia e tij dykatëshe në qendër të Tiranës, në vitet 1930, u bë ministri e më pas shkollë mikse për djem e vajza, ndër të parat në Tiranë.

Me fjalën e mençur, filozofinë e patriotizmin dhe qytetarinë ai edukonte harmoninë dhe emancipimin. Shtëpia e tij ishte shembull i këtij emancipimi, që nga marrëdhëniet në familje, respektin dhe komunikimin. Vetë ai nxiste ndryshimin e zakoneve të rënda, duke rekomanduar martesat me njohje, ndryshimin e veshjeve në veshje evropiane, e po kështu sjelljet brenda e jashtë shtëpive, duke filluar me shembuj që me familjen dhe vajzat e tij.

Shprehjet filozofike ishin dekor i bisedave të tij. Ndërsa vajzat e shtëpisë e fillonin prikën duke qëndisur flamurin kombëtar e mbi shqiponjën dykrenore qëndisej edhe shprehja “Për fe e për atdhe”.

Edhe në qytetin e Durrësit ai fitoi një respekt të thellë nga bashkëqytetarët për gjithë veprat e mira që bëri atje.

Ai prit me urrejtje të thellë pushtimin fashist dhe ndihmoi familjarisht luftën kundër pushtuesve. Shtëpia e tij ishte bazë për luftëtarët antifashistë si Mustafa Gjinishi, Medar Shtylla, Enver Sazani,

Myslym Peza, të njohur në rrethin e Durrësit, si dhe të tjerë. Gjithashtu mblidheshin ndihma për lëvizjen kundër okupatorit. Të birin e tij, Dr. Ndroqin nuk e ndali të shkonte në luftë ku vihej në rrezik jeta, edhe pse vetë donte ta kish mbështetje në shtëpi. “Veproni si ta gjykosësh bir, cila është e nevojshme për atdheun”, i tha kur i biri, Shefqeti, i kërkoi lejen të dilte në mal. “Edhe unë asnjëherë nuk jam kursyer për atdheun.”

Kështu ishte edukuar brez pas brezi familja e tij. Të tillë ishin në shumë aspekte djemtë e vajzat e tij. Po në këtë frymë atdhedashurie e patriotizmi, humanizmi e sakrifice vazhdojnë pasardhësit e tjerë sot e kësaj dite.

Ismail Ndroqi vdiq më 5 mars 1944 dhe ditën e varrimit të tij banorët e Tiranës dhe të Durrësit,

në shenjë respekti e nderimi, mbyllën tregun. Gazetat, si “Kultura Islame”, shkruan artikuj. “Vdiq flamuri i nacionalizmit, Ismail Efendi Ndroqi.” Ndërsa fjalën në ceremoninë e varrimit të tij e mbajti arsimtari i shquar patriot, nacionalist, Ramazan Jarani. Ai tha: “Vdiq një dijetar, vdes një botë.”

Kurse patrioti, dijetari, teologu, filozofi largpamës, Hafiz Ali Korça, shkruante atë ditë: “Shqipëria filloi të humbasë disa nga burrat e mëdhenj e me famë. Tani humbi edhe dijetarin e të ndershmin Ismail Efendi Ndroqin... Para popullit asht sjellë aq mirë sa askush prej tij nuk ankohet. Ai jashtë ligjit nuk ka dalë kurrë. Iku e u nda prej gjirit tonë, por nuk e di se vallë a do ta zërrë kush vendin e tij? Nuk besohet.”

BIBLIOGRAFIA

Arkivi Qendror i Shtetit-Tiranë

Literaturë

Hafiz Ibrahim Dalliu, *Patriotizma në Tiranë*, Botimi I-rë, 1930.

Kristo Frashëri, *Historiku i Tiranës*, Vëll. I, Tiranë: Toena, 2004.

Lef Nosi, *Dokumenta Historike 1912-1918*, Botimi II-të, Instituti i Historisë, Tiranë, 2007.

Hafiz Ali Korça, *Shtatë ëndrrat e Shqipërisë*, Tiranë: Shtypshkronja Mbrothësia, 1924 dhe ribotim i II-të, Shtypshkronja e Shtetit, 1944, dhe ribotim i III-të, Tiranë 2006.

Lufta e Popullit Shqiptar për Çlirim Kombëtar 1918-1920, Vëllimi II-të, Tiranë: Akademia e Shkencave e RPSSH, Instituti Historisë, 1976.

Igli Gugashi, *Gjeneza e fisit Ndroqi*, Tiranë: Almera, 2008.

Tirana 1604-1937 Botue prej Bashkisë me rastin e 25-vjetorit të Pavarësisë. Shtypshkronja “Luarasi”, Tiranë 1937.

Justin Godart, *Ditarët Shqiptarë mars 1921-dhjetor 1921*, Tiranë: Dituria, 2008.

Prof. Sinan Tafaj “Figurë e shquar e Lëvizjes Kombëtare Shqiptare – Ismail Ndroqi” 1876-1944, në librin *Disa fetarë patriotë, muslimanë shqiptarë*, Imam Vehbi Ismaili, Botim i I-rë, Albanian Islamic Centre, Michigan: Harper Woods, 1992.

Aurel Plasari. Referat si dhe bisedë në TVSH, “Përvjetori i ngritjes së Bibliotekës Kombëtare”, korrik 2012.

Imam Vehbi Ismaili, *Disa fetarë patriotë muslimanë shqiptarë*, Botim i I-rë, Michigan: Harper Woods, 1992.

Shefqet Ndroqi, *Një jetë për jetën*, Tiranë: Dritëro, 1998.

Revista dhe gazeta

“Vdiq flamuri i nacionalizmës – Ismail Efendi Ndroqi”, *Kultura Islame*, Viti V-të, Nr. 7-8, mars-prill, 1944.

Ramazan Jarani, “Fjala nekrologjike në varrimin e të ndjerit Ismail Efendi Ndroqi”, *Kultura Islame*, Viti V-të, Nr. 7-8, mars-prill, 1944.

Hafiz Ali Korça, “I ndjeri Ismail Efendi Ndroqi”, *Kultura Islame*, Viti V-të, Nr. 7-8, mars-prill, 1944.

“Një jetëshkrim i shkurtër i të ndjerit Ismail Efendi Ndroqi”, *Kultura Islame*, Viti V-të, Nr. 7-8, mars-prill 1944.

Gazeta “Bashkimi i Kombit”, Tiranë, 12 mars 1944.

Duhet perkrahur feja

Abstrakt

Islamizma duhet ruajtur me pekul, duhet përkrahur dhe duhet të zërrë, në ndergjegje të njeriut vëndin më të lartë, pse Ajo është përkrahse e bonjakëve dhe e të vorfënve, fortes' e shpëtimit, kopsht' i përparimit materjal e shpirtnorë, është themel i paqës, i vellaçeris dhe i barazsis...

Tash len një pyetje kështu: Si mund t'a ndihmojmë e t'a përkrahim feën? Të gjitha punrat e mira, si përkrahja e të vorferve, e bonjakëve, themelimi dhe meremetim' i xhamijave, përkrahja e studentave, të cilët perpiqen për Atdhé e fë, çilja e spitaleve dhe shume sende të tjera, mund të numrohen ndihmë e perkrahje për fë. Por, ndihma m' e rëndësishme mund t'i bëhet fës, për mbas mendimit t'em, tuke marrë parasysh kobën e kritikëshme, me edukimin e fëmive, mbi të cilët mbështetet vlera e fës dhe e atdheut... na shtyn të kemi kujdes të plotë për ata, të cilët i kemi nën vehte e qi na njohin si kryetar; atyre duhet t'ju plotsojmë nevojat, m'e madhja e të cilavet është t'edukuarit e shpirtit.

استعِذْ بِاللّٰهِ: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ
كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيِّينَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ
قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ

Njeriu e ka në natyrë mirë-njofsjtjen dhe nderimin ndaj një shoku, prj të cilit ka pasë një mirësi qoftë edhe e vogël. Njeriu e veshtron me sy te mirë pasurin e tij, në qoftë se, prej sajë, ka korrë frytin e dobishem;

aj gjithë një mundohet t'i bajë sherbimin e nevojshëm pronës së tij, mbassi prej sajë siguron ushqimet fizike, të cilat i ndihmojnë jetës së tij të perkohëshme.

Kur një i dashtun na dergon një dhuratë, për veç q'e falënderojmë tepër, por se na shtohet edhe një herë dashuri ndaj tij. Mandej dhuraten e ruajmë me pekul, e vëmë në një vend të posaçëm dhe, të gjithë,

pothuaj, mbajmë për bazë proverbin Arab: “الهدية لا ترد ولا تعطى” – Dhurata as këthehet e as shperdorohet.”

Atëhere, qysh të mos e falenderojmë, në menyren më të meritueshme Perëndin, i Cili na ka dhuruar sa e sa dhurata? Qysh të mos e perkrahim¹ e të mos e ndihmojmë Feën Islame, të cilën e ka derguar Zoti si dhuratë, për mbarë-vjatjen njerzore? Si të mos e perkrahim e të mos e përqafojmë ngushtaz Islamizmen, të cilën Zoti na e ka :zgjedhur për Fé, sikurse urdhnnon Juve u kam – “و رضى لكم الإسلام دينا” zgjedhur për fé Islamizmen”? Pse të mos e perkrahim Islamizmen, të cilën Zot’ i Naltë, q’i bën punët me vend, e ka pranuar për fé Hyjnore, sikurse urdhnnon në Kodin e Islamizmes, në “إن الدين عند الله الإسلام”: Kuranin e Shënjtë Me të vërtetë fé e pranueshme tek – ?“Zoti është Islamizma e tjetër jo

Islamizma duhet ruajtur me pekul, duhet perkrahur dhe duhet të zerë, në ndergjegje të njeriut vëndin më të lartë, pse Ajo është perkrahse e bonjakve dhe e të vorfënve, fortes’ e shpëtimit, kopsht’ i përparimit materjal e shpirtnorë, është themel i paqës, i vellazeris dhe i barazis. Cila është ajo qi siguron drejtësin, cila është ajo qi përmirëson moralin, cila është ajo qi perkrah atdhén? Është Islamizma, Feja Hyjnore; prandaj këjo Fé meriton çdo ndihmë e sakrificë prej të gjithë njerzve.

1. Perkrahja është për të mirën t’onë, pse Zoti fenë që ka çue e ruan Vetë.

Verseti Hyjnor, me të cilin u stolis kryet e këti artikulli, shkurtisht ka këtë kuptim: “O besimtarë! O ju q’e kini pastruar zemrën prej të gjitha ndyesive! O ju q’e kini ndriçuar zemrën me dritën e Besimit dhe e kini nderuar dhe zbukuruar gjuhen me fjalën madhështore t’Unitetit (Tevhidë)! Behuni ndihmuesa në qellim të Zotit, sikur se Krishti, i Bir’ i Merjemës, u tha Apostujve: ‘Cilët janë ndihmëtarët e mí në qëllim të Zotit?’ Apostujt u përgjegjën: ‘Na jemi ndihmtarë në qellim të Zotit’”. Tash len një pyetje kështu: Si mund t’a ndihmojmë e t’a perkrahim feën? Të gjitha punrat e mira, si perkrahja e të vorferve, e bonjakve, themelimi dhe meremetim’ i xhamijave, perkrahja e studentave, të cilët perpiqen për Atdhé e fé, çilja e spitaleve dhe shume sende të tjera, mund të numrohen ndihmë e perkrahje për fé. Por, ndihma m’ e rëndësishme mund t’i bëhet fés, për mbas mendimit t’em, tuke marrë parasysh kohën e kritikëshme, me edukimin e fëmive, mbi të cilët mbështetet vlara e fés dhe e atdheut.

Edukim’ i fëmive u përket prindërve, të cilve Zot’ i Madhnueshëm ja u ka bâ detyrë me versetin që po shënojmë këtu poshtë: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ” – O Besimtarë! Ruani vehten dhe familjen t’uaj prej zjarrit!”

Për të bërë fjalët e prindërve efektin e duhur, duhet të kenë pajosë vehten e tyre me sjellje dhe edukatë

shëmllore, të cilën lypse, për mbas urdhërit Hyjnuer, t'ja u mësojnë edhe fëmivettë tyre. Shpëtimtari i njerëzimit, H. Muhammedi (A. S.) urdhnon: “كلکم راع و کل راع مسئول عن رعیتہ” – Se i cili prej jush është bari dhe përgjegjës për turmën e vet.” Kjo fjalë e lartë Profetike na shtyn të kemi kujdes të plotë për ata, të cilët i kemi nën vehte e qi na njohin si kryetar; atyre duhet t’ju plotsojmë nevojat, m’e madhja e të cilavet është t’edukuarit e shpirtit. Detyra e Profitve që udhë-heqja e popullit në rrugë të mbarë, detyra e prindve është edukim’ i vëmive të tyre; prandaj, si thamë, duhet të jenë aqë të sjellshëm, sa qi fjalët e tyre të bijnë ndër fëmijët përshtypjen më të thellë dhe të përgjegjen: “Po, ju bindëm dhe e pranuemë urdhërin t’uaj” sikurse u bindën apostujt tue than: “Na jemi ndihmtarë për qëllimin e Zotit”.

Edukim’ i fëmive plotësohet, atëhere, kur t’ju mësohet atyre feja, bashkë me të cilën kanë lindur. Feja, me të cilën ata lejnë dhe e kanë në natyrë, është Islamizma sikurse e vërteton fjala Profetike:

كل مولود يولد على فطرة الإسلام ثم أبواه يهودانه أو ينصرانه أو يمجسانه

“Çdo fëmi len me natyrën Islame d. m. th. sikur të mos i mësohe ndonji fé, kishte për të përqaftuar Islamizmen; mirë po, prindërit e bëjnë Jahidi, ose Krisjan, apo Mexhusi”.

Koh’ e edukatës është qysh prej djepit deri në var, por m’e volitëshmja është në vogjëli, massi i vogli është mjaftë sensitiv dhe ka mëndjen e

kulluar, me të cilën thith sjelljet, sikurse aparat’ i fotografis, i cili thith figurat q’i dalin para. Nji fjalë e lartë Arabe është kështu: “الغصن الرطيب يتقوى بالتربة” e cila do të thotë: “Filiz’ i njomë rritet si mbas drejtimeve qi t’i epenë”.

Edukimi ka nji rëndësi të posaçme, mbassi shofim se është princip’ i njerzve të mbëdhej e të virtytshëm, të cilët janë munduar me çdo mënyrë qi ka qenë e mundur, si e si t’i pajosnin fëmijt e tyre me sjellje të pëlqyeshme, me të cilën të knaqnin jo vetëm prindrit e tyre, por edhe rrethin, ku ndodheshin.

Llokman Haqimi, i cili, sikurse na e difton Kur-an’ i Shënjtë, s’që vetëm nji doktor, por edhe nji Shenjtë, është munduar mjaftë tue edukuar djalin e Tij, q’ ishte i pa fé. Me kurajon që diftoj H. Llokmani e pruri, më në fund, djalin në fé dhe nuk e la n’errsirë.

Fëmija afetar s’është i vlefshëm as për atdhë dhe as për familje, mbassi nuk i di detyrat qi ka kundrejt tyre. Ata të cilët thonë se, atdhetari duhet të jetë i pa fé, janë krejtë të gabuarë, pse, femija afetare, edhe n’i ditët detyrat qi ka kundrejt atdheut, nuk mudn të luftojë me gjithë shpirt, mbassi nuk beson se ka ndonji shpërblim për jeten tjetër dhe nuk beson se shkon dëshmorë. Kurse fetari, jo vetëm q’i di e i njeh detyrat që ka kundrejt atdheut, por edhe lufton për të, mbassi ka dy shpresa të gjalla:

a) Në qoftë se fiton luftën, shpëton atdhen dhe del fitues (triumphator).

b) Në qoftë se vritet, vdes dëshmorë, i cili, për mbas mësimevet fetare, shkon në parajs (xhennet).

Të gjitha urdhnat e porositura prej Kur-anit të Shënjtë e prej H. Muhammedit (A. S.) janë baza themeltare me anën e të cilave lartësohen njerzit; mirë po në vënd që t'i afrohem detyrës, më tepër i shtëmangemi, dhe urdhnat e Profetit të Shënjtë, të cilat jo-Muslimanët i kanë marrë për rregullim dhe shumicën e tyre i konsiderojnë si burim të tyre, i kemi lënë pas dore. Prandaj duhet vajtuar hall'i jonë kur shofim nëpër rruga fëmijët tue folë fjalë të këqija e plotë merrena. Për të vërtetuar se, shumë urdhëna të H. Muhammedit i konsiderojnë si të tyre, po bije një shëmbëll, e cila ka lidhje me themën, t'onë: Anglezët rrenën e numroujnë një gjtë të poshtme e të keqe; prandaj para femive nuk flasin rrena, pas atëhere edhe fëmijët do të mësohen me rrejtë. Këtë princip Anglezët e njohin si një burim origjinal të tyre; mirë po, në qoftë se vështrojmë në Librin "إحياء العلوم – Ihjaul-ulum" të Gazaliut, gjemë këtë ndodhi:

"H. Pejgamberi kishte shkuar te halla e Vetë, e cila i tha djalit të sajë: 'Ec në treg, na mer një send, pra, kur të ktheheç, kam me të dhënë një lek - po themi -; mirë po, kur u kthye djali, ajo s'i dha gjë'. H. Muhammedi, të Cilin në çdo pikpamje që t'a shofim, nda del m'i përsosuri njeri, i tha: "Mos e rrej, o Hall' e Emel pse i vogli e bën zakon e kështu ka për të rrejtur,

kur të rritet". Merret vesh se të mos gënjerit e prindvet para fëmive, nuk është zakon origjinal i Anglezvet, por porosi e H. Muhammedit (A. S.). Atëhere, del fundi kështu:

Të gjithë ata, qi dëshirojnë me shpëtuae nga ndëshkimi Perndijor, ata që dëshirojnë të kenë shpërblime në të dy jetët, ata që dëshirojnë të mirën e atdheut dhe ata që dëshirojnë të përmenden pas me respekt, le t'edukojnë fëmijët e tyre si pas porosive të Kur-anit e të H. Muhammedit (paqa dhe bekim' i Zotit qoftë mbi të).

Lumtërija e kombeve, forca dhe qetsija e shteteve varet n'edukimin e të rive; prandaj Filosofi Laibniç ka thënë: "Le të ma apin mua eukimin e fëmijvet' t'a këtj për së mbari gjëndjen e faqes së dheut".

N. M. T. Zog. I, Mbret' i jonë shumë i dashtun, shpreh këtë fjalë t'artë: "Unë djalerin e dua me disiplinë", këjo na tregon se, edukim' i të rive, luan një rrol me rëndësi n'evolusionin e një shteti.

Si dashurues i të mirës, i lutem Mëshiruesit Perëndi qi brez' i ri i Shqipnis të pajoset me edukatën e plotë dhe me virtytet e larta fetare, me anën e të cilave të përpiqen për Atdhë për Fé e për Mbret.²

Studenti i M. Përgjithshme
Rrapo Rustemi

2. Marrë nga revista "Zani i Naltë", nr. 3, viti XI, mars 1936, f. 77-82.

Abstracts in English

Studies

1. Six Centuries of Institutional Islam in the Balkans Academic Feti Mehdiu Kosovo

Abstract

Arguments clearly indicate that the beginning, the spread and the revival of Islam in the Balkans, and more concretely in the Albanian area, are closely linked to a long-lasting bond with the activity of the mosque, as an institution based on the Qur'an. When they managed to take over the Balkans, the state institutions of the Ottoman Sultanate, in support of the Quran and Hadith, as the two indisputable sources of the Islamic religion, built the necessary legal mechanisms for the action and application of the Islamic source: Qur'an and Hadith. They built mosques as a prerequisite to prepare people with sound moral. This is evidenced by the fact that in the same year when the first mosque was built in these areas, in 1396 - in Kicevo, the institution of Islamic jurisprudence was also established - represented by the Qadi at Jeni Pazar - as an instrument for the implementation of Islamic basis.

These institutions continued to increase in numbers and they never came under the influence of various ideologies because for them the Qur'an was above all, the best regulator of life in war, peace, and after peace.

Only in this way could they, for the past 620 years, lead an active life, never kneeling in front of ideologies as platforms prepared by ordinary people under the influence of different circles. Their future will be bright if they continue to follow the path of Qur'an and the Sunnah of Muhammed (pbuh).

History should be based on verified moral arguments and materials. If it is based on myths, there is no future.

2. When we talk about love...!

Dr. Hysen Kobellari

“Aleksandër Moisiu” University, Durrës

Abstract

Treating love in all its conceivable dimensions and its powerful influence on human life is a subtle and difficult theme, yet so beautiful and attractive to be addressed by scholars and writers of different fields. Nonetheless, this theme is mostly preferred by literary writers and poets. They have created endlessly about love and the man who loves; about love and passion; about the great pleasure and the positive feelings that love brings to man; but also about great tragedies that result from exaggeration leading to obsession by people who have a very shallow understanding of love, limiting this wonderful feeling to the narrow relationship between genders. The rapport between the things we love, want or need and love, particularly demonstrates both qualitative and quantitative differences. Everyone tries to clarify and explain these rappings in their own way; this is what the author attempts to do in this essay.

When reasoning, linguistic explanations as well as poetical and philosophical contemplations intertwine with deep philosophical and religious knowledge, addressing the topic becomes clearer, more complete and more persuasive, and the writing itself becomes more enjoyable and educational for younger generations. Inspiration for someone who takes the pen to write is as much a divine phenomenon, and a gift and blessing from the Creator, as it is worldly in terms of knowing human life and nature in its versatility and depth.

The many human desires and their multidimensional love are social feelings and phenomena, which are difficult, almost impossible to transform into numbers or instruments, or to be varied into mathematical formulae. Allah knows best.

3. What is the next humankind's disaster!

Ilir Akshija, M.D., M.Sc.

**University Hospital Center, “Mother Teresa”,
Statistics Department**

Abstract

The shocking events of previous generations have cost the lives of millions of people, as is the case with communism, bring in mind the work of who admonished in advance. As such, it is the work of Hafiz Ali Korça, “Bolshevism a Disaster for Humankind”, published for the first time in 1925, a clear voice of renaissance articulated by an intellectual wearing an imam's mantle and provided with the understanding of Islamic religious texts. This warning voice, like his companions, is little understood though perhaps heard everywhere and it is worth to be appraised faced with representatives of his contemporary thinkers and also with today's criticism. A world that goes far beyond the globalization of trade is also expected to face the globalization of values and it is almost impossible not to face great occurrences that will bring good and risks to man

and mankind. Returning to the visionaries of the past and especially those which accomplish their duties in close reference to the sacred texts are at least a comfort that will still be people like them, but beyond the indisputable value of comforting the true value resides in understanding the methodology of their work and finding the messages that remain actual.

Keywords

Hafiz Ali Korça, communism, bolshevism, renaissance, property, faith, class struggle

4. Hodja Hasan Tahsini in the “Zani i Naltë”

Msc. Flogerta Doja

University College Bedër

Abstract

Hodja Hasan Tahsini is recognized as one of the most prominent personalities of the Albanian world. He was the most knowledgeable and well educated in helping to spread knowledge and to defend the homeland and national cause. Winner of many titles, Hodja Hasan Tahsini gave a lot of importance to the right the man has to himself, to society and to the whole mankind, emphasizing that the right is not only in the interest of oneself but also in the interest of the others. In addition, the honorable hodja defines man as the highest being and the most beautiful from every standpoint. For him, man should be dressed in the silk outfit of good conduct in order to reach the appropriate height; otherwise, he is lower than the animal. Hodja Hasan Tahsini also wrote two very beautiful poems, one of them dedicated to God. He also paid great attention to counselling others. Moreover, he underlines that man should not only be a good counsellor but also a doer of good deeds, so that the advice is beneficial. He explains all these issues with verses from the Holy Qur'an and the Hadith of Prophet Mohammed, some of which he also translated into Albanian.

History

5. Cham Albanians in violent migration flows

Prof. Dr. Selman Sheme

Department of Geography, University of Tirana

Abstract

According to the 1991 census conducted by the Patriotic Foundation “Chameria”, the population of Cham origin settled in the Republic of Albanian reaches 204.255 inhabitants.

Based on the rate of natural population growth in our country in the last 28 years, estimated according to demographic theories of population reproduction, it turns out that the

Cham population in our country nowadays should be over 300.000, or around 11 percent of the country's registered population in 2011.

The Cham Albanians who live in the mother country maintain the traditions, the customs inherited through centuries (the law of traditions), their ancient dialect, songs and dances, their characteristic outfits, unique culinary, the folklore, and above all, the determination to return to their own lands.

Ethnic cleansing of Chameria created a dangerous precedent for ethnic cleansings in the Balkans. It significantly altered the ethnic balances in the Greek-Albanian relationships in favour of the Greeks and created a problem that would influence the conscience of the Albanian people for a long time. The ethnic cleansing of Chameria prompted and strengthened the pressures of the Greek state on the Albanian state and nation, thus advancing the plans and activities for the annexation of the South of Albania.

Based on the European convention and the Universal Declaration, the Greek state must carry out its legal and constitutional obligations in its treatment of the Cham and Arvanitas populations as ethnic minorities in Greece. Meanwhile, repatriation of the Cham population that resides in the mother country and return of their properties in Chameria would improve the demographic and economic situation in the region. Only in this way can integration and democratization of the Balkans Region be achieved.

6. Contribution of Muslim Scholars to the Second League of Prizren

Dr. Alban Dobruna

Institute of History – Prizren, Kosovo

Abstract

In the last days of the fascist Italy, Albanian nationalists made preparations to hold a League, aimed at joining the Albanian lands of Kosovo, Montenegro and Macedonia with the Albanian borders, protecting these lands from the Slavic populations and ensuring the existence of Albanians in these lands in historic and diplomatic ways.

Thus, many clerics and intellectuals of the Islamic faith attended the initiating group of the Second League of Prizren, on September 16, 1943. In this paper, I intend to highlight the role and contribution of the Muslim clergy at a very critical moment for the Albanians living in Kosovo as well as their aspirations for freedom and unification with the mother country.

Personality

7. Contribution of Ismail Efendi Ndroqi to the Independence of Albania and Municipality of Tirana

Prof. Dr. Zamir Ndroqi

Abstract

With his wise word, philosophy, patriotism and citizenship, Ismail Efendi Ndroqi taught harmony and emancipation. His home was an example of this emancipation from family relationships to respect and communication. He himself encouraged the change of very radical customs, recommending autonomous or self-selected marriages, changes of outfit to suit the European trend, as well as behaviour and manners at home and outside, beginning with examples of his family and daughters.

Philosophical expressions were the décor of his conversations. Meanwhile, the girls at home started preparations for the trousseau by embroidering the national flag, and the expression "For religion and homeland" was also emphasized on the two-headed eagle.

Retrospective

8. Religion should be embraced

Rrapo Rustemi, Student of Madrasah

Abstract

Islam should be preserved with delicacy; it must be supported and raised to the highest place of human conscience for it is support for orphans and the deprived, the fortress of salvation, the garden of spiritual and material progress, as well as the foundation of peace, brotherhood and equity.

Now the question rises: How can we help and support religion? All good deeds such as support for the poor and orphans, establishment and restoration of mosques, support for students, who strive for motherland and religion, opening of hospitals and many other things may be counted as help and support for religion. However, in my opinion, the most significant help for religion, given the critical time in which we live, can be offered through the education of children, upon whom depends the value of religion and country... pushes us to take full care of those who depend on us and who recognise us as their head, we have to satisfy their needs, the greatest of which is the education of the soul.

Rregullat e shkrimit

Çdo shkrim duhet të ketë një strukturë, që duhet të përmbajë në mënyrë të detyrueshme elementët e mëposhtëm:

1. Artikulli duhet të jetë punë studimore e kërkimore, shkencore origjinale.
2. Titulli i artikullit të jetë sintezë e problematikës që trajton. Ai nuk duhet të jetë më i gjatë se 35 karaktere.
3. Të vihet emri i autorit me gradën shkencore përkatëse. Poshtë emrit të jepet pozicioni zyrtar i tij/saj.
4. Poshtë këtyre, në krye të shkrimit, me një paragraf të veçantë mund të jepet një abstrakt, duke radhitur të gjitha nënçështjet.
5. Artikulli duhet të jetë i strukturuar me disa nënçështje, sipas tematikës që shtron.
6. Nënçështja e parë e çdo artikulli duhet të jetë “Hyrja”, ku të jepen qëllimi dhe objektivat që e kanë shtyrë autorin për ta shkruar atë dhe rëndësia e botimit të tij.
7. Të gjithë nëntitujt të jenë me “Bold” dhe shkrim “Italik”, “Times New Roman 12” dhe të paraprihen nga numrat 1, 2, 3, etj.
8. Në fund të artikullit duhet të jetë një nënçështje e posaçme me titull: Sugjerime a përfundime.
9. Artikulli duhet të ketë në fund bibliografinë.
10. Artikulli duhet të ketë footnote-a dhe referenca në fund të faqes, për të treguar burimin e një citati a të një informacioni që jepet në tekst dhe duhet të shkruhet me shkrim “Times New Roman 10” dhe të përmbajë: autorin, titullin e veprës, shtëpinë botuese, vitin dhe vendin e botimit, numrin e faqes nga është marrë citati. Shprehjet e marra ekzaktësisht nga materialet e tjera të botuara më parë duhet të jenë në thonjëza.
12. Kur informacioni merret nga interneti, duhet shënuar data; p.sh., 10 maj, 2008. Në fund të footnote-s vihet pikë dhe ajo rregullohet me «Justify».
13. Artikulli duhet të jetë jo më pak se 5 faqe dhe jo më shumë se 15 faqe kompjuterike.
14. Artikulli duhet të respektojë rregullat gramatikore të gjuhës shqipe standarde.
15. Shkrimi duhet të jetë “Times New Roman” me “Spacio 1”. Të mos mungojnë shkronjat “ç” dhe “ë”. I gjithë teksti të jetë “Justified”.